

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 4 (2025)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
KZ46VP400029271
выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/EKCH7437>

Бас редакторы – главный редактор
Аубакирова С. С.

доктор PhD

Заместитель главного редактора

Кожамжарова М. Ж., *к. филос. н.*

Ответственный секретарь

Искакова З. С. магистр

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Ветренко И. А.,	<i>д. полит. н., профессор (Россия);</i>
Шашкова Я. Ю.,	<i>д. полит. н., профессор, (Россия)</i>
Дронзина Т. А.,	<i>д. полит. н., профессор (София, Болгария)</i>
Севальников А. Ю.,	<i>д. филос. н., профессор (Россия);</i>
Уразалиева Г. К.,	<i>к. филос. н., доцент (Россия);</i>
Турсунов Л. Э.,	<i>к. филос. н., доцент (Узбекистан);</i>
Акишев А. А.,	<i>д. полит. н., профессор;</i>
Таштемханова Р. М.,	<i>д. и. н., профессор;</i>
Сағиқызы А.,	<i>д. филос. н., профессор;</i>
Исмагамбетова З. Н.,	<i>д. филос. н., профессор;</i>
Карипбаев Б. И.,	<i>д. филос. н., профессор;</i>
Альмуханов С. Х.,	<i>к. филос. н., доцент;</i>
Алтыбасарова М. А.,	<i>к. полит. н., ассоц. профессор (доцент);</i>
Ермаханова С. А.,	<i>к. социол. н.;</i>
Ахметова Г. Г.,	<i>к. филос. н.;</i>
Ермагамбетова К. С.,	<i>доктор PhD;</i>
Абдикакимов М. Т.,	<i>доктор PhD;</i>
Уызбаева А. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Кадыралиева А. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Шакиров С. Е.,	<i>доктор PhD;</i>
Құранбек Ә. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Утегенов М. З.,	<i>доктор PhD;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университет» обязательна

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ФИЛОСОФИЯ»
SECTION «PHILOSOPHY»

Альмуханов С. Х., Трубицкий Б. С. Бытие человека в эпоху развития технологии ИИ	5
Әбілпейіс Б. Н., Тұрсынбаева А. Ә. Адам мен жасанды интеллект арасындағы шекараның философиялық сипаты	19
Қоғабәева Ә. М., Құрманалиева А. Д. Ұлт пен тілдің ара-қатынасы: философиялық сабақтастық және тарихи үзіліс	33
Лифанова Т. Ю., Колмаков А. В. Цифровые технологии как новый базис.....	47
Өмірбай А. С., Еркінұлы Т. Бекасыл Биболатұлының әулиелік феноменіне мәдени философиялық көзқарас	72
Salimova R. S., Bolatbekova N. Zh. Spiritual alienation of youth: analysis based on modern western philosophical theories	92
Турсунов Л. Э., Подольский Д. А. Культура наставничества в Узбекистане: от традиции к современности	104

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ПОЛИТОЛОГИЯ»
SECTION «POLITOLOGY»

Ветренко И. А. Искусственный интеллект в деятельности современного журналиста	123
--	-----

Жаябаева Р. Г., Кайрханов Ж. Р. Средний класс как фактор демократического развития: влияние на стабильность и гражданское общество	135
Калиев И. А., Шайхимов А. А. Қазақстан Республикасындағы әкімдер институты мен жергілікті өзін-өзі басқарудың эволюциясы	146
Serikbayeva A. T. The current state of Italy's cooperation with Central Asian countries in the field of politics and security	161
Усманов Р. Х., Поломарчук Б. В. Национальная идентичность и народная дипломатия: уроки Самюэля Хантингтона.....	172

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «СОЦИОЛОГИЯ»
SECTION «SOCIOLOGY»

Sagatkarim E. N. Computer gaming addiction of Kazakhstan's urban youth	185
Узакова С. А., Камиева А. А. Семейные ценности как система: сравнительно-социологический анализ специалистов Казахстана и России.....	199
Авторлар туралы ақпарат Правила для авторов Information about the authors.....	215
Авторларға арналған ережелер Правила для авторов Rules for authors	224
Жарияланым этикасы Публикационная этика Publication ethics.....	236

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 02.41.21

<https://doi.org/10.48081/KKEQ7162>

***С. Х. Альмуханов¹, Б. С. Трубицкий²**

^{1,2}Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6018-7669>

*e-mail: sikola@list.ru

**БЫТИЕ ЧЕЛОВЕКА В ЭПОХУ
РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИИ ИИ**

Статья представляет собой междисциплинарное исследование, посвящённое анализу влияния искусственного интеллекта (ИИ) на природу человека в эпоху глобальной цифровизации XXI века. В работе рассматриваются биологические, психологические и философские аспекты взаимодействия человека и ИИ, а также влияние технологий на трансформацию сознания, когнитивные процессы и способность к рефлексии. Особое внимание уделяется феномену «клипового мышления», возникающему вследствие интенсивного использования социальных сетей, её роли в изменении ценностных ориентиров современного общества.

Кроме того, в статье рассматриваются этические и экзистенциальные вызовы, обусловленные не только стремительным развитием и автономизацией искусственного интеллекта, но и перестройкой самого онтологического статуса человека в цифровую эпоху. Появление систем, способных к самообучению и принятию решений, имитирующих человеческое мышление, ставящих под вопрос традиционные представления о свободе воли и ответственности. Цифровая среда, формируемая технологиями ИИ, всё более становится альтернативным пространством существования, где границы между реальностью и виртуальностью размываются, создавая иллюзорное пространство. В ней человек не просто взаимодействует с искусственными структурами, но и

встраивается в логику цифровой системы, что порождает новые формы зависимости и утраты своего бытия.

Изучение феномена искусственного интеллекта, на наш взгляд, требует обращения к философским идеям Мартина Хайдеггера и Жан Бодрийяра, которые помогают осмыслить природу техники. В концепции Хайдеггера категория «технэ» трактуется не только как совокупность технических средств, но и как особый способ раскрытия истины, посредством которого человек создает искусственную среду. Аналогично идеи Бодрийяра позволяют рассматривать цифровое пространство как гиперреальность, особую социально-символическую конструкцию. Таким образом, изучение искусственного интеллекта направлено на понимание того, как эта технология влияет не только на человеческую деятельность, но и на саму природу человека, его сознание, систему ценностей и способ существования в мире, который всё сильнее определяется воздействием цифровых технологий.

В заключении подчёркивается, что назрела настоятельная необходимость в выработке этических норм, регулирующих функционирование сферы ИИ, ориентированных на сохранение гуманистических ценностей современного общества.

Ключевые слова: клиповое мышление, технологическая этика, человек, существование, идентичность, бытие, технэ, симулякр, глобализация, цифровизация, искусственный интеллект.

Введение

Актуальность рассматриваемой темы определяется растущей необходимостью глубокого осмысления экзистенциальных и этических вызовов, сопровождающих процесс автономизации искусственного интеллекта и его воздействие на цифровую среду. Современные технологии формируют новые типы зависимости, трансформируют восприятие реальности и нередко приводят к утрате цельности человеческого бытия.

Особого внимания требует критическая оценка феномена «клипового мышления», усиливаемого цифровыми платформами, а также пересмотр границ человеческой идентичности в условиях стремительного развития биоинженерии. Теоретическая значимость исследования заключается в попытке прояснить природу разума и когнитивных процессов, а практическая – в выработке этических принципов и регулятивных норм, необходимых для разработки и применения алгоритмов ИИ.

Эпоха цифровой трансформации, сопровождаемая интенсивным развитием интеллектуальных систем, приводит к радикальным изменениям в социальных, экономических и культурных структурах, затрагивая фундаментальные представления о человеческой природе. Искусственный интеллект ставит под вопрос уникальность человеческого творчества, автономность мышления и способность к глубокому самоосмыслению – аспекты, которые остаются недостаточно исследованными в биологии, психологии и философии.

Несомненно, современные ИИ-технологии, такие как нейросети AlphaGo или DALL-E, демонстрируют впечатляющие результаты в решении узкоспециализированных задач. Однако их способность к полноценному воспроизведению человеческого сознания по-прежнему отсутствует, что делает ИИ важным объектом для всестороннего междисциплинарного исследования. Более того, расширение сферы применения интеллектуальных систем усиливает необходимость обсуждения вопросов ответственности, нормативного контроля и сохранения человеческой субъектности в цифровую эпоху.

Материалы и методы

В ходе исследования авторы опирались на комплекс философских методов, направленных на осмысление феномена искусственного интеллекта в контексте философской антропологии. В частности, были применены методы компаративистики, диалектики, герменевтики и феноменологии, которые обеспечили междисциплинарный, системный и интерпретативный характер анализа.

Результаты и обсуждение

Интеллект человека традиционно определяется как способность к рефлексии, рациональному мышлению и решению нестандартных задач. Так, российский психолог А. Воронин понимает под интеллектом «умственную способность человека, обобщающую поведенческие характеристики связанные с успешной адаптацией к новым жизненным условиям» [1, с. 11]. Это определение уместно дополнить представлением немецкого философа И. Канта об интеллекте, под которым он понимал не только адаптивный механизм человека к жизни, но и систему априорных категорий, среди которых пространство, время и причинность, формирующих опыт независимо от эмпирических данных, что приводит нас к выводу о невозможности технологии ИИ достичь уровня «субъективного единства сознания» [2].

Другой немецкий философ, М. Хайдеггер, осмысляя проблему «технэ» утверждал, что базис современной технической эпохи состоит в том, что она превращает всё сущее, включая самого человека, в ресурс, который

подлежит лишь расчету и эксплуатации. Если в Древней Греции «технэ» означало мастерство, умение творить и относилась: к ремеслу, мастерству, искусству, поэзии, то в Новое время техника перестала быть искусством раскрытия и стала формой властвования. Всё это привело к утрате бытия человека, поскольку его сущность и способность к рефлексии в процессе автоматизации подменилась функциональной ролью. Такое онтологическое отчуждение подчёркивает разрыв между техникой и сознанием и по словам Жан Бодрийара приводит с неизбежностью к симулякрам (иллюзорной копии реальности, не имеющей оригинала, замещающую подлинный опыт) [4].

В наши дни, например, нейросеть «DALL-E» способна создавать изображения, где акт генерации является образцовой иллюстрацией гиперреальности Бодрийара. Поэтому «копия без оригинала», не отражает реального объекта и уникального субъективного опыта. Эта бесконечная трансформация поддельной «новизны» формирует среду, где виртуальность начинает замещать осмысленность и естественное восприятие.

Следовательно, машинные алгоритмы, создавая видимость интеллекта, невольно приводят к отчуждению человека, хотя он сам этого и не осознаёт, ведь когнитивные функции превращаются в механистические акты. По замечанию американского исследователя М. Митчелла, у ИИ, несмотря на успехи в узкоспециализированных задачах, не возникает рефлексии, присущей человеческому интеллекту [5]. Иначе говоря, она не просто обслуживает человека, а формирует его восприятие мира. Эта ограниченность указывает на онтологический разрыв между биологическим сознанием и алгоритмической имитацией. Философская антропология, представленная немецким философом М. Шелером, подчёркивает, что человеческое сознание уникально благодаря своей способности к ценностному восприятию и духовному измерению, которые невозможно свести к механистическим процессам [6].

С аксиологической точки зрения внедрение ИИ затрагивает фундаментальные этические ценности, такие как справедливость и свобода. Поэтому при анализе этических дилемм в сфере науки и техники важно помнить категорический призыв И. Канта: «Поступай только согласно такой максиме, руководствуясь которой ты в то же время можешь пожелать, чтобы она стала всеобщим законом» [7, с. 255]. А также другой афоризм: «Поступай так, чтобы ты всегда относился к человечеству и в своем лице, и в лице всякого другого, как к цели, и никогда только как к средству» [7, с. 255]. Заветы И. Канта призваны, прежде всего, предостеречь общество от дегуманизации, отчуждения и попыток превращения человека в объект технической манипуляции.

Шведский философ Н. Бостром предостерегает, что сложность и автономность компьютерных алгоритмов, особенно в случае создания искусственного разума, могут в итоге привести к потере контроля над ИИ, создавая экзистенциальные риски [8]. Эти риски далеко выходят за рамки технических проблем, затрагивая вопрос сохранения человеческой автономии в условиях, где ИИ формирует не только восприятие мира, но и подчиняет человека технической логике, ограничивая его бытие [4]. Современные разработчики уже сталкиваются с вызовами, выходящими за рамки их компетенций. Непредсказуемое поведение только подчеркивает необходимость междисциплинарного подхода к изучению воздействия на разум человека создаваемых алгоритмов.

Феномен «разумной машины» вышел за рамки представлений писателей-фантастов и футурологов, тем самым вызвав новый ряд вопросов у учёных о природе возникновения сознания. Постепенно становится все более очевидно, что создание «мыслящей машины» возможно лишь при условии глубокого изучения того, каким образом сознание функционирует в биологических формах. Углубляясь в процесс размышлений, исследователи сталкиваются со сложной проблемой, которая выходит за пределы технического осмысления. Безусловно, разум человека уникален прежде всего благодаря своему духовному измерению и ценностному восприятию, которое недоступно технике.

На наш взгляд, современная наука все еще не располагает данными, достаточными для полного понимания принципов работы человеческого мозга, необходимых для конструирования по-настоящему разумной системы. В связи с этим, мы имеем пока лишь возможность создавать имитацию разума. Задача по созданию полноценной «разумной машины» всё ещё остаётся невыполнимой задачей. Думается, что вместо создания полноценного интеллекта следует сосредоточиться на дальнейшем изучении природы сознания и человека.

Хотя апологеты искусственного интеллекта и биоинженерии утверждают, что ИИ разрешит многие проблемы человечества. Тем не менее, существует высокая вероятность того, что человек может оказаться полностью зависимым и подчинённым технологиям, утратив самостоятельность и индивидуальность. Разработка чипов для вживления в организм человека уже не кажется чем-то невероятным, а становится обычным явлением в наше время. Успехи в медицине (выпуск «Smart» протезов), создание умных домов, автомобилей и прочих модулей [9]. В конечном счете мы не до конца понимаем, каким образом это повлияет на человека.

Как известно, с появлением интернета произошли серьёзные сдвиги в нашем сознании. Огромные потоки информации и ее доступность кардинально изменили восприятие времени. Цифровые технологии фрагментируют время и рискуют стать триггером, способствующим усугублению проблем отчуждения. Переизбыток информации породил у общества явление, известное как «клиповое мышление» – форму восприятия, характеризующуюся быстрой сменой информации порой с отсутствием в ней смысла.

Арабские исследователи под руководством Р. Альгамди и Н. Альджабра, в 2024 году выявили ряд интересных закономерностей. Изучая такие социальные сети как «TikTok» и «X» они выявили, что пользователи проводят в среднем от 2-3 часов в день при просмотре контента. Эти электронные платформы, активно использующие короткие видеоролики и новостные ленты, демонстрируют, как алгоритмически подобранный контент способствует фрагментации внимания. Дальнейшее изучение и публикация статей по этой теме в журнале «Journal of Digital Media Studies» выявила, что 68 % пользователей в возрасте от 18-24 лет демонстрируют снижение способности к устойчивому вниманию, по сравнению с более старшими возрастными группами, что измерялось через тесты на концентрацию внимания. Это в свою очередь является следствием регулярного потребления огромного объема информации в виде коротких роликов среди молодежи [10]. Такой образ мышления снижает способность к длительной концентрации, аналитическому и критическому осмыслению, что нередко ведет к поверхностному пониманию сложных вопросов.

Вместо последовательного и глубокого анализа люди склонны воспринимать информацию короткими роликами, что отражается на качестве принятия решений и формированию устойчивых знаний. Чтобы соответствовать мировым трендам, нам приходится постоянно приспосабливаться к быстроменяющимся обстоятельствам и тенденциям. Мы сталкиваемся с ситуацией, когда технологии напрямую воздействуют на нашу идентичность.

Технические алгоритмы, благодаря анализу рекомендаций, решают, какую информацию нам предоставлять в качестве новостей. На основе этих данных алгоритмы ИИ формируют такую цифровую среду, которая отражает индивидуальные предпочтения пользователей. Важно отметить, что такая ситуация послужила катализатором для трансформации определенных аспектов жизни человека, изменению его взглядов, что привело к притуплению критического мышления.

Таким образом, если мы не понимаем, что значит быть человеком, то невозможно требовать от ИИ алгоритмов соответствия человеческим ценностям, таким как справедливость или свобода [6].

При этом, в контексте философской антропологии, феномен ИИ рассматривается не только как инструмент, но и как способ трансформации всего человеческого бытия. К слову, немецкий философ М. Хайдеггер в работе «Вопрос о технике» предлагал концепцию «технэ», согласно которой техника не просто средство достижения целей, а способ раскрытия взаимодействия человека с миром. Алгоритмы рекомендаций, используемые платформами, такими как «YouTube» или «TikTok», представляют собой современную форму «технэ», формирующую цифровую среду и отражающую предпочтения и особенности пользователя, что, как указывалось выше, неизбежно создает риск подчинения человека технологиям. Алгоритмы ИИ, оптимизированные для вовлеченности, подавляют критическое мышление, превращая человека в безвольную часть системы [11]. Человек, чья жизнь структурирована на основе этих расчетов, в конечном счёте теряет свою уникальность, становясь лишь частью технологического ресурса. Следовательно, технологии, формируя наше восприятие мира, требуют постоянного осмысления в контексте их влияния на человека, общество, культуру.

Социальные сети, конструируя симулякры, основанные на предпочтениях пользователей, неизбежно размывают границы между реальностью и виртуальным миром. Технологии ИИ трансформируют человеческое восприятие действительности, усиливая эмоциональные реакции и подавляя критическое мышление [4]. Неизвестно, сохранит ли человек автономию в условиях такого сотрудничества с ИИ, или же он станет частью их системы. Такие проблемы нуждаются в философском рассмотрении сквозь призму этических последствий, их влияния на свободу воли и формирования аксиологических ценностей.

Можно с уверенностью утверждать, что технологии ИИ выступают в роли отражателей индивидуальных и эмоциональных паттернов личностей, поскольку его алгоритмы направлены на самообучение посредством взаимодействия с человеком. Контент, который соответствует стандартам пользователя и его эмоциональной вовлеченности, тем самым и создает тот пресловутый эффект «клипового мышления». Иначе говоря, человек не успевает сконцентрироваться на чём-либо, в попытках удовлетворить свои эмоциональные потребности, он уже невольно предпочитает короткие ролики. В перспективе это чревато потерей навыков глубокого анализа и рефлексии, в угоду быстрому и объемному потреблению информации.

Для примера можно отметить работу отечественного интернет-магазина «Kaspi.kz», где под влиянием контента, генерируемого ИИ в качестве рекомендательных предложений и анализа транзакций, формируется потребительское поведение [12]. В «Kaspi.kz» для этого применяется машинное обучение, которое анализируют историю покупок и просмотров, кластеризацию и классификацию для детального анализа финансовых транзакций пользователя и прогнозирования его потребительских потребностей. Алгоритмы рекомендаций, основанные на пользовательских предпочтениях, стимулируют усиление такого поведения.

Кроме того, сегодня медицина уже активно интегрирует нейропротезирование, и на практике уже используются такие разработки, как Modular Prosthetic Limb и Steplife B7 [13]. Эти системы не только обеспечивают управление движениями, но и способны частично восстанавливать тактильные ощущения, что ещё недавно казалось невозможным. Подобные достижения радикально меняют представления о взаимодействии человека с техникой.

Постоянный контакт с высокотехнологичными протезами в долгосрочной перспективе способен трансформировать самоощущение пациента. Протез постепенно перестаёт восприниматься как внешний механизм и начинает интегрироваться в схему тела, фактически становясь частью субъективного «я». Именно здесь обостряется вопрос о границах между человеком и машиной: насколько можно заменить биологические элементы организма, чтобы сохранялась человеческая идентичность. И если условно представить, что более половины тела состоит из искусственных компонентов, насколько будет индивид оставаться тем же человеком.

Для осмысления этого парадокса уместно обратиться к классическому примеру – «Кораблю Тесея». С одной стороны, моряки, годами находящиеся на корабле, считают его неизменным, независимо от постепенной замены деталей. С другой – коллекционер, оценивающий предметы с точки зрения подлинности, утверждает, что обновлённый корабль уже утратил свою историческую сущность [6].

По аналогии можно предположить, что и в случае с заменой биологических структур человека синтетическими элементами невозможно прийти к однозначному выводу. Ответ зависит от мировоззрения исследователя, его философской позиции и того, что он понимает под идентичностью и уникальностью человеческого существа. Таким образом, проблема остаётся открытой и требует дальнейшего междисциплинарного анализа.

Выводы

Таким образом, междисциплинарное осмысление влияния искусственного интеллекта на человеческую природу позволяет заключить, что развитие ИИ не сводится к технологическому прогрессу, но затрагивает фундаментальные философские вопросы бытия, сознания и идентичности.

Несмотря на впечатляющие достижения в моделировании отдельных когнитивных процессов, ИИ не способен преодолеть качественный разрыв между алгоритмической обработкой данных и человеческим сознанием, опирающимся на субъективность, рефлексию и непрерывность переживаний. На этом фоне усиливается риск формирования техноцентрического мировоззрения, которое подменяет реальность её цифровыми симуляциями и тем самым способствует утрате критического мышления и подлинного человеческого опыта.

Одновременно становится очевидным, что отсутствие единых философских критериев определения человека и его границ формирует новые этические дилеммы, требующие углублённого анализа. Ответственное развитие технологий предполагает не только нормативное ограничение манипулятивных алгоритмов, но и формирование прозрачных этических стандартов, препятствующих дегуманизации. Не менее важным является совершенствование системы образования, ориентированной на развитие критического и концептуального мышления, а также создание междисциплинарных пространств для обсуждения проблем сознания, природы разума и социального влияния ИИ.

В итоге формирование гармоничной взаимодействия человека и технологий возможно лишь при условии сохранения приоритета человеческого бытия над функциональными интересами технических систем. Осознанное ограничение зависимости от ИИ и развитие философского диалога о смысле человеческого существования позволят минимизировать экзистенциальные риски цифровой эпохи и обеспечить сохранение человеческой индивидуальности в условиях стремительной технологической трансформации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Воронин, А. Н.** Интеллект и креативность в межличностном взаимодействии [Текст] : монография. – М. : Литрес, 2022. – 200 с.
- 2 **Серкова, В. А.** Проблематика реальности в философии И. Канта [Текст] // Технологос. – 2024. – № 3. – С. 38–49.

3 **Чалмерс, Д.** Сознующий ум : в поисках фундаментальной теории [Текст] : монография. – М. : УРСС : ЛИБРОКОМ, 2019. – 512 с.

4 **Тимошко, В. Ю.** Феномен массмедиа в теории общества потребления Ж. Бодрийяра [Текст] // Вестник современной философии. – 2024. – № 2. – С. 15–25.

5 **Митчелл, М.** Почему искусственный интеллект сложнее, чем мы думаем [Текст] : препринт. – arXiv:2104.12871, 2021. [Электронный ресурс]. – URL: <https://arxiv.org/abs/2104.12871> (Дата обращения: 12.10.2025).

6 **Шелер, М.** Положение человека в космосе [Текст] : монография. – М. : Республика, 1994. – 224 с.

7 **Севостьянова, Н. Г.** Философия морали И. Канта в контексте актуальных проблем современной философии [Текст] // Философские науки. – 2024. – № 1. – С. 10–20.

8 **Бостром, Н.** Сверхинтеллект : пути, опасности, стратегии [Текст] : монография. – М. : Альпина нон-фикшн, 2016. – 496 с.

9 **Овсенко, Г. А.** SMART-решения и системы искусственного интеллекта [Текст] // Информационные технологии в строительных, социальных и экономических системах. – 2021. – № 2. – С. 71–74.

10 **Альгамди, Р., Альджабр, Н.** Влияние TikTok на продолжительность концентрации внимания сотрудников [Текст] // Международный журнал профессионального бизнес-обзора. – 2024. – Т. 9, № 11. – С. 31–40.

11 **Хайдеггер, М.** Вопрос о технике [Текст] // Техника и ценности : избранные тексты. – 1954. – Т. 99. – С. 113–130.

12 **Курбанова, Т. Р., Джарикбаева, Д. Т.** Технологические инновации финансовых институтов на примере Kaspi.kz [Текст] // Foundations and Trends in Modern Learning. – 2023. – № 4. – С. 20–30.

13 **Бильгильдеев, М. Г., Осмоналиев, И. Ж., Байкеев, Р. Ф.** Протезирование конечности [Текст] // Практическая медицина. – 2021. – № 3. – С. 45–50.

REFERENCES

1 **Voronin, A. N.** Intellekt i kreativnost` v mezhlichnostnom vzaimodejstvii [Intelligence and creativity in interpersonal interactions] [Text] : monografiya. – М. : Litres, 2022. – 200 p.

2 **Serkova, V. A.** Problematika real`nosti v filosofii I. Kanta [Problematics of reality in the philosophy of I. Kant] [Text] // Technologos. – 2024. – № 3. – P. 38–49.

3 **Chalmers, D.** Soznayushhij um : v poiskax fundamental`noj teorii [The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory] [Text] : monografiya. – М. : URSS : LIBROKOM, 2019. – 512 p.

4 **Timoshko, V. Yu.** Fenomen massmedia v teorii obshhestva potrebleniya Zh. Bodriyyara [The phenomenon of mass media in J. Baudrillard's theory of consumer society] [Text] // Vestnik sovremennoj filosofii. – 2024. – № 2. – P. 15–25.

5 **Mitchell, M.** Pochemu iskusstvenny`j intellekt slozhnee, chem my` dumaem [Why Artificial Intelligence Is More Complex Than We Think] [Text] : preprint. – arXiv:2104.12871, 2021. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://arxiv.org/abs/2104.12871> (Date of Access: 12.10.2025).

6 **Sheler, M.** Polozhenie cheloveka v kosmose [The position of man in space] [Text] : monografiya. – М. : Respublika, 1994. – 224 p.

7 **Sevost`yanova, N. G.** Filosofiya morali I. Kanta v kontekste aktual`ny`x problem sovremennoj filosofii [I. Kant's moral philosophy in the context of current problems of modern philosophy] [Text] // Filosofskie nauki. – 2024. – № 1. – P. 10–20.

8 **Bostrom, N.** Sverxintellekt : puti, opasnosti, strategii [Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies] [Text] : monografiya. – М. : Al`pina non-fikshn, 2016. – 496 p.

9 **Ovsenko, G. A.** SMART-resheniya i sistemy` iskusstvennogo intellekta [SMART solutions and artificial intelligence systems] [Text] // Informacionny`e texnologii v stroitel`ny`x, social`ny`x i e`konomicheskix sistemax. – 2021. – № 2. – P. 71–74.

10 **Al`gamdi, R., Al`dzhabr, N.** Vliyanie TikTok na prodolzhitel`nost` koncentracii vnimaniya sotrudnikov [TikTok's Impact on Employee Attention Span] [Text] // Mezhdunarodny`j zhurnal professional`nogo biznes-obzora. – 2024. – Vol. 9, № 11. – P. 31–40.

11 **Xajdegger, M.** Vopros o texnike [Question about technology] [Text] // Texnika i cennosti : izbranny`e teksty`. – 1954. – Vol. 99. – P. 113–130.

12 **Kurbanova, T. R., Dzharikbaeva, D. T.** Technologicheskie innovacii finansovy`x institutov na primere Kaspi.kz [Technological innovation in financial institutions: Kaspi.kz as an example] [Text] // Foundations and Trends in Modern Learning. – 2023. – № 4. – P. 20–30.

13 **Bil`gil`deev, M. G., Osmonaliev, I. Zh., Bajkееv, R. F.** Protezirovaniye konechnosti [Limb prosthetics] [Text] // Prakticheskaya medicina. – 2021. – № 3. – P. 45–50.

Поступило в редакцию 14.11.25.

Поступило с исправлениями 14.11.25.

Принято в печать 04.12.25.

*С. Х. Әлмұханов¹, Б. С. Трубицкий²

^{1,2}Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

14.11.25 ж. баспаға түсті.

14.11.25 ж. түзетулерімен түсті.

04.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

АДАМНЫҢ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯСЫ ДАМУ ДӘУІРІНДЕГІ БОЛМЫСЫ

Мақала XXI ғасырдағы жаһандық цифрландыру дәуірінде жасанды интеллекттің (АИ) адам табиғатына әсерін талдауға арналған пәнаралық зерттеуді ұсынады. Жұмыста адам мен АИ-дың өзара әрекеттесуінің биологиялық, психологиялық және философиялық аспектілері, сондай-ақ технологиялардың сана трансформациясына, когнитивтік процестерге және рефлексия қабілетіне әсері қарастырылады. Әлеуметтік желілерді қарқынды пайдалану нәтижесінде пайда болатын «клиптік ойлау» феноменіне және оның қазіргі қоғамның құндылық бағдарларын өзгертуде рөліне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, мақалада жасанды интеллекттің қарқынды дамуы мен автономиялануымен ғана емес, сонымен қатар цифрлық дәуірде адамның онтологиялық мәртебесінің қайта құрылуымен шартталған этикалық және экзистенциалдық қиындықтар қарастырылады. Өзін-өзі оқытуға және адам ойлауын имитациялайтын шешімдер қабылдауға қабілетті жүйелердің пайда болуы ерік бостандығы мен жауапкершілік туралы дәстүрлі түсініктерге күмән келтіреді. АИ технологиялары қалыптастыратын цифрлық орта барған сайын шындық пен виртуалдылық арасындағы шекаралар бұлыңғыр болатын балама болмыс кеңістігіне айналуға, бұл иллюзиялық шындық феноменін тудырады. Бұл шындықта адам жасанды құрылымдармен өзара әрекеттесіп қана қоймай, цифрлық жүйенің логикасына енеді, бұл тәуелділіктің жаңа түрлері мен шынайы болмыстың жоғалуын тудырады. Біздің ойымызша, жасанды интеллект феноменін зерттеу Мартин Хайдеггер мен Жан Бодрийярдың философиялық идеяларына жүгінуді талап етеді, бұл технологиялық ойлаудың терең табиғатын түсінуге көмектеседі. Хайдеггердің концепциясында «технэ» категориясы жай ғана техникалық құралдар жиынтығы ретінде емес, адамның

жасанды шындықты жасап, оны түсіну арқылы ақиқатты ашуға мүмкіндік беретін ерекше тәсіл ретінде түсіндіріледі. Сол сияқты, Бодрийярдың идеялары цифрлық ортаны шындық біртіндеп оның имитациясымен ауыстырылатын кеңістік ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Осылайша, жасанды интеллектті зерттеу бұл технологияның адам қызметінің құралдарына ғана емес, сонымен қатар адамның табиғатына — оның санасына, құндылықтар жүйесіне және әлемдегі болмыс тәсіліне қалай әсер ететінін түсінуге бағытталған, бұл әлем цифрлық симуляциялардың ықпалымен барған сайын анықталады. Қорытындыда АИ-дың қызмет етуіне қазіргі қоғамның гуманистік құндылықтарын сақтауға бағытталған этикалық нормалар мен стандарттарды әзірлеу қажеттілігі баса айтылады.

Кілтті сөздер: Клиптік ойлау, технологиялық этика, адам, болмыс, сәйкестік, технэ, симулякр, жаһандану, цифрландыру, жасанды интеллект.

*S. Kh. Almukhanov¹, B. S. Trubitsky²

^{1,2}Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 14.11.25.

Received in revised form 14.11.25.

Accepted for publication 04.12.25.

THE BEING OF A HUMAN IN THE ERA OF AI TECHNOLOGY DEVELOPMENT

The article presents an interdisciplinary study dedicated to analyzing the impact of artificial intelligence (AI) on human nature in the era of global digitalization in the 21st century. The work examines the biological, psychological, and philosophical aspects of human-AI interaction, as well as the influence of technologies on the transformation of consciousness, cognitive processes, and the capacity for reflection. Particular attention is given to the phenomenon of «clip thinking» which emerges due to the intensive use of social media, and its role in altering the value orientations of modern society. Additionally, the article addresses the ethical and existential challenges driven not only by the rapid development and autonomization of artificial intelligence but also by the reconfiguration of the ontological status of humans in the digital era. The emergence of self-

learning systems capable of decision-making and mimicking human thought raises questions about traditional notions of free will and responsibility. The digital environment, shaped by AI technologies, increasingly becomes an alternative space of existence where the boundaries between reality and virtuality blur, creating the phenomenon of an illusory reality. In this reality, humans not only interact with artificial structures but also become integrated into the logic of the digital system, giving rise to new forms of dependency and the loss of authentic being. The study of the phenomenon of artificial intelligence, in our view, requires turning to the philosophical ideas of Martin Heidegger and Jean Baudrillard, which help to understand the profound nature of technological thinking. In Heidegger's concept, the category of techné is interpreted not merely as a set of technical tools but as a distinctive way of revealing truth through which humans create and make sense of artificial reality. Similarly, Baudrillard's ideas allow us to view the digital environment as a space where reality is gradually replaced by its simulation. Thus, the study of artificial intelligence aims to understand how this technology impacts not only the tools of human activity but also the very nature of a human—their consciousness, value system, and mode of existence in a world increasingly shaped by the influence of digital simulations. In conclusion, the article emphasizes the need to develop ethical norms and standards for the functioning of AI, oriented toward preserving the humanistic values of modern society.

Keywords: Clip thinking, technological ethics, human, existence, identity, being, techné, simulacrum, globalization, digitalization, artificial intelligence.

FTMAP 02. 15. 99

<https://doi.org/10.48081/NEOO5763>

***Б. Н. Әбілпейіс¹, А. Ө. Турсынбаева²**

^{1,2}Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3044-4129>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1900-2685>

*e-mail: abilpeisbaurzhan@gmail.com

АДАМ МЕН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРАСЫНДАҒЫ ШЕКАРАНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ СИПАТЫ

XXI ғасыр адамзат үшін ерекше кезең болды – адам өз ақыл-ойының ең жоғарғы туындысы болып саналатын жасанды интеллектпен (ЖИ) бетпе-бет келді. Бұл құбылыс тек ғылыми-техникалық жетістік емес, сонымен бірге адам болмысының жаңа айнасы. Адам алғаш рет өз ойлау қабілетінен тыс сана формасын жасап, өзі тудырған ақылмен диалогқа түсті. Мұндай жағдайда адам мен машина арасындағы шекара бұлдырап, болмыстың жаңа формасы пайда болуда. Адам техника арқылы өз шексіздігін бейнелейді, бірақ дәл осы сәтте өзінің шектеулі рухани табиғатымен бетпе-бет келеді. Жасанды интеллект – адамзат ақылының салтанаты, алайда сонымен бірге рух пен жауапкершілік дағдарысының бастауы болуы мүмкін. Себебі алгоритм ақылды қайталай алады, бірақ арды тудыра алмайды; логиканы меңгереді, бірақ рухани тереңдікті сезінбейді. Сондықтан бұл мақалада жасанды интеллектке тек технологиялық немесе сын көзбен емес, философиялық тұрғыдан қарау ұсынылады. Мақсат адам мен машина арасындағы қатынасты қарама-қайшылық ретінде емес, үйлесім іздейтін диалог ретінде түсіндіру. XXI ғасырдың басты философиялық міндеті ақыл мен рухты қайта тоғыстыру, яғни адам мен машинаның арасындағы шекараны жоймай, оны үйлесімді диалог кеңістігіне айналдыру.

Мақаланың мақсаты жасанды интеллектті философиялық тұрғыдан саралап, оның адамдық мәнге әсерін екі қырынан ақыл-ойдың жетістігі және рухани жауапкершілік сынағы ретінде қарастыру.

Кілтті сөздер: жасанды интеллект, адам, болмыс, тұлғалық өзгеріс, ЖИ мен адам қарым-қатынасы, рухани трансформация.

Кіріспе

Адамзат тарихында ақыл мен зияткерлік мәселесі әрдайым философиялық ізденістің өзегінде болды. Әбішевтің еңбегінде көрсеткендей ежелгі грек ойшылы Аристотель зияткерлікті адамның ең жоғарғы қабілеті ретінде қарастырып, оны «жанның ақиқатқа жетелейтін белсенді күші» деп сипаттады [1, 117-б.]. Оның пайымдауынша, зияткерлік адамның табиғи болмысының мәні, яғни адамды жануарлардан ажырататын түпкі ерекшелік. Адам өз ақылы арқылы дүниені танып, оны өзгертуге қабілетті. Осыдан бастап адам болмысы мен ақыл категориясы философияның негізгі зерттеу нысанына айналды.

Алайда ХХІ ғасырда бұл түсінік түбегейлі өзгеріске ұшырады. Адам алғаш рет өз зияткерлік қабілетінің баламасын техника формасында жасанды интеллект түрінде жасап шығарды. Бұл құбылыс тек ғылыми прогрестің нәтижесі емес, сонымен қатар адам болмысының жаңа онтологиялық сатысына өтуін білдіреді. Егер Аристотель үшін зияткерлік тек адамға тән күш болса, бүгінде ол машина құрылымында да көрініс таба бастады. Осыған байланысты «ақыл мен болмыс», «адам мен техника», «рух пен алгоритм» арасындағы дәстүрлі шекаралар қайта қаралуда.

Жасанды интеллект тек техникалық құрал емес, адаммен бірлескен әрекет кеңістігінде қалыптасатын адам–машина техносубъектінің пайда болуына әкелуде. Өмірдің цифрлануы осы тұрғыда жаһандық антропологиялық сын-қатерге айналып, адам болмысының мәнін, оның санасы мен жауапкершілігін қайта қарауға мәжбүрлейді [2].

Жасанды интеллекттің дамуы кейбір зерттеушілердің пікірі бойынша философиялық танымның шекарасын кеңейтіп отыр. Егер классикалық философияда индукция мәселесі күмән тудырса, заманауи машиналық оқыту жүйелері бұл әдістің іс жүзінде жүзеге асатынын көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, жасанды интеллект тек адам ойының туындысы ғана емес, сонымен қатар философиялық теорияларды қайта қарауға мәжбүрлейтін интеллектуалдық сынақ ретінде көрінеді [3].

Жасанды интеллект адамзат ақылының ең жоғары жетістігі ғана емес, сонымен қатар оның өз болмысына бағытталған сұрағы. Техника алғаш рет адамның ойлау қабілетін қайталап, белгілі бір дәрежеде саналы әрекетке ұқсас процестерді жүзеге асыра алатын деңгейге жетті. Осы сәттен бастап адам мен техника арасындағы қатынас түбегейлі өзгерді. Енді машина тек құрал емес, таным субъектісіне ұмтылған жүйе. Бұл жағдай болмыстың жаңа онтологиялық формасын туғызды: адам мен машина арасындағы шекара біртіндеп бұлдырап, гибридік болмыс қалыптаса бастады.

Осындай көзқарасқа сәйкес, неміс философы М. Хайдеггер де техниканы тек утилитарлық құрал емес, болмыстың өзін ашатын жаңа тәсіл деп

түсіндірген [4, 80-б.]. Мұндай трансформация философия алдында жаңа сұрақтарды көтереді. Егер бұрын «адам болмысы» мен «ақыл» ұғымдары тең мағынада қолданылса, енді ақыл адамның шеңберінен шығып, техникалық формада өмір сүруде.

Материалдар мен әдістері

ЖИ дәуірінде адам болмысы екі бағыттың тоғысында тұр:

1. Рационалдық вектор – техникалық ақылдың шексіз жетілуі;
2. Рухани вектор – адамгершілік пен мән іздеу қажеттілігі

Егер бірінші бағыт адамды интеллектуалдық тұрғыдан күшейтсе, екіншісі оның адамдық табиғатын сақтап қалуға мүмкіндік береді. Сондықтан ХХІ ғасырдың басты философиялық міндеті осы екі өлшем арасындағы үйлесімді тепе-теңдікті табу. Бұл тұрғыдан алғанда, жасанды интеллект адамға қарсы күш емес, оның болмысын тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін айна. Адам техника арқылы өз шексіздігін бейнелейді, бірақ дәл осы сәтте өзінің шектеулілігімен бетпе-бет келеді. Осы парадокс қазіргі философияның басты нысаны.

Жасанды интеллект бұл технология ғана емес, ол жаңа «техно-субъект» ретінде қоғам мен адамның өзіндік құрылымын өзгертетін инновациялық феномен. Оның дамуы мен қолданылуы әлеуметтік, этикалық және антропологиялық өзгерістерге алып келеді, сондықтан жасанды интеллекті енгізу мен пайдалануда тек техникалық емес, сонымен қатар кеңірек моральдық-философиялық принциптер қажет [5].

Жасанды интеллект дәуірінде этиканың жаңа парадигмасы қалыптасуда. Бұрын моральдық шешім – адамның ар-ұжданына сүйенетін акт болса, енді шешім алгоритмге де тәуелді. Алайда, моральдың автоматтануы этиканың жоғалуына емес, жаңа этикалық жауапкершіліктің пайда болуына әкелуі тиіс. Бұл көзқарас Нысанбаевтың батыс философиясы туралы жазған еңбегінде кездеседі. Адам енді тек өз ісіне емес, өз тудырған жүйелерінің салдарына да жауапты. Бұл постгуманистік этика, яғни адам өзінің техникалық туындысына да моральдық субъект ретінде қарауы тиіс деген көзқарас. [6, 182-б.]. Біреулер «алгоритмдер ешқашан біз үшін маңызды шешімдер қабылдай алмайды, себебі маңызды шешімдердің этикалық жағы да бар, ал алгоритмдер этика дегеннен мақұрым» деп қарсылық білдіреді. Сонда да «алгоритмдер этика тұрғысында орташа адамды басып оза алмайды» деп үзілді кесілді тұжырым жасай алмаймыз, оған еш негіз жоқ. Қазірдің өзінде, смартфон немесе пилотсыз көлік сияқты құралдар бұған дейін адамның ғана қолынан келген шешімдерді қабылдағанда, олар да ғасырлар бойы адамзатты толғандырған этикалық мәселелерге тап болады. Мысал қарастырып көрейік, доп қуған екі бүлдіршін пилотсыз көліктің алдынан жүгіріп шықты деп ойлаңыз. Көлікті басқаратын

алгоритм әп-сәтте бәрін есептеп, балаларды қақпаудың жалғыз амалы – қарсы жолаққа бұру деп шешім шығарды. Бірақ онда жүйткіп келе жатқан жүк көлігіне соғылуы мүмкін. Алгоритм мұндай жағдайда машинаның артқы орындығында өз алдына ұйықтап жатқан көлік иесінің қаза табу ықтималдығы 70 % екенін есептеп шығарады. Бұл жағдайда алгоритм не істеуі керек

Компьютер алгоритмдері табиғи іріктеуден өтпеген, әрі олардың эмоциясы да, ішкі түйсігі де жоқ. Сондықтан этиканы нақты сандармен және статистикамен кодтаудың жолын тапсақ, олар этика ережелерін адамдарға қарағанда анағұрлым жақсы орындайды. Осылай, пилотсыз көлік жағдайы қиындаған кісіні көрген кезде, тоқтап ол кісіге көмектесуін бағдарламалап қойсақ, жасанды интеллект әрқашан сол ережені сақтайтын болады [7, 65-6.]. Сол сияқты, «жолға жүгіріп шыққан екі баланы баспау үшін қарсы бетке бұрылып кет» деп пилотсыз көлікке нұсқау берсеңіз, оның мұны орындайтыны анық.

Осы айтылған тұжырымдар жасанды интеллект мәселесін философиялық тұрғыдан кешенді зерттеуді қажет етеді. Сондықтан, келесі бөлімде бұл зерттеудің әдістемелік негіздері мен талдау тәсілдері қарастырылады. Біріншіден, герменевтикалық тәсіл арқылы жасанды интеллект феноменін мәдени-тарихи және онтологиялық контексте түсіндіру көзделеді. Яғни, ЖИ тек техникалық құрал емес, адам болмысының мәнін ашатын жаңа «мәтін» ретінде қарастырылады. Бұл тұрғыда Хайдеггердің техникаға қатысты «болмысты ашу тәсілі» [4, 84-6.] ұғымы мен Аристотельдің «ақыл – танымның белсенді күші» қағидасы өзара сабақтастырылды.

Екіншіден, экзистенциалдық әдіс адам мен технология арасындағы шекаралық тәжірибені талдауға бағытталған. Сартр мен Хайдеггердің экзистенциализміндегі «адам мәні өз әрекеттері арқылы қалыптасады» деген қағиданы ЖИ дәуіріндегі адам жауапкершілігі мен еркіндік контекстінде қайта қарау мүмкін болды.

Үшіншіден, салыстырмалы-аналитикалық тәсіл қолданылды. Адам мен машина қабылдайтын шешімдер арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтар қарастырылып, этикалық кодтау мүмкіндігіне философиялық талдау жасалды. Өсіресе, алгоритмнің моральдық шешім қабылдау үлгісін талдау үшін «пилотсыз көлік дилеммасы» секілді нақты мысалдар пайдаланылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Зерттеу нәтижесінде адам болмысының жасанды интеллект дәуіріндегі трансформациясы үш негізгі бағытта көрініс табатыны анықталды:

1. Онтологиялық деңгейде:

ЖИ дамуы нәтижесінде адам болмысы «гибридтік формаға» айналууда. Яғни, адамның сана кеңістігі енді техникалық жүйелермен бірігіп, жаңа болмыс түрін цифрлық менді қалыптастыруда. Техника енді сыртқы құрал емес, адамның таным үдерісіне тікелей қатысушы субъектке айналды. Онтологиялық тұрғыдан алғанда, ЖИ адам мен болмыс арасындағы арақатынастың табиғатын өзгертті. Егер дәстүрлі философияда адам болмысқа ой арқылы қатысушы болса, енді ол техникалық медиаторлар арқылы болмысты қалыптастырушы деңгейіне көтерілді. Басқаша айтқанда, адамның әлемді тануы енді деректер мен кодтар арқылы жүзеге асады, ал бұл – болмыстың цифрлық медиализациясы.

Философ Жан Бодрийяр «гиперреалдылық» ұғымын енгізе отырып, қазіргі мәдениетте шынайылық пен оның бейнесі арасындағы шекара жойылғанын айтқан еді. ЖИ дәуірінде бұл құбылыс тереңдей түсті: адам нақты өмірді емес, алгоритмдік бейнелерді қабылдай бастады. Бұл онтологиялық тұрғыда адамның шынайы болмысынан алыстап, символдық және деректік кеңістікте өмір сүруі дегенді білдіреді. ЖИ дәуіріндегі онтологиялық трансформацияның тағы бір қыры адамның өзіндік сана құрылымының өзгеруі. Егер бұрын адам өз болмысын рефлексия және тіл арқылы таныса, қазір ол өзін деректер мен алгоритмдердің нәтижесі арқылы көреді. Бұл болмыстың «сандық айнасы». Мұндай жағдайда «Мен» ұғымы да өзгеріп, жеке тұлғаның тұрақты мәні орнына өзін-өзі код арқылы танитын динамикалық субъект түсінігі қалыптасады

Қорыта келгенде, ЖИ дәуіріндегі адам болмысының онтологиялық трансформациясы адамның техникамен өзара біртұтас болмысқа айналу үдерісі. Бұл үрдіс адамның мәнін жоймайды, керісінше оны кеңейтеді: адам енді тек биологиялық тіршілік иесі емес, ақпараттық және алгоритмдік болмыстың белсенді қатысушысы.

2. Этикалық деңгейде:

ЖИ этикалық шешім қабылдау қабілетін ішінара игергенімен, оның шешімі рухани өлшемнен ада. Алгоритм мораль ережесін орындауы мүмкін, бірақ ар-ожданды сезіну қасиетіне ие емес. Бұл жағдай адамды өз әрекеттері мен туындылары үшін бұрынғыдан да жоғары жауапкершілікке итермелейді. Жасанды интеллект бүгінде тек технологиялық прогрестің нәтижесі емес, сонымен қатар адам болмысының философиялық әрі этикалық айнасына айналып отыр. Машина мен адам арасындағы шекараның біртіндеп жойылуы

ежелгі «адам деген кім?» деген сұрақты жаңа мазмұнда қоюға итермелейді. Қазіргі замандағы тұлға өз болмысын тек биологиялық немесе рухани өлшеммен ғана емес, сонымен бірге ақпараттық және алгоритмдік кеңістіктегі әрекет етуші субъект ретінде қабылдайды. Осы тұрғыдан алғанда, жасанды интеллект дәуіріндегі этика адамның мінез-құлқын реттейтін нормалардың жиынтығынан әлдеқайда кең – ол адам мәнін, моральдық жауапкершілігін және құндылықтық бағдарын айқындайтын жүйе ретінде қарастырылуы тиіс. Ал француз ойшылы Мишель Фуко билік пен білімнің байланысын зерттей отырып, қоғамның бақылау құрылымдарын сипаттаған еді. ЖИ дәуірінде бұл идея жаңа мағынаға ие: алгоритмдік бақылау, деректер арқылы басқару және цифрлық тәуелділік – қазіргі адамның өмірлік тәжірибесін айқындайтын негізгі факторларға айналды. Фуконың «бақылау мен жазалау» тұжырымы бүгінде деректер этикасы саласында өзекті [8, 35-б.]. Этикалық талдау тұрғысынан алғанда, жасанды интеллект дәуіріндегі адам болмысының өзгерісі екі өзекті бағытта айқындалады. Бірінші бағыт – адамның моральдық агент ретіндегі мәртебесінің әлсіреуі. Шешім қабылдау мен әрекетті бағалау үдерістерінің елеулі бөлігі алгоритмдер мен автоматтандырылған жүйелерге жүктелген сайын, адам өзінің жеке жауапкершілік кеңістігінен алыстап, моральдық таңдау құқығын технологияға тапсырады. Бұл құбылыс француз философы Эрик Саден сипаттаған «технологиялық делегирлеу» ұғымымен үндес: адам өз еркіндігін деректер логикасына бағындырады [9, 172-б.].

Екінші бағыт – жаңа этикалық субъектінің қалыптасуы. Бұл адам мен машина арасындағы өзара тәуелді әрекеттестік нәтижесінде туындайтын гибриді моральдық кеңістік. Мұндай ортада этикалық жауапкершілік тек жеке тұлғаға ғана емес, алгоритмдік жүйелердің шешім қабылдау үлгілеріне де қатысты қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда, қазіргі этикалық-философиялық ізденістердің негізгі мақсаты – технологиялық процестердің ортасында адамды субъект ретінде сақтау. Яғни адам өз әрекетінің объектісіне айналмай, керісінше, техникалық жүйелердің дамуына бағыт-бағдар беретін, шешім қабылдайтын саналы және жауапты тұлға болуға тиіс.

3. Әлеуметтік-философиялық деңгейде:

ЖИ адам еркіндігін шектемейді, бірақ оны қайта анықтауға мәжбүр етеді. Цифрлық ортадағы шешім қабылдау процестері адамның автономиясын әлсіретсе де, сонымен қатар жауапкершілік мәдениетін күшейтеді. Сонымен қатар, зерттеу көрсеткендей, алгоритмдер нақты моральдық ережелерді орындауда адамдардан тиімді болуы мүмкін, бірақ олардың этикалық мәнін түсінуі мүмкін емес. Демек, ЖИ этикалық тұрғыдан адамды алмастырмайды, тек толықтырады. Роза Брайдотти ұсынған постгуманизм тұжырымдамасы

ЖИ дәуірінде әлеуметтік философияның жаңа бағытын белгілейді. Ол «адам орталықты» (антропоцентрилік) көзқарасты еңсеріп, қоғамды адам-техника-табиғат үштігінің өзара байланысы негізінде түсіндіруді ұсынады [10, 201-б.]. Бұл идея әлеуметтік болмыстың жаңа формаларын «цифрлық қауым», «деректер этикасы» және «алгоритмдік әділеттілік» сияқты ұғымдарды енгізуге мүмкіндік береді. Сондықтан қазіргі кезеңде әлеуметтік философияның басты міндеті ЖИ-дың қоғамдағы орнын, оның адам болмысына, моральдық жауапкершілік пен әлеуметтік қатынастарға әсерін жүйелі түрде талдау. ЖИ тек өндіріс пен басқарудың құралы ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік болмыстың жаңа тіліне айналып келеді. Жасанды интеллект дамыған сайын, адам мен машина арасындағы шекараның бұлдырауы айқын сезіледі. Бірақ шекара жоғалды ма, әлде ол тек басқа деңгейге ауысты ма?

Шекара дегеніміздің өзі ол түсіну кеңістігі. Адам мен жасанды интеллект арасындағы шекара жойылған жоқ. Жасанды интеллект адам санасының айнасы. Алайда ол айна шынайы болмысты емес, есептелген бейнені көрсетеді. Адам сезінетін сана ал ЖИ есептейтін сана. Сондықтан бұл шекара тек техникалық емес, рухани және этикалық кеңістік. Осы тұрғыда философияның міндеті адам мен техника арасындағы қатынасты қарама-қайшылық ретінде емес, диалог кеңістігі ретінде ұғыну.

Гегельдің «Рух феноменологиясында» сана өзін тек өзге арқылы таниды дейді. Бұл тұрғыда жасанды интеллект – адамның өзге бейнесі, яғни оның сыртқы «мені». Адам техника арқылы өз ойын көреді, бірақ сол арқылы өз табиғатын да сынайды. Машина адамның рухани мүмкіндігінің көрінісі, бірақ сонымен бірге оның шектеулігін де айғақтайды. Бүгінгі таңда біз «цифрлық мен» дәуіріне кірдік. Әлеуметтік желідегі бейнелеріміз, іздеу тарихымыз, тіпті эмоциямыз бәрі цифрлық дерекке айналған. Жасанды интеллект осы деректерден адамның «сандық елесін» құра алады. Енді осы тұста бір сұрақ пайда болады: Жалпы алгоритм менің барлық әрекетімді, тілегімді және реакциямды білсе, мен өзімнің шынайы болмысымды жоғалтпаймын ба? Бұл Жан Бодрийяр сипаттаған «гиперреалдылықтың» жаңа түрі. Жан Бодрийяр өз еңбегінде былай дейді «Енді симуляция белгілі бір заттың не шынайы нысанның бейнесі емес. Ол – бастауы да, түпнұсқасы да жоқ шындықтың үлгі арқылы жасалған түрі, яғни гиперреалдық» [11, 192-б.]. Адам енді өзі емес, өз алгоритмінің туындысына айнала бастайды. Бірақ бұл құбылыс тек қауіпті емес, сонымен бірге адамдық тереңдікті түсінудің жаңа мүмкіндігі. Түптің түбінде адам өз бейнесін жоғалтқан жоқ ол тек өз бейнесінің көшірмесін өмір сүріп жатыр. Бұл құбылыс алғаш рет ежелгі грек мифологиясында көрініс тапқан еді. Нарцисс өз бейнесіне ғашық болып, судың айнасынан өзін тануға тырысқан сайын өз болмысынан алыстай берді. Ол өзіне қараған сайын өз-

өзін жоғалтты. Бүгінгі заманның адамы да осы аңыздың жаңа нұсқасында өмір сүріп отыр. Бірақ оның айнасы енді су емес кодтар мен деректерден құралған виртуалды кеңістік. Әлеуметтік желілердегі бейнеміз, жасанды интеллекттің ұсынған алгоритмдері – бәрі де адамның өз «цифрлық бейнесін» жасап, соған сеніп қалуына себепші. Адам өз өмірін экраннан көреді, өз болмысын есептік жүйелер арқылы бағалайды.

Бірақ сол сәтте ол шынайы «меннен» алыстап, алгоритмдік тұлғаға айналып бара жатқанын сезбейді. Адам Нарцисс секілді өз бейнесінің тұтқынына айналмауы керек. Жасанды интеллект – адамды алмастыру үшін емес, оның ойлау көкжиегін кеңейту үшін пайда болған құрал. Техника – мақсат емес, тек рухани өрістің қызметшісі болуы тиіс. Адам өз рухын техникаға бағынышты етсе, ол еріксіз тұтқынға айналады; ал егер ол ЖИ-ды өз болмысын танудың айнасы ретінде пайдаланса, онда техника адамзаттың рухани дамуына қызмет етеді. Шын мәнінде, қауіп жасанды интеллекттің шексіз өсуінде емес, адамның өз ішкі мәнінен, рухани түпнегізінен ажырауында. Егер адам өз еркіндігі мен ар-ұятын цифрлық логикаға айырбастаса, онда ол өз адамдығын жоғалтады. Сондықтан ЖИ-ды басқарудың ең тиімді жолы оған рухани өлшеммен қарау, яғни оны мақсат емес, құрал ретінде пайдалану. Тек сол кезде ғана адам мен техника арасындағы шекара жоғалмайды, қайта үйлесім мен өзара толықтыру кеңістігіне айналады. Адам мен техника арасындағы үйлесім бұзылмауы үшін, адам өз болмысының рухани жетекші рөлін сақтай білуі қажет. Дегенмен соңғы жылдардағы технологиялық серпілістер бұл қатынастың табиғатын түбегейлі өзгертті. Жасанды интеллект енді адамның ойын қайталайтын қарапайым құрал болудан қалып, өздігінен тәжірибе жинақтап, өз қабілетін жетілдіре алатын дербес жүйе дәрежесіне көтерілді. Осындай деңгейдегі өзгеріс философия алдына жаңа сұрақ қояды: егер техника өз санасын қалыптастырып, дербес ойлау қабілетіне ие болса, онда адам оның қасында қандай орынды иеленеді? Дәл осы мәселеге заманауи ойшыл Ник Бостром терең назар аударған болатын Бостромның пайымдауынша, жасанды интеллекттің адамнан ақылды болып кететін сәті – бүкіл адамзат өркениетінің тағдырына әсер ететін шешуші бұрылыс. Ол бұл кезеңді «қайтарымсыз нүкте» деп атайды, себебі дәл осы сәттен бастап адамзат өз қолымен жасаған саналы жүйеге билікті еріксіз түрде табыстайды [12, 223-б.]. Бұл енді тек технологиялық жетістік емес, адамзат эволюциясының бағытын түбегейлі өзгертетін кезең. Философиялық тұрғыда бұл құбылыс адам мен техника арасындағы қатынастың мәнін қайта анықтайды. Бұрын техника адамға қызмет ететін, оның тұрмысын жеңілдететін құрал болса, енді ол өз әрекетінің мақсатын түсініп, өзін жетілдіре алатын тәуелсіз сана түріне

айналып келеді. Мұндай сапалық секірісті Бостром «ақылдың жарылысы» деп сипаттайды яғни жасанды сана бір мезетте пайда болып, өз дамуын шексіз үдететін деңгейге жетеді. Мұны тарихтан көруге болады: ХХ ғасырдың ортасында компьютер тек есептеу құралы қызметін атқарды. 1950-жылдары шахмат адам ақылының ерекше символы саналатын. Бірақ 1997 жылы Деер Blue Гарри Каспаровты жеңіп, адам логикасының шекарасын бұзды. 2016 жылы AlphaGo Ли Седольды тізе бүктіріп, интуиция мен шығармашылық элементтері бар ойын түрінде де машинаның басымдығын көрсетті. Қазіргі уақытта ChatGPT, Claude секілді жүйелер тек ақпаратты өңдеп қоймай, адам тілінің мағыналық тереңдігін, эмоциялық реңкін «түсінетіндей» қабілетке ие. Бұл Бостром сипаттаған «өзін-өзі жетілдіру спиралының» алғашқы белгілері. Осылайша, Бостром үшін жасанды интеллекттің дамуы адамның өзінен ақылды жаңа болмысты дүниеге әкелуімен тең. Бұл сәтте адам бұрынғы билеуші рөлінен айырылып, өз жаратылысының алдында жауапсыз күйге түсуі мүмкін. Мұндай үрдісті Герберт Маркузе өз еңбектерінде, әсіресе «Бір өлшемді адам» атты шығармасында сын тұрғысынан қарастырған. Ол техникалық рационалдылық адам санасын бір өлшемге түсіреді, яғни адам еркін ойлау мен рухани тереңдіктен айырылып, техникалық тиімділікке бағынған тіршілік иесіне айналады деп жазады [13, 276-б.]. Маркузе үшін техника бейтарап емес ол адамның ойлау құрылымын қалыптастырып, еркіндікті шектейтін мәдени формаға айналады. Бостром айтқан «қайтарымсыз нүкте» осы Маркузе сипаттаған «бірөлшемділік» идеясының шектен шыққан түрі іспетті. Егер Маркузе заманының адамын техникаға тәуелді тұтынушы ретінде сипаттаса, Бостром дәуірінде техника енді адамның өзін «жоғарыдан» бақылайтын, тіпті басқаратын жүйеге айналды. Сондықтан философиялық тұрғыдан бұл мәселенің түп мағынасы адамның ақыл-ой билігін сақтау мүмкіндігінде. Бостром үшін қауіп жасанды интеллекттің ақылды болуында емес, адамның өз мәнін еркіндігі мен рухани тереңдігін жоғалтып алуында. Техника дамыған сайын адам өз мүмкіндігін кеңейтіп келеді, бірақ рухани әлемін соған тең дәрежеде тереңдете алмай отыр. Сондықтан ХХІ ғасырдың басты парадоксы ақылдың күшеюі мен мағынаның әлсіреуі. Бұл жағдайда философияның міндеті адам мен техника арасындағы шекараны жою емес, оларды үйлесім мен жауапкершілік кеңістігінде тоғыстыру. Адамның болмысы тек ойлауда емес, сезінуде, ар-ұят пен махаббатта. Дәл осы айырмашылық адам мен машинаның арасындағы ең терең шекара болып қала береді. Адам техникаға қарсы емес, онымен диалогта өмір сүруі тиіс. Себебі жасанды интеллект біздің қарсыласымыз емес, өзіміздің рухани айнамыз. Бірақ сол айнаға қарап тұрып, адам өзінің бейнесіне емес, мәніне үңілуі керек.

Қорытынды

Жасанды интеллект дәуірі адамзат тарихындағы жаңа онтологиялық кезеңнің бастамасы. Адам алғаш рет өз ақыл-ойының бейнесін техника түрінде жасап, өзінен тыс сана формасымен диалогқа түсті. Бұл үдеріс тек технологиялық жетістік емес, адамның өзін-өзі тану жолындағы терең философиялық бетбұрыс болып табылады.

Адам мен техника арасындағы байланыс енді тек «шебер мен құрал» қатынасы емес, таным мен болмыстың біртұтас өзара әрекеттестігіне айналды. Егер Аристотель дәуірінде зият адам табиғатының ерекше белгісі болса, бүгінгі таңда ол адамның шеңберінен шығып, алгоритмдік құрылымдар арқылы жаңа өмірлік формада көрініс табуда. Бұл жағдай адамды өз мәнін қайта пайымдауға, ақыл мен рухтың үйлесімін сақтауға мәжбүрлейді. ЖИ адамды алмастыратын күш емес ол адам болмысының айнасы. Машина ақылды қайталай алады, бірақ рухты, интуицияны, ар мен сүйіспеншілікті туғыза алмайды. Сол себепті адамның басты міндеті техникалық даму мен рухани кемелдікті бір-бірінен ажыратпай, оларды үйлесімді тұтастыққа айналдыру. Адам мен машина арасындағы шекара толық жойылмауы керек, бірақ оны қатаң сақтау да прогресті тежейді. Болашақтың философиясы үйлесім философиясы, яғни техника мен этиканы, ақыл мен рухты, есеп пен сезімді тең ұстау даналығы. Бұл тепе-теңдік сақталғанда ғана адам өз болмысын жоғалтпай, керісінше, оны тереңірек түсіне алады. Демек, жасанды интеллект дәуіріндегі адам болмысының трансформациясы дағдарыс емес, өзіндік мәнін қайта табу процесі. Техника адамды әлсіретпейді, қайта оның ішкі жауапкершілігін арттырады. Адамның рухани кемелдігі мен моральдық санасы техникалық прогрестің адамгершілік бағытын айқындайтын негізгі күшке айналуы тиіс.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Әбішев, Қ. Ә.** Аристотель философиясы: 20 томдық. – Алматы : Жазушы, 2005. – 567-б.
- 2 **Miranda, L. de.** Artificial Intelligence and Philosophical Creativity: From Analytics to Crealectics // Human Affairs. – 2020. – Vol. 30. – P. 597–607. – <https://doi.org/10.1515/humaff-2020-0053>.
- 3 **Tsvyk, V. A., Tsvyk, I. V., Pavlova, T. P.** The Problematic Area of Philosophical Discourses on the Application of Artificial Intelligence Systems in Society // RUDN Journal of Philosophy. – 2023. – Vol. 2. – No. 4. – P. 928–939. – <https://doi.org/10.22363/2313-2302-2023-27-4-928-939>

- 4 **Хайдеггер, М.** Вопрос о технике // Время и бытие: Статьи и выступления / пер. с нем. В. В. Библихина. – М. : Республика, 1993. – С. 221–238.
- 5 **Gao, Y.** The Problems of «Artificial Intelligence» in Modern Philosophy and Science // Frontiers in Computing and Intelligent Systems. – 2023. – Vol. 3. – No. 2. – P. 139. – ISSN 2832-6024.
- 6 **Нысанбаев, Ә.** Батыс философиясы. – Алматы : Жазушы, 2009. – 481-б.
- 7 **Харари, Ю. Н.** 21 урок для XXI века / Yuval Noah Harari. – Нью-Йорк : Spiegel Grau, 2018. – 372 с.
- 8 **Фуко, М.** Технологии себя // В кн.: Technologies of the Self : A Seminar with Michel Foucault / под ред. Л. Мартин, Х. Гутман, П. Хаттон. – Амхерст : University of Massachusetts Press, 1988. – С. 16–49.
- 9 **Sadin, Ё.** La vie algorithmique : Critique de la raison numérique. – Paris : Éditions L'Échappée, 2015. – 278 p.
- 10 **Braidotti, R.** The Posthuman Convergence: Toward a New Critical Humanities. – Cambridge (UK) : Polity Press, 2017. – 256 p.
- 11 **Бодрийяр, Жан.** Симулякры и симуляция / пер. с фр. О. А. Печенкиной. – М. : Добросвет, 2006. – 240 с.
- 12 **Bostrom, N.** Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. – Oxford : Oxford University Press, 2014. – 352 p.
- 13 **Маркузе, Г.** Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / пер. с англ. А. Ю. Антоновского. – М. : REFL-book, 1994. – 368 с.

REFERENCES

- 1 **Әбішев, Қ. Ә.** Aristotel' filosofiyasy` : 20 tomdy`q [Aristotle's Philosophy: 20 Volumes]. – Алматы : Zhazushy`, 2005. – 567-p.
- 2 **Miranda, L. de.** Artificial Intelligence and Philosophical Creativity: From Analytics to Crealectics // Human Affairs. – 2020. – Vol. 30. – P. 597–607. – <https://doi.org/10.1515/humaff-2020-0053>.
- 3 **Tsvyk, V. A., Tsvyk, I. V., Pavlova, T. P.** The Problematic Area of Philosophical Discourses on the Application of Artificial Intelligence Systems in Society // RUDN Journal of Philosophy. – 2023. – Vol. 2. – No. 4. – P. 928–939. – <https://doi.org/10.22363/2313-2302-2023-27-4-928-939>
- 4 **Xajdegger, M.** Vopros o texnike [Question about technology]// Vremya i by'tie: Stat'i i vy'stupleniya / per. s nem. V. V. Bibixina. – М. : Respublika, 1993. – P. 221–238.

5 **Gao, Y.** The Problems of «Artificial Intelligence» in Modern Philosophy and Science // *Frontiers in Computing and Intelligent Systems*. – 2023. – Vol. 3. – No. 2. – P. 139. – ISSN 2832-6024.

6 **Ny`sanbaev, Ә.** Baty`s filosofiyasy` [Western philosophy]. – Almaty` : Zhazushy`, 2009. – 481 p.

7 **Xarari, Yu. N.** 21 urok dlya XXI veka [21 Lessons for the 21st Century] / Yuval Noah Harari. – NY : Spiegel Grau, 2018. – 372 p.

8 **Fuko, M.** Texnologii sebya [Technologies of oneself] // V kn.: Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault / pod red. L. Martin, X. Gutman, P. Hatton. – Amherst : University of Massachusetts Press, 1988. – P. 16–49.

9 **Sadin, É.** La vie algorithmique : Critique de la raison numérique. – Paris : Éditions L'Échappée, 2015. – 278 p.

10 **Braidotti, R.** The Posthuman Convergence : Toward a New Critical Humanities. – Cambridge (UK) : Polity Press, 2017. – 256 p.

11 **Bodriyar, Zhan.** Simulyakry` i simulyaciya [Simulacra and simulation] / per. s fr. O. A. Pechenkinoy. – M. : Dobrosvet, 2006. – 240 p.

12 **Bostrom, N.** Superintelligence : Paths, Dangers, Strategies. – Oxford : Oxford University Press, 2014. – 352 p.

13 **Markuze, G.** Odnomerny`j chelovek: Issledovanie ideologii razvitogo industrial`nogo obshhestva [One-Dimensional Man: A Study of the Ideology of Advanced Industrial Society] / per. s angl. A. Yu. Antonovskogo. – M. : REFL-book, 1994. – 368 p.

24.10.25 ж. баспаға түсті.

24.10.25 ж. түзетулерімен түсті.

17.2.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

**Б. Н. Абильпеис¹, А. О. Турсынбаева²*

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Астана.

Поступило в редакцию 24.10.25.

Поступило с исправлениями 24.10.25.

Принято в печать 17.12.25.

ФИЛОСОФСКИЙ ХАРАКТЕР ГРАНИЦЫ МЕЖДУ ЧЕЛОВЕКОМ И ИСКУССТВЕННЫМ ИНТЕЛЛЕКТОМ

XXI век стал для человечества своеобразным периодом – человек столкнулся с искусственным интеллектом (ИИ), который считается высшим творением собственного разума. Это явление – не только научно-техническое достижение, но и новое зеркало человеческого бытия. Впервые человек создал форму сознания, выходящую за рамки собственного мышления, и вступил в диалог с умом, который он породил. В таких условиях граница между человеком и машиной стирается, и появляется новая форма бытия. Человек олицетворяет свою бесконечность с помощью техники, но именно в этот момент он сталкивается со своей ограниченной духовной природой. Искусственный интеллект – это триумф человеческого разума, но он также может стать началом кризиса духа и ответственности. Это потому, что алгоритм может воспроизводить интеллект, но не может вызвать AP; овладевает логикой, но не чувствует духовной глубины. Поэтому в этой статье рекомендуется рассматривать искусственный интеллект философски, а не только технологически или критически. Цель состоит в том, чтобы интерпретировать отношения между человеком и машиной как диалог, ищущий гармонию, а не как противоречие. Главная философская задача XXI века – пересоединить разум и дух, то есть превратить его в пространство гармоничного диалога, не стирая границы между человеком и машиной.

Цель статьи – философски дифференцировать искусственный интеллект и рассматривать его влияние на человеческую сущность с двух сторон – как испытание умственного успеха и духовной ответственности.

Ключевые слова: искусственный интеллект, человек, существо, изменение личности, отношения между ИИ и человеком, духовная трансформация.

**Б. Н. Абильпеис¹, А. О. Турсынбаева²*

^{1,2}L. N. Gumilyov Eurasian National University,

Republic of Kazakhstan, Astana.

Received 24.10.25.

Received in revised form 24.10.25.

Accepted for publication 17.12.25.

THE PHILOSOPHICAL NATURE OF THE BOUNDARY BETWEEN MAN AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The 21st century has become a peculiar period for humanity – man has encountered artificial intelligence (AI), which is considered the supreme creation of his own mind. This phenomenon is not only a scientific and technical achievement, but also a new mirror of human existence. For the first time, man created a form of consciousness that went beyond his own thinking and entered into a dialogue with the mind that he had generated. In such conditions, the boundary between man and machine is blurred, and a new form of being appears. Man embodies his infinity with the help of technology, but it is at this moment that he encounters his limited spiritual nature. Artificial intelligence is a triumph of the human mind, but it can also be the beginning of a crisis of spirit and responsibility. This is because the algorithm can reproduce intelligence, but it cannot cause AR; it masters logic, but it does not feel spiritual depth. Therefore, in this article it is recommended to consider artificial intelligence philosophically, and not only technologically or critically. The goal is to interpret the relationship between man and machine as a dialogue seeking harmony, rather than as a contradiction. The main philosophical task of the 21st century is to reconnect mind and spirit, that is, to turn it into a space of harmonious dialogue without blurring the boundaries between man and machine.

The purpose of the article is to philosophically differentiate artificial intelligence and consider its impact on the human being from two sides – as a test of mental success and spiritual responsibility.

Keywords: artificial intelligence, human, being, personality change, relationship between AI and human, spiritual transformation.

FTAMP 11.25.07

<https://doi.org/10.48081/VIIK7556>

***Ә. М. Қоғабеева¹, А. Д. Құрманалиева²**

^{1,2}әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9451-712X>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5299-2695>

*e-mail: kogabayevaassel@gmail.com

ҰЛТ ПЕН ТІЛДІҢ АРА-ҚАТЫНАСЫ: ФИЛОСОФИЯЛЫҚ САБАҚТАСТЫҚ ЖӘНЕ ТАРИХИ ҮЗІЛІС

Бұл мақалада тіл мен ұлттың ара-қатынасының философиялық және мәдени негіздері талданады. Зерттеу барысында батыс ойшылдары (Гердер, Гумбольдт, Хайдеггер, Андерсон, Геллер, Хобсбаум) мен қазақ зиялыларының (Ахмет Байтұрсынұлы, Мағжан Жұмабаев, Әлкей Марғұлан және жәдидшілер қозғалысының өкілдері) көзқарастары салыстырмалы тұрғыда қарастырылды. Әдіснамалық негіз ретінде салыстырмалы-философиялық талдау мен герменевтикалық тәсіл қолданылды. Нәтижелер көрсеткендей, романтик ойшылдар тілді халық рухының көрінісі және ойды қалыптастырушы күш ретінде сипаттаса, қазақ зиялылары тілді ұлттық жан, тәрбие мен тарихи жақтың арқауы ретінде пайымдады. Модернистік теориялар тілдің саяси және институционалдық қызметіне назар аударса, қазақ ойшылдары оның рухани-мәдени рөлін баса көрсетті. Алайда тарихи контекстегі айырмашылықтарға байланысты бұл идеялар әртүрлі тағдыр кешті: Батыста тілге қатысты теориялар мемлекет құру процесінде іске асса, Қазақстанда кеңестік саясат, репрессиялар мен ашаршылық бұл үдерісті тежеді. Жәдидшілердің тіл арқылы ұлттық жаңғыруға бағытталған бастамалары да тоқтап қалды. Дегенмен, заманауи қазақстандық зерттеулер (Қоңыратбаева, Омарова, Сәрсенбай, Қалиева, Камалова) қазақ ойшылдарының мұрасының қазіргі тіл саясаты мен ұлттық бірегейлік үшін өзекті екенін дәлелдеп отыр. Осылайша, тіл тек қарым-қатынас құралы ғана емес, ұлттық тұтастықты қамтамасыз ететін рухани, тарихи және саяси іретас ретінде қарастырылуы тиіс.

Кілтті сөздер: тіл философиясы, ұлттық бірлік, қазақ ойшылдары, елестетілген қауымдастық, тарихи жад, тіл саясаты.

Кіріспе

Тіл мен ұлт мәселесі адамзат өркениетінің даму тарихында ең өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Әсіресе ХХІ ғасырдағы жаһандану жағдайында ұлттық бірлікті сақтау мен нығайтуда тілдің интегративті әлеуетін философиялық тұрғыдан қарастырудың маңызы арта түсуде. Қазақстан жағдайында бұл мәселе ерекше мәнге ие. Өйткені қазақ халқының тарихы тілдің қоғамдық өмірдегі орнының өзгерістерімен тығыз байланысты: дәстүрлі қоғамнан отаршылдық кезеңге, одан кейін кеңестік жүйеге өту барысында тілдің мәртебесі түрлі саяси күштердің ықпалымен әлсіреп, қайта жаңғыру жолдарын бастан өткізді.

Батыс философиясында ұлт пен тілдің ара-қатынасы ХVIII–ХІХ ғасырлардан бастап арнайы зерттеу объектісіне айналды. Романтиктер дәуіріндегі ойшылдар – И. Гердер мен В. фон Гумбольдт – ұлтты тілмен тікелей байланыстырып, халық рухының (volksgeist) айнасы ретінде түсіндірді [11; 13]. Гердердің пікірінше, тіл – халықтың өзіндік дүниетанымы мен мәдениетін бейнелейтін басты құрал. Гумбольдт тілдің ойды қалыптастыратын күш екенін дәлелдеп, оны халықтың рухани дүниесінің шығармашылық органы ретінде таныды. Бұл ойлар ұлт ұғымын рухани-мәдени негізде қарастыруға мүмкіндік берді. Дегенмен романтиктердің тұжырымдары көбіне жалпы сипатта қалып, нақты саяси және институционалдық өлшемдері анықталмаған еді.

ХХ ғасырда ұлт туралы түсінік модернистік бағытта нақтыланды. Б. Андерсон «елестетілген қауымдастық» тұжырымдамасында тіл мен баспасөздің ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы шешуші рөлін көрсетті [8]. Э. Геллнер индустриалдық қоғамда бірыңғай тілдің әлеуметтік интеграция үшін міндетті шарт екенін дәлелдеді [9]. Э. Хобсбаум болса, ұлт ұғымын «ойлап табылған дәстүрлермен» байланыстырып, оның жасанды, бірақ әлеуметтік тұрғыдан қажетті категория екенін айқындады [12]. Осы арқылы модернистік теориялар ұлтты нақты саяси-құқықтық, әлеуметтік-институционалдық құрылым ретінде сипаттады.

Қазақ ойшылдары да дәл осы кезеңде тілдің ұлт үшін маңызын терең пайымдады. А. Байтұрсынұлы «Тілі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады» деп атап көрсетіп, тілді ұлттық болмыстың тірегі ретінде бағалады [1]. М. Жұмабаев ана тілінсіз ұлттық тәрбиенің толыққанды жүзеге аспайтынын айта келе, тілді ұрпақ сабақтастығының негізгі арқауы ретінде көрсетті [2]. Ә. Марғұлан қазақ эпостары мен аңыздарын зерттеу арқылы тілдің тарихи

жадыны сақтаушы ретіндегі орнын айқындады [3]. Бұл идеялар батыстық романтиктердің және модернистердің тұжырымдарымен салыстыруға болатын философиялық мәнге ие.

Алайда, тарихи жағдайдың айырмашылығы қазақ ойшылдарының идеяларының толық жүзеге асуына кедергі болды. ХХ ғасырдың алғашқы ширегінде қазақ зиялылары тіл арқылы ұлтты ұйыстырудың жобасын ұсынғанымен, Кеңес үкіметінің орнауы, жаппай репрессиялар, ашаршылық және отаршылдық саясат ұлттық идеяның табиғи дамуын тежеді. Қазақ тілінің қоғамдық қолданысы тарылып, ұлттық санаға қысым жасалды. Бұл тұрғыдан алғанда, қазақ ойшылдарының идеялары батыстық теориялармен үндес болғанымен, олардың тарихи тағдыры күрт өзгеше болды.

Осы айырмашылықтарды ескере отырып, тіл философиясын ұлттық бірлікпен байланыстыра зерттеу бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады. Бұл мақалада батыстық классикалық философия өкілдері мен қазақ ойшылдарының тіл туралы көзқарастары салыстырмалы түрде қарастырылып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары айқындалады. Сонымен қатар, тарихи контексттегі үзілістер мен жалғастықтар көрсетіліп, тілдің ұлттық тұтастықты нығайтудағы интегративті әлеуеті философиялық тұрғыдан талданады.

Осылайша, зерттеудің мақсаты – тілдің ұлттық бірлікті қалыптастырудағы рөлін әртүрлі философиялық дәстүрлер тұрғысынан салыстыра қарастыру, қазақ ойшылдарының мұрасын әлемдік философиямен байланыстыра талдап, қазіргі Қазақстан үшін теориялық негіз жасау.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу салыстырмалы-философиялық талдау әдісіне негізделді. Негізгі мақсат – тілдің ұлттық бірлікті қалыптастырудағы рөлі туралы батыстық ойшылдар мен қазақ зиялыларының көзқарастарын жүйелі түрде салыстыра отырып, олардың философиялық мәнін анықтау. Әдістемелік тұрғыдан мақала бірнеше өзара байланысты қадамдарды қамтыды: ойшылдарды іріктеу, дереккөздерді саралау, салыстырмалы талдау жүргізу және тарихи-мәдени контексті ескере отырып герменевтикалық интерпретация жасау.

1. Іріктеу критерийлері:

а) Тақырыптық релеванттылық. Іріктеу барысында тілдің ұлт үшін маңызын арнайы талдаған еңбектер назарға алынды. Мысалы, Гердердің [11] халық рухы мен тілдің байланысын ашса, Гумбольдттың [13] еңбегі тілдің ойды қалыптастырушы күш екенін көрсетті. Қазақ ойшылдарынан Байтұрсынұлының Тіл тағылымы [1], Жұмабаевтың Педагогика [2],

Марғұланның Ежелгі жыр-аңыздар [3] еңбектері тілдің ұлттық болмысты сақтаудағы орнын айқындайтын негізгі дереккөздер болып таңдалды.

ә) Философиялық ықпалдылық. Батыс ойшылдары әлемдік философия мен әлеуметтік ғылымдарда мойындалған, ұлттық теорияның дамуына зор ықпал еткен тұлғалар болып табылады. Қазақ ойшылдары ұлттық-мәдени дәстүрдің көрнекті өкілдері ретінде тілдің қоғамдық қызметін терең түсіндірген.

б) Мәтіндік айқындық. Таңдалған ойшылдардың тілге қатысты нақты жазбаша еңбектері бар, бұл салыстыруды ғылыми негіздеуге мүмкіндік береді.

в) Салыстырмалық мүмкіндіктер. Іріктеу барысында ойшылдардың идеяларын салыстыруға болатын ортақ категориялар ескерілді: тіл – рух, тіл – ойдың құралы, тіл – болмыстың үйі, тіл – тарихи жады, тіл – саяси және әлеуметтік интеграция құралы.

г) Контекстуалдық өлшем. Батыс ойшылдарының идеялары индустриялану, модернизация және ұлттық мемлекеттердің қалыптасуы кезеңінде айтылса, қазақ ойшылдарының идеялары XX ғасырдың басындағы ұлттық жаңғыру, жәдидшілер қозғалысы және отаршылдық жағдайымен байланысты болды. Бұл айырмашылық салыстыруды тереңірек жүргізуге мүмкіндік берді.

2. Зерттеу тәсілдері:

а) Салыстырмалық-философиялық талдау. Бұл әдіс әртүрлі дәстүр өкілдерінің ойларын қатар қойып салыстыруға мүмкіндік берді. Мысалы, Гердердің тіл – халық рухының көрінісі деген идеясы Байтұрсынұлының «тіл – халықтың жаны» тұжырымымен салыстырылды; Гумбольдттың тіл – ойды қалыптастырушы орган деген қағидасы Жұмабаевтың тілсіз тәрбиені елестету мүмкін еместігі туралы ойымен үндес.

ә) Герменевтикалық тәсіл. Ойшылдардың еңбектері олардың тарихи-мәдени контекстінде интерпретацияланды. Мысалы, Хайдеггердің «тіл – болмыстың үйі» қағидасы Еуропадағы философиялық онтология аясында қарастырылса, Марғұланның тілдің тарихи жады сақтаудағы рөлі қазақ эпикалық дәстүрін зерттеу контекстінде талданды. Герменевтика мәтіндерді жай ғана түсіндіру емес, оларды қазіргі ұлттық бірлік мәселелерімен байланыстыруға мүмкіндік берді.

3. Дереккөздер

Зерттеу барысында біріншілік дереккөздер (ойшылдардың түпнұсқа еңбектері) мен екіншілік әдебиеттер (заманауи зерттеулер, түсіндірмелер) қолданылды. Біріншілік дереккөздер ойшылдардың нақты идеяларын көрсету үшін қажет болса, екіншілік дереккөздер олардың ғылыми қауымдастықтағы интерпретациясын айқындады.

4. Шектеулер

Зерттеу философиялық-компаративистік сипатқа ие болғандықтан, тілдің нақты лингвистикалық құрылымдары немесе эмпирикалық социоллингвистикалық деректер қарастырылмады. Мақсат – тілдің философиялық-мәдениеттанулық мәнін ашу болды.

Нәтижелер және талқылау

Бұл зерттеудің негізгі нәтижелері тіл мен ұлттың ара-қатынасы туралы батыстық ойшылдар мен қазақ зиялыларының көзқарастарын салыстырмалы түрде талдау арқылы алынды. Талдау көрсеткендей, әртүрлі дәстүрдегі ойшылдар тілдің ұлт үшін маңызын түрлі қырынан сипаттағанымен, олардың түпкі ойлары бір-бірімен философиялық тұрғыда үндесіп жатыр.

1. Гердер және Байтұрсынұлы: тіл – халық рухы мен ұлттық жаны

И. Гердер (1744–1803) ұлт философиясының бастауында тұрған ойшылдардың бірі. Оның Philosophy of History of Humanity атты еңбегінде тіл халық рухының (Volkgeist) басты көрінісі ретінде сипатталады. Гердер үшін тіл – халықтың дүниетанымын, сезімін, дәстүрін, әдет-ғұрпын, бүкіл рухани болмысын айқындайтын ең негізгі құбылыс [11]. Ол ұлтты мемлекет немесе саяси бірлік арқылы емес, ең алдымен тіл арқылы айқындайды.

Бұл ой қазақ ойшылы А. Байтұрсынұлының (1872–1937) тіл туралы пікірлерімен толық сәйкес келеді. Байтұрсынұлы «Тіл жоғалған жұрттың өзі де жоғалады» деген әйгілі қағидасында тілдің ұлттың жаны екенін атап көрсетті (Байтұрсынұлы, 1989). Оның пікірінше, тіл халықтың рухани болмысының, ұлттық санасының, мәдени жадын сақтаушы ең басты арқау. Қазақ халқы үшін тіл тек қарым-қатынас құралы емес, оның тарихи тағдыры мен болмысының кепілі.

Гердер мен Байтұрсынұлының тұжырымдарын салыстырғанда, екеуінің де тілге берген мәні рухани деңгейде өте жақын екенін көреміз. Алайда айырмашылықтары да бар: Гердер тілдің жалпы адамзаттық маңызын, халықтар арасындағы айырмашылықтарды сипаттаса, Байтұрсынұлы нақты қазақ халқының жағдайына сүйене отырып, тілдің жоғалуы ұлттың өзіндік жойылуына әкелетінін практикалық тұрғыдан айтты.

2. Гумбольдт және Жұмабаев: тіл – ойды қалыптастырушы орган және ұлттық тәрбиенің өзегі В. фон Гумбольдт (1767–1835) тіл философиясына айрықша үлес қосқан ойшыл. Ол тіл тек дайын ойды жеткізетін құрал емес, ойды қалыптастыратын күш деп есептеді: «Тіл – ойды қалыптастырушы орган» [13]. Гумбольдт үшін әрбір тіл дүниені өзіндік қырынан көрсетеді, сондықтан әр халықтың дүниетанымы оның тілінде бейнеленеді. Тіл – мәдениет пен ойлау тәсілінің іргетасы.

М. Жұмабаев (1893–1938) та осы идеяны қазақ қоғамы контексінде дамытты. Оның Педагогика (1922) еңбегінде ана тілінің бала тәрбиесіндегі орны айрықша көрсетілген. Жұмабаевтың пікірінше, ана тілінсіз ұрпақ өз ұлтының рухани болмысын толық меңгере алмайды. Тіл – ұлттық тәрбиенің басты арқауы, ұлт болашағының кепілі [2].

Салыстырғанда, Гумбольдттың философиялық қағидасы Жұмабаевта нақты тәрбиелік-практикалық мазмұнға ие болды. Егер Гумбольдт тілдің ойлау жүйесін қалыптастырудағы жалпы рөлін сипаттаса, Жұмабаев оны ұлттық тәрбие арқылы ұрпақтың болашағына әсер ететін нақты құбылыс ретінде түсіндірді. Екеуін біріктірсек, тіл тек ойды ғана емес, ұлттық болмысты қалыптастырушы күш екені анықталады.

3. Хайдеггер және Марғұлан: тіл – болмыстың үйі және тарихи жадтың негізі

М. Хайдеггер (1889–1976) тіл философиясына онтологиялық сипат берді. Оның әйгілі «тіл – болмыстың үйі» қағидасы тілдің адамның бүкіл өмір сүруін, болмысын айқындайтынын көрсетеді [10]. Хайдеггер үшін тілсіз болмыс жоқ, тілсіз халық та өзінің тарихи мәнін жоғалтады [10].

Қазақ ойшылы Ә. Марғұлан (1904–1985) қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасын зерттей отырып, тілдің тарихи жадты сақтаудағы рөліне айрықша мән берді. Оның еңбектерінде қазақтың эпостары, аңыздары, жырлары ұлттық тарихтың айнасы ретінде талданып, бұл мұраның негізгі тасымалдаушысы тіл екені дәлелденді [3]. Тілсіз халықтың тарихи санасы үзілетінін Марғұлан нақты мысалдармен көрсетті.

Хайдеггер мен Марғұланның тұжырымдарын салыстырғанда, олардың арасында терең философиялық үндестік бар. Хайдеггер тілдің болмыстық негізін жалпы адамзат деңгейінде қарастырса, Марғұлан оны нақты қазақ этносының тарихи жадымен байланыстырды. Екеуі де тілдің тек қарым-қатынас құралы емес, ұлттың өмір сүруінің іргетасы екенін дәлелдейді.

4. Андерсон, Геллнер, Хобсбаум және қазақ ойшылдары: тіл – елестетілген қауымдастық пен әлеуметтік әділеттіліктің негізі

XX ғасырдағы модернистік теориялар тілдің ұлттық бірлікті қалыптастырудағы саяси және әлеуметтік рөлін ашып көрсетті. Б. Андерсон *Imagined Communities* еңбегінде ұлтты «елестетілген қауымдастық» ретінде сипаттап, ортақ тіл мен баспасөздің ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы шешуші маңызын атап өтті [8]. Э. Геллнер индустриалдық қоғамда бірыңғай тілдің әлеуметтік интеграция үшін міндетті екенін дәлелдеді [9]. Э. Хобсбаум болса, ұлтты «ойлап табылған дәстүрлермен» байланыстырды, яғни ұлттық бірегейлік мәдениет пен саясат арқылы жасанды түрде құрылатынын көрсетті [12].

Бұл идеялар қазақ ойшылдарының тұжырымдарымен ішінара сәйкес келеді. Мысалы, Байтұрсынұлы тілдің халықты ұйыстырушы күш екенін нақты атап өтті, Жұмабаев тілдің ұлттық тәрбиедегі рөлін ашып көрсетті. Бірақ айырмашылық бар: қазақ ойшылдары тілдің рухани және мәдени маңызын бірінші орынға қойса, батыстық модернистер оны саяси-институционалдық деңгейде нақтылады.

5. Жәдидшілер қозғалысы және ұлттық жаңғыру

Қазақ қоғамында XX ғасырдың басында жәдидшілер қозғалысы тілдің ұлттық жаңғырудағы орнын ерекше айқындады. Жәдидшілер білім беруді ана тілінде жүргізуді талап етіп, тіл арқылы ұлттың мәдениеті мен дінін сақтауға ұмтылды. Бұл идеялар батыстық теориялардағы ұлттық бірлік пен тілдің интегративті рөліне жақын болды. Алайда кеңестік билік бұл қозғалысты тоқтатып, оның өкілдерін репрессияға ұшыратты.

6. Жалпы салыстыру нәтижесі

Салыстырмалы талдау мынадай негізгі қорытындыларға әкеледі:

Романтиктер (Гердер, Гумбольдт) ұлтты рухани-мәдени тұтастық ретінде қарастырды. Бұл идея қазақ ойшылдарымен (Байтұрсынұлы, Жұмабаев) толық үндеседі.

Философиялық онтология (Хайдеггер) мен қазақ этнографиялық дәстүрі (Марғұлан) тілдің болмыс пен тарихи жадыны сақтау қызметін көрсетті.

Модернистік теориялар (Андерсон, Геллнер, Хобсбаум) тілдің саяси және әлеуметтік маңызын ашып көрсетті. Қазақ ойшылдарының идеялары бұл тұрғыдан рухани сипатта болғанымен, олардың ұлттық жаңғыруға бағытталған жобаларымен сабақтас.

Қазақ қоғамында ұлт қалыптасу процесі Кеңес дәуіріндегі репрессиялар мен отаршыл саясаттың салдарынан үзіліп қалды, ал Батыста бұл үдеріс жалғасты.

1-кесте – Батыс және қазақ ойшылдарын салыстыру

Батыс ойшылы	Негізгі идеясы	Қазақ ойшылы	Негізгі идеясы	Ұқастығы	Айырмашылығы
И. Гердер (1744–1803)	Тіл – халық рухының (Volksggeist) көрінісі	А. Байтұрсынұлы (1872–1937)	«Тіл жоғалған жұрттың өзі де жоғалады», тіл – ұлттың жаны	Тілдің ұлт рухымен байланысын екеуі де мойындайды	Гердер жалпы философиялық деңгейде қараса, Байтұрсынұлы қазақ халқының тарихи тағдырымен байланыстырды
В. фон Гумбольдт (1767–1835)	Тіл – ойды қалыптастырушы орган	М. Жұмабаев (1893–1938)	Ана тілінсіз ұлттық тәрбие жүзеге аспайды	Тілдің ойды/тәрбиені қалыптастыратын күш екенін екеуі де айтады	Гумбольдт жалпы танымдық қырын асса, Жұмабаев тәрбиелік-практикалық қырына мән берді

М. Хайдеггер (1889–1976)	«Тіл – болмыстың үйі», онтологиялық мәні	Ә. Марғұлан (1904–1985)	Тіл – тарихи жадты сақтаушы	Тілдің болмыс пен жадты сақтайтыны жөнінде үндестік бар	Хайдеггер жалпы онтология тұрғысынан, Марғұлан қазақ эпостары арқылы көрсетті
Б. Андерсон (1936–2015)	«Елестетілген қауымдастық» – тіл мен баспасөз ұлттық бірегейлік жасайды	М. Дулатұлы (1885–1935)	«Оян, қазақ!» – тіл ұлттық сана мен азаттықтың тірегі	Тілдің ұлтты біріктіруші күш екенін мойындады	Андерсон теориялық модель ұсынса, Дулатұлы саяси-практикалық ұран көтерді
Э. Геллнер (1925–1995)	Индустриялық қоғамда бірыңғай тіл әлеуметтік интеграция үшін шарт	Жәдидшілер қозғалысы (XX ғ. басы)	Ана тілінде білім беру арқылы ұлттық жаңғыру	Екеуі де тілдің әлеуметтік интеграциядағы орнын көрсетті	Геллнер индустриалдық қоғамға сүйенсе, жәдидшілер ұлттық жаңғыруға бағытталды
Э. Хобсбаум (1917–2012)	Ұлт – «ойлап табылған дәстүрлердің» жиынтығы	Ә. Бөкейхан (1866–1937)	Қазақ тілін мемлекеттік басқару мен заң тіліне айналдыру қажет	Екеуі де ұлт қалыптастыру процесінде тілдің маңызын атап өтеді	Хобсбаум дәстүрді жасанды құбылыс деп қараса, Бөкейхан тілдің табиғи ұлттық рөлін қорғады
–	–	Ы. Алтынсарин (1841–1889)	Тілді білім мен ғылым құралы ету, ағартушылық миссиясы	Гумбольдттың тіл мен ой байланысына жақын	Алтынсарин тілдің прагматикалық-ағартушылық рөлін айқындады
–	–	Шәкәрім (1858–1931)	Тіл – ар-ождан мен рухани болмыстың тірегі	Хайдеггердің «болмыстық үйі» қағидасына жақын	Қазақтың рухани құндылықтарымен тікелей байланыстырды
–	–	С. Сейфуллин (1894–1938)	Қазақ тілін кеңестік дәуірде де қоғамдық өмірде ұстау	Модернистік көзқарастармен үндес	Кеңестік саясат шеңберінде ұлттық тілге жаңа рөл беруге тырысты

Бұл зерттеудің нәтижелері тілдің ұлттық бірлікті қалыптастырудағы рөлі туралы батыстық ойшылдар мен қазақ зиялыларының көзқарастары арасында айқын философиялық үндестік бар екенін көрсетті. Дегенмен, олардың идеяларының тарихи тағдыры мен жүзеге асу мүмкіндіктері әртүрлі болды.

1. Романтиктер мен қазақ ойшылдарының идеялық үндестігі

XIX ғасырдағы романтикалық дәстүр өкілдері – И. Гердер мен В. фон Гумбольдт – ұлттың рухын тілден іздеді. Гердер халықтың Volkgeist ұғымын дамытып, тіл әр халықтың өзіндік дүниетанымының басты айнасы екенін дәлелдеді [11]. Гумбольдт болса, «тіл – ойды қалыптастырушы орган» деген қағидасын ұсынды, яғни тіл тек дайын ойды жеткізбейді, керісінше ойлауды қалыптастырады [13].

Қазақ ойшылдары да осы идеяларды терең сезінді. А. Байтұрсынұлы «Тілі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады» деп, тілсіз ұлттың өмір сүре алмайтынын көрсетті [1]. М. Жұмабаев ана тілінсіз ұлттық тәрбиенің толық болмайтынын атап, тілді ұрпақ сабақтастығының негізі ретінде түсіндірді

[2]. Ә. Марғұлан тілсіз халық тарихи жадынан айырылатынын дәлелдеп, эпикалық дәстүрді сақтаудағы тілдің маңызын ашты [3].

Бұл үндестікті қазіргі қазақ зерттеушілері де атап өтуде. Қоңыратбаева Байтұрсынұлының тіл философиясын ұлттық идеяның өзегі ретінде қарастырады [4], ал Омарова Жұмабаевтың ана тілі мен ұлттық тәрбие байланысын бүгінгі білім беру саясатымен салыстырады [5]. Сәрсенбай болса, Марғұланның тарихи жад туралы идеяларын қазіргі ұлттық сана қалыптастыру тұрғысынан түсіндіреді [6]. Бұл еңбектер қазақ ойшылдарының ойларының тек тарихи емес, қазіргі де ғылыми мәнге ие екенін көрсетеді.

2. Модернистердің нақтылығы және қазақ идеяларының тежелуі

XX ғасырда ұлт теориясы батыста модернистік деңгейде нақтыланды. Б. Андерсон ұлтты «елестетілген қауымдастық» деп сипаттап, ортақ тіл мен ақпараттық кеңістіктің интегративті рөлін дәлелдеді [8]. Э. Геллнер индустриалды қоғам үшін бірыңғай тілдің әлеуметтік интеграциядағы орнын атап өтті [9]. Э. Хобсбаум болса, ұлтты «ойлап табылған дәстүрлермен» байланыстырып, ұлттық бірліктің жасанды, бірақ әлеуметтік тұрғыдан қажетті екенін көрсетті [12].

Қазақ ойшылдары да дәл осы кезеңде тілдің ұлттық тұтастық үшін шешуші рөлін көрсетті. Бірақ айырмашылық мынада: Батыста бұл идеялар нақты саяси-институционалдық құрылымдарға айналып, ұлттық мемлекеттердің негізіне енсе, Қазақстанда тарихи жағдай бұған мүмкіндік бермеді. Кеңес үкіметінің құрылуы, 1920–1930 жылдардағы репрессиялар мен ашаршылық қазақ зиялыларының идеяларын жүзеге асыруға мүмкіндік бермей, тілдің қоғамдық қолданысын әлсіретті.

3. Жәдидшілер қозғалысы: жүзеге аспаған мүмкіндіктер

Қазақ қоғамында XX ғасырдың басында жәдидшілер қозғалысы тіл арқылы ұлтты жаңғыртуға тырысты. Жәдидшілер ана тілінде білім беруді, жаңа мектептер ашуды, мәдениетті сақтауды басты мақсат етті. Қалиева өз еңбегінде жәдидшілердің қазақ тілін ұлттық жаңғырудың негізгі құралы деп танығанын көрсетеді [7]. Бұл идеялар батыстық модернистік теориялармен үндеседі, бірақ саяси себептермен жүзеге аспай қалды.

Кеңестік саясат жәдидшілерді қуғынға ұшыратты, олардың бастамалары тоқтады. Егер бұл қозғалыс толық дами алған жағдайда, қазақ тілінің қоғамдық және мемлекеттік мәртебесі бүгінгі күнде әлдеқайда берік болар еді деген болжам жасауға негіз бар.

4. Батыс пен қазақ ойының тарихи тағдырының айырмашылығы

Салыстырмалы талдау қазақ және батыс ойшылдарының арасындағы негізгі айырмашылықты ашып берді. Батыста тіл философиясы ұлт қалыптасу процесімен бірге дамып, мемлекет құрудың теориялық және

практикалық негізіне айналды. Ал қазақ ойшылдары да дәл сол кезеңде ұқсас идеяларды айтқанымен, тарихи-саяси үдерістер олардың жүзеге асуына мүмкіндік бермеді.

Бұл айырмашылық қазіргі зерттеулерде де мойындалады. Әлеуметтік медиадағы тіл идеологияларын зерттеген Камалова қазақ тілінің ұлттық бірлікті нығайтудағы әлеуетінің жаңа формада көрініс тауып жатқанын көрсетеді [14].

5. Қазіргі контекст үшін сабақтастық

Зерттеу нәтижелері қазақ ойшылдарының тіл туралы идеялары бүгінгі Қазақстан үшін ерекше өзекті екенін дәлелдейді. Байтұрсынұлының «тілсіз ұлт болмайды» қағидасы қазіргі мемлекеттік тіл саясаты үшін негізгі бағдар болып отыр. Жұмабаевтың ұлттық тәрбиедегі тілдің орны туралы ойлары қазіргі білім беру стратегияларымен сәйкес келеді. Марғұланның тарихи жад пен тіл байланысы ұлттық тарихты жаңғырту саясатына тікелей қатысты.

Осы тұрғыдан алғанда, қазақ ойшылдарының мұрасын қазіргі заманауи зерттеулермен байланыстыру тіл философиясының теориялық сабақтастығын ғана емес, оның қазіргі практикалық маңызын да көрсетеді.

Қорытынды

Бұл зерттеу тілдің ұлттық бірлікті қалыптастырудағы орнына арналған философиялық-культурологиялық салыстырмалы талдау нәтижесінде қазақ ойшылдарының идеялары мен батыстық теориялар арасындағы айқын үндестікті көрсетті. XIX ғасырдағы Гердер мен Гумбольдттың тілдің халық рухы мен ойды қалыптастырушы орган ретіндегі қағидалары Ахмет Байтұрсынұлының «Тілі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады» және Мағжан Жұмабаевтың ана тілінсіз ұлттық тәрбие болмайды деген тұжырымдарымен сәйкес келеді. Хайдеггердің «тіл – болмыстың үйі» қағидасы мен Ә. Марғұланның тілдің тарихи жадты сақтаудағы рөлі туралы ойлары да үндес, бұл тілдің халықтың болмысын айқындайтын әмбебап құбылыс екенін дәлелдейді. XX ғасырдағы модернистер (Андерсон, Геллнер, Хобсбаум) тілдің саяси-институционалдық қырын нақтылап көрсетсе, қазақ ойшылдары оны рухани-мәдени деңгейде негіздеді. Бірақ батыста бұл идеялар мемлекет құру мен ұлт қалыптастырудың негізгі тұғырнамасына айналса, қазақ қоғамында кеңестік билік, репрессиялар мен ашаршылық салдарынан толық жүзеге аспай қалды. Жәдидшілер қозғалысы тіл арқылы ұлттық жаңғырудың жарқын үлгісін көрсеткенімен, ол да саяси қысымнан тоқтап қалды. Дегенмен, қазіргі зерттеулер (Қоңыратбаева, 2021; Омарова, 2020; Сәрсенбай, 2019; Қалиева, 2022; Камалова, 2023) қазақ ойшылдарының мұрасының бүгінгі Қазақстан үшін өзектілігін айқындап отыр: Байтұрсынұлының тіл философиясы ұлттық сана қалыптастырудың негізі, Жұмабаевтың ойлары

қазіргі білім беру саясатына сай, Марғұланның идеялары тарихи сананы жаңғырту үшін құнды, ал әлеуметтік медиадағы тіл идеологиялары ұлттық бірлікті нығайтудың жаңа қырларын көрсетуде. Осылайша, тіл рухани-мәдени, тарихи және саяси деңгейде ұлттың тұтастығын сақтап, нығайтатын стратегиялық ресурс ретінде қарастырылуы тиіс.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Байтұрсынұлы, А.** Тіл тағылымы. – Алматы : Ана тілі, 1989.
- 2 **Жұмабаев, М.** Педагогика. – Алматы : Ана тілі, 1992.
- 3 **Марғұлан, Ә.** Ежелгі жыр-аңыздар. – Алматы : Ғылым, 1998.
- 4 **Қоңыратбаева, З.** Ахмет Байтұрсынұлының тіл философиясы және ұлттық сана // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2021. – Т. 2(76). – 15–23-б.
- 5 **Омарова, А.** Мағжан Жұмабаевтың педагогикалық ойлары және ұлттық тәрбие // Педагогика және психология. – 2020. – № 3(44). – 67–74-б.
- 6 **Сәрсенбай, Қ.** Әлкей Марғұлан мұрасындағы тарихи жад пен тіл мәселесі // Философия және саясаттану. – 2019. – № 4(68). – 112–119-б.
- 7 **Қалиева, М.** Жәдидшілдік және ұлттық жаңғыру идеясы // Мәдениет және өркениет. – 2022. – № 3(12). – Б. 45–53.
- 8 **Anderson, B.** Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. Rev. ed. – London : Verso, 1991.
- 9 **Gellner, E.** Nations and nationalism. – Ithaca, NY : Cornell University Press, 1983.
- 10 **Heidegger, M.** Poetry, language, thought. – New York : Harper & Row, 1971.
- 11 **Herder, J. G.** Philosophy of history of humanity. – Chicago : University of Chicago Press, 1966.
- 12 **Hobsbawm, E.** Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
- 13 **Humboldt, W. von.** On language: The diversity of human language-structure and its influence on the mental development of mankind / Trans. P. Heath. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988.
- 14 **Kamalova, A.** Speak Kazakh : Language ideologies in Kazakhstan's social media in times of the Russian-Ukrainian war // Social Media & Society. – 2023. – Т. 9. – № 1. – <https://doi.org/10.1177/20563051231150944>.

REFERENCES

- 1 **Baitursynuly, A.** Til taǵylymy [Language Instruction]. – Almaty : Ana tili, 1989.
- 2 **Zhumabaev, M.** Pedagogika [Pedagogy]. – Almaty : Ana tili, 1992.
- 3 **Margulan, A.** Ezhelgi zhyr-ańyzdar [Ancient Epics and Legends]. – Almaty : Gylym, 1998.
- 4 **Qonyratbaeva, Z.** Akhmet Baitursynulynyń til filosofiasy jáne ulttyq sana [Akhmet Baitursynuly's Philosophy of Language and National Consciousness]. – Abai atyndaǵy QazUPU Habarshysy. Filologii seriesy. – 2021. – № 2(76). – P. 15–23.
- 5 **Omarova, A.** Magzhan Zhumabaevtyń pedagogikalıq oilary jáne ulttyq tárbiye [Magzhan Zhumabaev's Pedagogical Ideas and National Upbringing]. – Pedagogika jáne psikhologii. – 2020. – № 3(44). – P. 67–74.
- 6 **Sarsenbai, Q.** Álkei Margulan murasyndaqy tarihi jad pen til máselesi [Historical Memory and Language in Alkey Margulan's Legacy]. – Filosofii jáne saiasatanu. – 2019. – № 4(68). – P. 112–119.
- 7 **Qaliev, M.** Jádidsildik jáne ulttyq jańǵyru ideiasy [Jadidism and the Idea of National Revival]. – Mädeniet jáne órkeniet. – 2022. – № 3(12). – P. 45–53.
- 8 **Anderson, B.** Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – Rev. ed. London : Verso, 1991.
- 9 **Gellner, E.** Nations and Nationalism. – Ithaca, NY : Cornell University Press, 1983.
- 10 **Heidegger, M.** Poetry, Language, Thought. – New York : Harper & Row, 1971.
- 11 **Herder, J. G.** Philosophy of History of Humanity. – Chicago : University of Chicago Press, 1966.
- 12 **Hobsbawm, E.** Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
- 13 **Humboldt, W. von.** On Language: The Diversity of Human Language-Structure and Its Influence on the Mental Development of Mankind. Trans. P. Heath. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988.
- 14 **Kamalova, A.** Speak Kazakh: Language Ideologies in Kazakhstan's Social Media in Times of the Russian–Ukrainian War. – Social Media & Society. – 2023. № 9(1). – <https://doi.org/10.1177/20563051231150944>.

24.09.25 ж. баспаға түсті.

12.11.25 ж. түзетулерімен түсті.

15.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

**A. M. Kozabaeva*¹, *A. D. Kurmanalieva*²

^{1,2}Қазақский национальный университет имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, г. Алматы.

Поступило в редакцию 24.09.25.

Поступило с исправлениями 12.11.25.

Принято в печать 15.12.25.

ВЗАИМОСВЯЗЬ НАЦИИ И ЯЗЫКА: ФИЛОСОФСКОЕ ПРеемственность И ИСТОРИЧЕСКИЙ РАЗРЫВ

В данной статье анализируются философские и культурные основания взаимосвязи языка и нации. В исследовании сопоставляются взгляды западных мыслителей (Гердер, Гумбольдт, Хайдеггер, Андерсон, Геллнер, Хобсбаум) и казахских интеллектуалов (Ахмет Байтурсынұлы, Мағжан Жұмабаев, Әлкей Марғұлан и представители джадидского движения). Методологическую основу составляют сравнительно-философский анализ и герменевтический подход. Результаты показывают, что романтические мыслители рассматривали язык как выражение народного духа и как силу, формирующую мышление, тогда как казахские интеллигенты осмысливали язык как сущность национальной души, основу воспитания и исторической памяти. Модернистские теории акцентировали внимание на политической и институциональной функции языка, тогда как казахские мыслители подчеркивали его духовно-культурную роль. Однако различия в историческом контексте привели к разным судьбам этих идей: на Западе теории о языке реализовались в процессе государственного строительства, тогда как в Казахстане советская политика, репрессии и голод затормозили этот процесс. Инициативы джадидов, направленные на национальное возрождение через язык, также были прерваны. Тем не менее современные казахстанские исследования (Қоныратбаева, 2021; Омарова, 2020; Сарсенбай, 2019; Қалиева, 2022; Қамалова, 2023) доказывают актуальность наследия казахских мыслителей для современной языковой политики и национальной идентичности. Таким образом, язык следует рассматривать не только как средство общения, но и как духовный, исторический и политический фундамент, обеспечивающий национальное единство.

Ключевые слова: философия языка, национальное единство, казахские мыслители, вообразимое сообщество, историческая память, языковая политика.

*A. M. Kogabayeva¹, A. D. Kurmanalyieva²

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University,

Republic of Kazakhstan, Almaty.

Received 24.09.25.

Received in revised form 12.11.25.

Accepted for publication 15.12.25.

THE RELATIONSHIP BETWEEN NATION AND LANGUAGE: PHILOSOPHICAL CONTINUITY AND HISTORICAL DISRUPTION

This article analyzes the philosophical and cultural foundations of the relationship between language and nation. The study compares the views of Western thinkers (Herder, Humboldt, Heidegger, Anderson, Gellner, Hobsbawm) and Kazakh intellectuals (Akhmet Baitursynuly, Magzhan Zhumabayev, Alkey Margulan, and representatives of the Jadid movement). The methodological basis relies on comparative-philosophical analysis and hermeneutic interpretation. The results show that romantic thinkers described language as the manifestation of a people's spirit and as a formative power of thought, while Kazakh intellectuals regarded language as the essence of national spirit, education, and historical memory. Modernist theories emphasized the political and institutional functions of language, whereas Kazakh thinkers highlighted its spiritual and cultural role. However, due to differences in historical context, these ideas followed different trajectories: in the West, language theories were realized in the processes of nation-building, whereas in Kazakhstan, Soviet policies, repressions, and famine hindered this development. The Jadids' initiatives aimed at national revival through language were also interrupted. Nevertheless, contemporary Kazakhstani studies (Konyratbayeva, 2021; Omarova, 2020; Sarsenbai, 2019; Kalieva, 2022; Kamalova, 2023) demonstrate the relevance of the Kazakh intellectuals' legacy for current language policy and national identity. Thus, language should be regarded not merely as a means of communication, but as a spiritual, historical, and political foundation ensuring national unity.

Keywords: philosophy of language, national unity, Kazakh intellectuals, imagined community, historical memory, language policy.

МРНТИ 01.33

<https://doi.org/10.48081/GLIH9455>

Т. Ю. Лифанова¹, *А. В. Колмаков²

¹Казахский национальный университет имени Аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы;

²Казахский национальный медицинский университет
имени С. Д. Асфендиярова,
Республика Казахстан, г. Алматы.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2269-1255>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1120-8009>

*e-mail: raspalina@mail.ru

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК НОВЫЙ БАЗИС

На примере марксистской теории, для которой технологии как средства производства являются важнейшим понятием, раскрывающим ключевую категорию базиса, Роберт Хассан показывает, как появление цифровых технологий вынуждает провести пересмотр философских теорий, разработанных в доцифровой период. Однако так ли это на самом деле, и если так, то означает ли это, что любая теория, созданная в доцифровую эпоху, являясь порождением условий, которые изменились с появлением нового вида средств производства и проведения досуга, также требует пересмотра? Настоящая статья ставит целью не просто провести обзор ключевых концепций, представленных Хассаном в его книге, но и подвергнуть их критическому рассмотрению, в результате которого мы должны ответить на три вопроса. Можно ли говорить о кардинальных отличиях цифровых технологий от аналоговых, и в чем эти отличия заключаются? В чем конкретно выражается влияние цифровых технологий на современное общество, культуру и экономику? Насколько обоснованным является требование автора к пересмотру марксистской теории в связи с цифровой революцией, и насколько это требование справедливо в отношении других теорий, созданных в период модерна и ранее? Анализ ключевых концепций Хассана, таких как внутренняя глобализация, платформенный капитализм, цифровое отчуждение, монотонная культура и разрыв

«круга действия» Гелена, показывает, что цифровые технологии формируют новый базис, усиливая отчуждение и коммодификацию внимания, но общество способно ограничивать их влияние через регуляции и социальные механизмы. Пересмотр теорий необходим для осмысления антропологических рисков, включая эрозию человеческой автономии, фрагментацию социальных связей и потенциальную деградацию культуры в условиях доминирования алгоритмов. Это позволяет не только проверить объяснительную способность марксизма в цифровую эпоху, но и адаптировать другие классические подходы к современным вызовам, обеспечивая теоретическую основу для понимания трансформаций в экономике, политике и повседневной жизни.

Ключевые слова: цифровые технологии, виртуальная реальность, марксизм, платформенный капитализм, цифровое отчуждение, монотонная культура, внутренняя глобализация, круг действия Гелена, постмодернистский марксизм, коммодификация внимания.

Введение

Роберт Хассан (Robert Hassan), профессор социологии культуры Мельбурнского университета, является автором более десятка книг, посвященных взаимодействию технологий, времени, политики, масс-медиа и культуры. Его работа «The Condition of Digitality. A Post-Modern Marxism for the Practice of Digital Life» [16] фокусируется на влиянии цифровых технологий на общество, включая экономику, философию и антропологию, через призму постмарксистского дискурса.

Исследование идей Хассана необходимо в контексте современной философии и антропологии, поскольку цифровые технологии радикально меняют структуру человеческого опыта, формируя «круг действия» Гелена и разрывая традиционные связи между человеком и миром, что приводит к новым формам отчуждения и социального неравенства. Постмарксистский подход Хассана, основанный на материалистическом детерминизме, добавляет трезвости в анализ перспектив технологий, подчеркивая их роль в усилении эксплуатации и культурной деградации [14]. Актуальность обусловлена проблемами в гуманитарных науках: существующие работы, такие как анализ Харви [15], фокусируются на экономических аспектах, игнорируя психологические и культурные последствия цифровизации, такие как эрозия автономии и фрагментация социальных связей [29]. Это создает теоретико-методологическую необходимость в осмыслении того, как цифровые технологии усиливают классовые антагонизмы и угрожают

человеческой идентичности, требуя пересмотра классических теорий для адекватного описания современных вызовов. Гипотеза: цифровые технологии, выступая новым базисом, не только продлевают капитализм, но и генерируют социальные проблемы, такие как прекариат и психические расстройства от аддикции, необходимость пересмотра марксистской и других теорий модерна для их актуализации.

На фоне спекулятивных подходов, напоминающих антиутопии, Хассан предлагает сугубо материалистический взгляд, исходя из детерминизма. Это добавляет трезвости, поскольку возможности технологий поражают, но прогнозы должны основываться на реальности, а не на потенциале, который может остаться нереализованным. Угрозы технологий важно воспринимать как потенциальные, а не неизбежные, чтобы избежать неадекватной оценки положительных сторон и реальных рисков, таких как влияние на психику и социум [10]. Например, концепция «человека божественного» (Homo Deus) Харрари представляет человека будущего с богоподобными способностями [8], но основана на оптимистичных допущениях, таких как обуздание голода и войны, которые опровергаются пандемией COVID-19 с примерно 14,9 млн избыточных смертей в 2020-2021 годах [33] и текущими конфликтами. Вызывает сомнение и «закон ускоряющейся отдачи» Курцвейла: неизбежное ускорение эволюции [12], обоснованное экспоненциальным ростом, но игнорирующее снижение инноваций с 1945 года [26] и социальные, этические барьеры.

Во-вторых, для постмарксизма технологии сохраняют критическую важность, как и в классическом марксизме. Цифровые технологии – новый шаг в развитии средств производства, изменяющий базис как совокупность производственных отношений [4]. Характер этих отношений зависит от производительных сил – рабочей силы и техники. Наука и философия – надстройка, и новая цифровая среда создает отношения, не описываемые теориями аналоговой эпохи. В XIX веке промышленная революция требовала социальной, и Маркс ответил на это. Теория Маркса – продукт доцифровой эпохи, и на новые вопросы она может не отвечать в полной мере. Знаменует ли цифровизация неантагонистическую формацию? Какие требования к работнику и капиталу? Хассан сверяет марксизм с изменениями, проверяя его объяснительную способность [13]. Это частный случай: любая теория требует пересмотра с изменением условий [20]. Однако так ли кардинальны перемены, чтобы вызвать революцию смыслов?

Объект исследования – ключевые концепции книги Р. Хассана в контексте влияния цифровых технологий на общество. *Предмет* – влияние цифровых технологий как нового базиса на необходимость пересмотра классических философских теорий, включая марксизм. *Цель статьи* –

критически проанализировать ключевые концепции Хассана и сделать заключение о справедливости его аргумента о необходимости пересмотра социологических и философских теорий, разработанных до цифровой революции вообще и марксизма в частности.

Актуальность статьи обусловлена интенсивным развитием цифровых технологий, которые находятся на стадии активного изучения и философского осмысления. Цифровая среда формирует новые социальные, культурные и антропологические реалии, требующие выработки концепций, адекватных текущему пользовательскому опыту. Эти концепции, будучи продуктом взаимодействия с цифровой реальностью, не только описывают её, но и оказывают корректирующее влияние на пользовательский опыт, формируя динамический процесс взаимного переосмысления. В то же время классические теории техники, созданные в условиях аналоговой технической среды, обладают ограниченным объяснительным потенциалом в контексте цифровизации, что ставит задачу их критического пересмотра. Новизна исследования заключается в акценте на необходимости анализа цифровых технологий с учетом их диалектической взаимосвязи с новыми концепциями и ограничений традиционных теоретических подходов, что позволяет глубже понять трансформации современного общества. Принятие решений в рамках процесса цифровизации должно проводиться с учетом этой диалектики.

Материалы и методы

Материалы включают ключевые концепции Хассана: внутреннюю глобализацию, платформенный капитализм, цифровую коммодификацию, разрыв тотальности базиса и надстройки, цифровое отчуждение, монотонную культуру и «круг действия» Гелена. Методология основана на критическом анализе в постмарксистском дискурсе [4], с элементами сравнительного метода для сопоставления с классическими теориями [25] и эмпирическими примерами (протесты, регуляции). Нарративный анализ обеспечивает логическую последовательность в проверке тезиса о необходимости пересмотра теорий. Это позволяет обосновать ценность подхода Хассана для анализа социальных проблем, таких как неравенство и отчуждение [29; 24].

В результате отвечаем на вопросы: 1. Кардинальны ли отличия цифровых технологий от аналоговых? 2. Каково их влияние на общество, культуру, экономику? 3. Обоснован ли пересмотр марксизма и других теорий аналоговой эпохи?

Результаты и обсуждение

1. Бесконечный капитализм: «виртуальное решение» проблемы «тепловой смерти» капитализма.

Ключевой концепт книги Р. Хассана – «внутренняя глобализация». Он приходит к этому концепту через анализ книги Дэвида Харви «Состояние постмодерна: исследование истоков культурных изменений» [15], которая посвящена экономическому и культурному эффекту глобализации.

Книга была впервые опубликована в 1989 году. Это был год, когда рухнула Берлинская стена, Ф. Фукуяма написал знаменитое эссе «Конец истории?» [7], в которой объявлял полную победу либерализма, а Милтон Фридман опубликовал статью в *New York Times*, содержание которой понятно из самого названия «Мы поимели социализм. Ч.Т.Д.» [12].

Книга Д. Харви смягчила удар по марксистской теории. Она была посвящена базисным предпосылкам постмодерна, но суть ее сводилась к тому, что капитализм находится в кризисе, и что его ожидает «тепловая смерть» по географическим причинам. Торжество капитализма после развала СССР возможно только потому, что капитал обнаружил способ отложить разрушающие его внутренние противоречия посредством т.н. «пространственного решения» (spatial fix).

В чем заключается это «пространственное решение»? После успеха фордистской модели конвейерного локального производства, который создал эру благоденствия на Западе и развил культуру потребления, основанную на локальных ценностях, последовал кризис перепроизводства, приведший страны Запада к рецессии 1973–1975 годов. Вот тогда капитал и прибег к «пространственному решению»: за рубежом стали создаваться новые точки роста и накопления капитала. Создавались они в странах с дешевой рабочей силой и другими ресурсами (и культурой, что и стало основой для развития постмодерна). Проблема была отложена, но не решена. Новые точки накопления сначала развивали регион, а затем повышали стоимость ресурсов и рабочей силы и приводили все к тому же кризису перепроизводства. Поэтому, чтобы выжить, капитал вынужден все время находиться в состоянии географической экспансии. Сначала Япония, потом Корея, Китай, Вьетнам, Африка... В конце концов, говорит Д. Харви, место на Земле закончится, и капитал не сможет более решить проблему перенакопления таким способом.

Р. Хассан в своей книге утверждает, что благодаря «внутренней глобализации», ставшей возможной с развитием цифровых технологий, капитал теперь может продлить свое существование бесконечно долго. Виртуальная реальность представляет собой альтернативу географическому пространству, которая становится новым инструментом откладывания – на этот раз бесконечного – кризиса капитализма – «виртуальным решением», дополняющим «пространственное решение» Харви.

Действительно, капитал активно инвестируется сегодня не только в физическую, но и в виртуальную реальность. Виртуальное пространство приспособлено для того, чтобы создавать новые производства, спрос на их продукцию или услуги, продавать их и накапливать капитал, что прекрасно демонстрируют прибыли компаний вроде Apple, Microsoft, Amazon, Google, Facebook, занимающих верхние строчки рейтинга самых богатых корпораций в 2020-е годы, с которых они сместили нефтяные компании. Виртуальная реальность позволяет делать деньги, сопоставимые с прибылями от энергоресурсов – основы глобальной экономики.

Виртуальное пространство, однако, работает не только как «запасное пространство», но и как генератор новых источников накопления. Хассан определяет внутреннюю глобализацию как «колонизацию существующих пространств общества в тех областях – когнитивных, материальных, культурных, – где денежные отношения накопления раньше отсутствовали, но теперь могут появиться, движимые логикой рыночного неолиберализма и наделенные полномочиями, благодаря цифровой технике» [16].

Множественные примеры подтверждают тезис о том, что услугой сегодня становится общение само по себе, эмоции, методы (обработки, мышления, чего угодно). С цифровыми технологиями товаром становится то, о чем даже подумать не могли еще два десятка лет назад. Необычные услуги предлагались и в доцифровую эпоху, но интернет значительно упростил их коммерциализацию, благодаря глобальному охвату рынка – необычными услугами могут воспользоваться все пользователи мира.

Однако, и «внешняя глобализация», происходящая «старыми» методами во внешнем, физическом мире также сопровождается расширением влияния цифровых технологий. Хассан приводит в пример систему «just-in-time», которая обеспечивает синхронизацию географически разнесенного глобального производства, и алгоритмы фондовых бирж, в пользу которых отчуждается система контроля над финансовым капиталом. События, произошедшие после публикации книги Хассана, внесли свои коррективы. Пандемия COVID-19 и последующая война санкций привела к разрыву глобальной цепочки поставок, которая до сих пор не восстановилась, что является примером того, как выстроенный цифровой алгоритм жертвует в критических условиях. Скорее нужно ориентироваться на структуру, разделенную на макрорегионы, в которых ключевые производства дублируются и конкурируют. Тем не менее, в границах этих макрорегионов система все так же будет отчуждаться в пользу цифровых алгоритмов, как, например, в случае с проектом «Цифровой Шелковый путь», подразумевающим улучшение цифровой взаимосвязанности стран

– участниц «Пояса и Пути», который Казахстан включил в перечень основных задач дальнейшего развития страны. Социальные проблемы здесь проявляются в усилении экономического неравенства и зависимости от глобальных платформ [13].

2. Платформенный капитализм: разделение, коммодификация внимания и цифровое огораживание.

2.1. Платформенный капитализм

Исследование платформенного капитализма необходимо, поскольку он представляет новую форму эксплуатации, где цифровые платформы фрагментируют труд, усиливая антагонизм классов. Теоретически это важно для обновления марксистской теории отчуждения в цифровую эпоху; в социальном аспекте – для понимания рисков деградации коллективной солидарности и роста неравенства, что угрожает стабильности общества [20].

Платформенный капитализм имеет несколько особенностей. Одна из них – разделение трудовых коллективов. Хассан сравнивает влияние платформенного капитализма на общество с молотом, который разбивает автомобильное стекло. Стекло в этом случае не разлетается, а покрывается сетью трещин.

Таксисты платформы Uber, в отличие от работников таксопарков прошлого времени, не видят друг друга и сами следят за своим автомобилем. Платформа просто позволяет таксисту и клиенту найти друг друга, других обязательств она на себя не берет. Естественно, что в такой ситуации ответственность работодателя снижается, а говорить о солидарности трудящихся при этом становится куда сложнее. Работа профсоюзов в этих условиях значительно затрудняется.

Время и здесь внесло свои коррективы. Например, в 2021 году компания Uber заключила сделку с национальным профсоюзом Великобритании GMB Union. GMB получил возможность выступать от имени британских водителей Uber по вопросам заработка, пенсий, пособий, их здоровья и благополучия. Также будут обсуждаться такие темы, как гарантированная заработная плата на уровне прожиточного минимума, пенсии и отпускные. В том же 2021 году Верховный суд Великобритании предписал оператору такси перевести 70 тыс. местных таксистов из статуса самозанятых в статус официальных сотрудников. Водители, сотрудничающие с Uber, получили ряд преференций, среди которых минимальная почасовая зарплата, оплачиваемый отпуск, возможность участвовать в программе пенсионных накоплений. В 2020 году в Калифорнии (США) суд обязал сервисы онлайн-заказа такси оформить водителей на работе. Ранее они были независимыми подрядчиками. Сервисы Uber и Lyft обязали предоставлять водителям

выплаты за сверхурочную работу и в случае болезни, а также гарантировать минимальный размер оплаты труда и страховку при нетрудоспособности и безработице. От компаний потребовали выплатить компенсации таксистам и штраф на миллионы долларов, а также перестать принимать на работу водителей в качестве независимых подрядчиков. В России в 2020 году незарегистрированный профсоюз «Курьер» провел забастовку курьеров Delivery Club, в результате которой работникам были произведены выплаты задержанной заработной платы.

Таким образом, тезис Хассана о том, что цифровые технологии разделяют рабочий класс являются справедливыми в теории, однако на практике новые условия создают новые способы противодействия работодателям. Платформенный бизнес лишь временно изменил правила игры и чем дальше, тем сильнее будет интегрироваться в систему отношений владельцев и наемных работников. Социальные последствия включают рост прекариата и психических расстройств от нестабильности [30].

Хассан пишет также о негативном влиянии цифровых технологий на политическую солидарность. В качестве примера он приводит события арабской весны и движение Occupy Wall Street. Это были первые массовые протесты, координация которых проходила через социальные сети. Люди смогли самоорганизоваться и выйти на улицу благодаря цифровым технологиям, но, как считает Хассан, безрезультатно. Виртуальные коллективы спонтанны, утверждает он, а если нет, то все равно не имеют той реальной объединяющей энергии, какая есть у локальных коллективов, сплоченных личными знакомствами, общей судьбой и проблемами. Хассан очень пессимистичен в отношении виртуальных сообществ.

Обращаясь к позднейшим примерам протестов «виртуального общества», можно вспомнить движение А. Навального в России. Оно достаточно быстро угасло, хотя многими в стране и за ее пределами рассматривалось как ключевое оппозиционное движение в стране. Конечно, тюремное заключение лидера сыграло значительную роль в этом угасании, однако, если бы протест зрел на реальной, а не виртуальной почве, протестное движение бы не заглохло. Это верно и в случае с протестами, инициируемыми казахстанским оппозиционером Мухтаром Аблязовым, проживающим за рубежом.

С усилением конфронтации в мире, попытки влиять на политику из других стран становятся все менее эффективными в связи с ужесточением законодательства. Закон об иностранных агентах в России, арест Павла Дурова во Франции в связи с отказом сотрудничать с властями, Подписание Байденом Закона о защите американцев от приложений, контролируемых иностранными злоумышленниками (PAFACA), согласно которому президент

получает право заблокировать приложения социальных сетей, определенные как «контролируемые иностранными злоумышленниками» и многие другие примеры показывают, что влияние цифровых технологий на существующие правила в политике нивелируется новыми законами.

Таким образом тезис Хассана об усилении порабощения наемных работников в условиях платформенного капитализма верен лишь частично, и со временем изменения законодательной базы исправят этот их недостаток. Что же касается утверждения о политической слабости виртуальных сообществ, то достаточное количество примеров подтверждают его. Миллионы просмотров очередного разоблачения коррупционера совсем не обязательно приведут к народному возмущению. Они скорее свидетельствуют о том, что политические шоу являются популярным досугом современного пользователя. Большая часть виртуальных политиков скорее являются блогерами, чем политиками, а их деятельность более похожа на политическое ток-шоу онлайн, чем на реальную политику. Эти примеры подтверждают философские доводы Маркса об отчуждении труда (Маркс и Энгельс, 1959), где фрагментация коллективов ослабляет классовую борьбу. Исследования показывают, что виртуальные протесты дают временный импульс, но без реальной солидарности приводят к апатии, усиливающей гегемонию капитала (Fuchs, 2021). Это подчёркивает важность анализа цифровых протестов для понимания рисков деполитизации общества, усугубляемых культурной деградацией, где алгоритмы ограничивают подлинное участие, усиливая отчуждение [24].

2.2. Коммодификация внимания

Коммодификация внимания – ключевая особенность платформенного капитализма, при которой данные пользователей становятся товаром, расширяя эксплуатацию на все сферы жизни.

«Бесплатные» социальные сети торгуют данными о поведении: тип информации, лайки, комменты фиксируются для рекламодателей. Посетители становятся добровольными работниками, создающими минимальный товар – внимание пользовательской аудитории к загружаемому контенту [16]. Капитал удерживает внимание пользователей, отчуждая реальное пространство-время. Платформы доминируют через алгоритмы, подчиняя поведение (бесконечный скроллинг), коммуникацию (пузыри фильтров). С философской точки зрения, коммодификация внимания представляет собой эволюцию марксистской концепции отчуждения, описанной Марксом и Энгельсом [4], где внимание пользователей цифровых платформ становится новой формой труда, скрытой под видом досуга. Пользователи, взаимодействуя с контентом, создают данные, которые

платформы монетизируют, лишая их контроля над собственной активностью. Исследования подтверждают, что алгоритмы платформ подрывают автономию личности, манипулируя поведением и ограничивая свободу выбора [10].

Как пишет российский исследователь постмодерна Ф.И. Гиренок, «бессознательное, утратив контроль над сознанием, вовлекается в процесс производства» [1, 181]. Процесс производства такого продукта, как внимание действительно происходит бессознательно – именно автоматические действия позволяют «биг дата» знать о пользователе больше его самого. Следствием этого становится эрозия самоконтроля, риски психического здоровья (депрессия, аддикция), опасность – потеря сущности как автономного субъекта [10].

Иммерсивность виртуальной реальности, таким образом, не есть неотъемлемое качество виртуальной реальности. Она поддерживается капитализмом, но существуют и механизмы, которые ограничивают его влияние (родительский контроль). Цифровая реальность влияет, но общество ограничивает через регуляции [28]. Аргументация: социальные нормы снижают влияние [13]. Оценка: баланс возможен, но требует бдительности для предотвращения деградации.

2.3. Цифровое огораживание

Цифровое огораживание – форма присвоения виртуального пространства, требующая анализа для понимания новых механизмов накопления капитала.

Хассан говорит о «цифровом огораживании», которое отличается от огораживаний прошлых веков тем, что при нем накопление не предшествует акту лишения владения, а скорее акт лишения предшествует накоплению [16, 120].

Логике обычного огораживания, например, соответствует приватизация государственных активов – воды, электроэнергии, общественных земель, телекоммуникаций, государственных услуг и т.д. Коммерциализация знаний – лицензирование генетических материалов, и секвенирование геномов человека, животных и растений в коммерческих целях – также следует логике накопления с последующим присвоением. Однако, с появлением виртуальной реальности логика меняется. Сначала присваивается пространство платформы (или программного обеспечения), а затем туда допускаются пользователи, которые генерируют капитал.

В связи с этим Хассан весьма скептически оценивает перспективы программ с открытым кодом (open source) в сравнении с коммерческим софтом, так же, как и лицензии Creative Commons. Последняя, по его словам, зависит от существенного капитального гранта от производителя

компьютеров Hewlett-Packard. Привязанная к этому корпоративному поведению, Creative Commons, если не скомпрометирована, то как представляется, обречена оставаться на обочине сетевой жизни, чего, по-видимому, и хотели бы от нее технологические компании [16, 107].

На это можно возразить множественными примерами бесплатных сервисов и ресурсов, которыми сегодня наполнен интернет. Кроме того, коммерческие продукты часто взламываются и затем распространяются на бесплатной основе. Сервис sci-hub дает доступ к платным научным статьям, онлайн-сервисы позволяют бесплатно скачать видео материалы из социальных сетей и т.д. Однако многое зависит от дальнейшего развития законодательной базы, которая сегодня весьма активно совершенствуется в сфере авторских прав в интернете, а также от способности разработчиков противостоять нелегальному распространению их продукции. Судя по текущим трендам, пессимизм Хассана обоснован, однако, нам кажется справедливее говорить об усилении конкуренции бесплатных (в том числе и нелегально бесплатных) сервисов с платными в условиях виртуальной реальности. Эта конкуренция подогревается все той же коммодификацией внимания, которая мотивирует владельцев сервисов к открытости. Так появляются условно бесплатные сервисы, которые дают расширенный доступ к возможностям за плату, обеспечивая неограниченный доступ для базовых услуг. Также это связано с контркультурой хаккеров, которые убеждены в необходимости открытой циркуляции информации в интернете. Социокультурные последствия: усиление цифрового неравенства (доступ для богатых); этические аспекты: нарушение приватности данных; антропологические опасности: деградация социальных связей, рост изоляции [34].

Таким образом, тезис Хассана о том, что цифровая реальность пронизана капиталом насквозь недостаточно обоснован. Действительно, как любое другое средство производства, она есть потребительная стоимость капитала самого по себе. Другими словами, это материальное воплощение абстрактной категории «капитал», которое преследует одну единственную цель – прибыль. Но коммодификация внимания имеет два аспекта. Недостаточно огордиться от пользователей, их нужно как-то привлечь на свою территорию. И сделать это проще всего, благодаря бесплатным услугам. Нельзя игнорировать и противоположные (и достаточно сильные) тренды, направленные на развитие свободного обмена информацией. Таким образом, антагонизм в обществе между владельцами капитала и пролетариатом сохраняется, цифровые технологии несколько изменяют формат этого антагонизма, но не дают перевеса ни одной из сторон. Следствием этого становится усиление классового конфликта в виртуальном пространстве, последствиями – риски

радикализации, а опасность для человека – потеря контроля над данными, но пределы социальной активности в виртуальной реальности определяют телесные нужды человека [11].

3. Разрыв тотальности базиса и надстройки: гегемония, отчуждение и монотонная культура.

Цифровые технологии, наряду с ее пользователями и отношениями вокруг процесса производства с их помощью представляют базис современного капитализма, т.е. материальную систему взаимоотношений в обществе. Базис, в свою очередь, формирует надстройку, т.е. культуру, политику и все остальное, что возникает уже на основе этой материальной системы производственных отношений.

Если обратиться к самому Марксу, то становится понятно, что человек всегда «путался под ногами» у машин, точнее, у автоматической системы машин, которая, по словам создателя «Капитала», является формой воплощения основного капитала и капитала вообще [5]. Кроме того, капиталист является сознанием и волей автоматической системы производства [3, 414], и поскольку машина стремится минимизировать человеческий фактор для своего развития и максимизации прибыли, то и он вытесняется из процесса. Искусственный интеллект как система управления как раз стремится к выполнению функций капиталиста. Человек, владеющий станками, серверами или кодом программного обеспечения, сам оказывается во власти станков, серверов и кода.

Хассан развивает эту идею, показывая, как цифровые технологии усиливают эту зависимость, создавая монотонную культуру – застой, где рост вытесняется колонизацией сфер жизни. Монотонная культура пагубна: поверхностность форм (алгоритмы ограничивают разнообразие) приводит к деградации социализации, где связи становятся виртуальными и хрупкими [31]. Так устанавливается гегемония техники, навязывающей человеку не только потребление, но и шаблонность, стереотипность его мышлению, восприятию, культуре [22].

Но меняется ли что-то принципиально оттого, что технологии производства становятся все более цифровыми? Есть ли вообще разница между цифровой и «доцифровой» техникой? И если разница есть, то изменяются ли с цифровизацией «сознание и воля» цифровых средств производства, т.е. капиталист? Будет ли владелец сетевой платформы размышлять и действовать иначе, чем владелец конвейера по производству автомобилей послевоенной эры, чтобы увеличить капитал?

Хассан утверждает, что природа цифровой реальности настолько отличается от привычной для человека «аналоговой» техники, что это

порождает разрыв тотального единства базиса и надстройки. Отличие: аналоговые – непрерывны, имитируют природу; цифровые – квантованы, разрывны.

3.1. Технологии аналоговые и цифровые

Анализ аналоговых и цифровых технологий необходим для понимания того, как цифровизация разрывает человеческий опыт, требуя пересмотра антропологических теорий.

Аналоговая система – это система, в которой одна из двух переменных непрерывна относительно другой, тогда как в цифровой системе переменная прерывиста и квантована. Аналоговым является реостат, который плавно приглушает свет или делает его ярче; настенный выключатель, который включает и выключает его – цифровой. В аналоговой системе существуют отношения непрерывности; в цифровых – разрыва [16, 38]. Примером аналоговых машин являются паровые поезда или корабли, работа которых имитирует процессы, которые люди видели раньше в природе и в функционировании их собственных тел [16, 47].

До появления цифровых технологий весь окружающий мир был аналоговым, включая и тело человека, как он сам его воспринимает глазами и ощущает руками. Это важное уточнение, потому что в теле человека проходят и цифровые процессы, но они скрыты от глаз и рук. Речь о процессах в мозге и нервной системе человека. Немецкий антрополог Арнольд Гелен говорит о «круге (круговороте) действия» (handlungskreis) человека, который является основной детерминантой всего технического развития. Этот круг представляет собой древний диалектический технологический процесс, который проходит через объект, глаз и руку с инструментом и который, возвращаясь к объекту, завершается и начинается снова. С появлением цифровых технологий человек оказывается в мире «магических» объектов, принцип работы которых интуитивно неочевиден для него, и древний «круг действия» оказывается разорванным. Анализ: разрыв приводит к отчуждению от техники, усиливая зависимость от «черных ящиков» [18].

3.2. Разрыв «круга деятельности» Гелена и отчуждение.

Актуальность исследования этой концепции состоит в том, что разрыв круга Гелена угрожает антропологической структуре, вызывая диссоциацию. Разрыв этот происходит потому, что природа цифрового объекта (который и является результатом производства цифровых технологий) отличается от аналогового. Юк Хуэи в своем исследовании цифрового объекта приходит к выводу, что к нему вообще не применим субстанциональный подход. Если следовать его выводу, то цифровые объекты следует рассматривать как овнешвленную форму системы отношений [18, 394].

Цифровые технологии лишают человека его «аналоговых» связей, устанавливая между ними то, что Маркс называл «отчуждением», а Рахель Йэгги переосмысляет как «отношение безотносительности» («relation of relationlessness») [19]. Хассан говорит, что цифровые технологии порождают «двойное отчуждение» – от аналоговой техники и от аналогового мира. Человек не понимает, как работает смартфон или цифровая система управления посудомоечной машины, поскольку их работа происходит по логике цифрового кода, а не по логике аналоговой техники. Для нас их работа выглядит как магия. Что касается мира, то виртуальная реальность отчуждает его у нас, захватывая наше внимание бесконечно увлекательными мирами цифрового пространства-времени. Погружаясь в смартфон, мы словно исчезаем из реального мира, вступая с ним в «отношении безотносительности».

Представления об отчуждении у Маркса носят локальный характер – у работника отчуждается его рабочая сила непосредственно в процессе производства. Происходит это через т.н. «овеществление». Выполняя не свою волю, а волю владельца технических средств производства, человек становится воплощенной абстракцией – «рабочей силой», при этом сам он превращается в вещь, хотя и живую, сознающую себя, но вещь – в инструмент в чужих руках. Антропологическая опасность: диссоциация ведет к изоляции, потере идентичности, риску психических расстройств [24]; может привести к дегуманизации общества.

Г. Лукач развивает теорию отчуждения, обращая внимание на стремление капитализма к тотальному овеществлению всех сфер деятельности человека, включая и отдых после работы [25]. Капитал все виды взаимоотношений, включая политику, культуру, право, рассматривает как среду для достижения своей основной цели – получения прибыли. Отдыхающий человек должен не просто отдыхать, а думать о том, чтобы купить себе еще что-то новое, даже если оно не очень нужно. Возникает культура потребления, сформированная интересом капитала, которая отчуждает волю и сознание уже не только у владельцев средств производства, но и у простых рабочих, которые так же воспринимаются как покупатели.

Однако, говорит Хассан, ни Маркс, ни Г. Лукач не жили в эпоху цифровых технологий, и не могли себе представить масштабов, которых может достичь овеществление посредством коммодификации. Радость человека отчуждается и овеществляется в смайлике, который человек ставит под смешной публикацией в сети Facebook. Положительные эмоции от цифрового объекта накапливаются в количестве «лайков» и продвигают этот объект в пространстве сети. Поиск Google выдает их при запросе

в первую очередь, формируя тенденции виртуального мира, и т.д. Самые интимные реакции отчуждаются и участвуют в цифровой экономике и культуре, которой управляют цифровые алгоритмы.

В условиях разрыва «круга действия» Гелена, порожденного цифровыми технологиями, человек оказывается в настолько глубоком состоянии отчуждения, что привычные «аналоговые» пространство и время перестают для него существовать. Цифровые алгоритмы создают условия, в которых мы отчуждены от понятности окружающего нас мира, оказываясь в мире магических предметов, принцип работы которых мы не понимаем, да и от мира самого по себе мы тоже оказываемся отчуждены, поскольку алгоритмы, позволяя видиться с людьми на другом конце Земного шара, осуществлять моментальный перевод денег отдаленному адресату и т.д., редуцируют аналоговое пространство и время. Обоснование: разрыв усиливает отчуждение, подтверждено антропологией (Гелен) и исследованиями [18].

4. Ослабление гегемонии

Культура представляет собой множество разнородных и даже конфликтующих культур. Разнорабочий из пригорода Лондона и профессор из Оксфорда представляют совершенно разную культуру, но вместе они формируют некую «тотальность», сформированную базисом, при этом тотальность эта не является чем-то постоянным во времени [32].

Р. Уильямс говорит о культуре как о сложной системе, неразрывно связанной с базисом, формирующим невидимое поверхностному взгляду единство этой сложной системы. Базис – это не только средства производства. Это вообще не объект, а процесс – меняющийся во времени процесс взаимодействий между (условно) производителем пианино (базис), его доставщиком (базис), музыкантом, который будет играть на этом пианино (надстройка) и слушателем этой игры в концертном зале (надстройка). Взаимодействия эти всегда находятся в движении, с учетом самовоспроизводящихся целей – индивидуальных и общих, – представлений о прошлом, должном и невозможном. Это единая тотальная система смыслов и значений, которая «вшита» в повседневную практику всех групп и классов, и которая влияет на самую возможность мыслителя осознать тот или иной феномен. Даже владельцы средств производства не свободны от этой тотальности, хоть они и способны создавать в его интересах ложное единство – идеологию. Но произведенная ими идеология обретает ту или иную форму в соответствии с более глубинным уровнем единой системы, который есть не что иное как гегемония, о которой писал А. Грамши. Гегемония предполагает существование чего-то действительно тотального, переживаемого на такой глубине, что оно соответствует реальности социального опыта лучше, чем

понятия базиса и надстройки [31, 8]. Марксизм, несмотря на то, что он представлял собой революционную оппозицию сложившейся в его время гегемонии, тоже возник в тотальном единстве базиса и надстройки, однако это единство не включало в себя цифровые технологии.

5. Монотонная культура

Разрыв тотальности базиса и надстройки, который незаметно для всех произвели цифровые технологии, оказывают влияние на культуру, делая ее монотонной. Компьютеры и капитализм взаимно проникают друг в друга и воссоздают друг друга как единое целое – как цифровая реальность. Коммодификация порождает инфляцию товарных знаков, которыми переполнено цифровое пространство, и которые формируют отчужденное к ним отношение. Логика алгоритмов порождает формы культуры, поверхностные и ограниченные алгоритмически суженными рамками. Пространственно-временная редукция, порождаемая цифровой реальностью, уничтожает исторически сложившееся культурное разнообразие способов преодоления (или не преодоления) временных и пространственных препятствий. Эти три компонента формируют «монотонную культуру», которая создает состояние застоя жизненных соков массовой культуры, где рост, эволюция и перемены оказываются вытесненными прямо пропорционально тому, как происходит цифровая колонизация каждой сферы общества [16, 169]. Основные черты монотонной культуры: поверхностность и шаблонность; ее влияние на социализацию: ослабление глубоких связей, рост изоляции [17; анализ культурных изменений].

В качестве примера этого «застоя жизненных соков» массовой культуры он приводит картинку из статьи Курта Андерсена (Andersen, 2011), в которой автор говорит о «Дне Сурка», в котором пребывает массовая культура последние двадцать лет. На картинке изображены пять мужчин в типичных для своего времени модных нарядах: в период с 1930-х по 1990-е годы наряды претерпели заметную трансформацию, тогда как в двадцатилетие между 1990-ми и 2010-ми годами наряд остается неизменным. Только наушники от iPod позволяют отметить течение времени.

Выводы

Анализ идей Роберта Хассана в контексте цифровой эпохи позволяет ответить на поставленные вопросы и сделать выводы о необходимости пересмотра классических философских теорий, для осмысления социальных и антропологических вызовов цифровизации.

1. Кардинальны ли отличия цифровых технологий от аналоговых?

Цифровые технологии отличаются квантованностью и сложностью, разрывая «круг действия» Гелена, где человек интуитивно понимает технику через

взаимодействие с ней [16; 21]. Это создаёт «магические» объекты, усиливая отчуждение, но не является необратимым: как грамотность возросла с 10 % до 90 % после социальных революций, цифровая грамотность может сократить разрыв через образование и доступ к знаниям [18]. Вывод: отличия кардинальны, но следует также учитывать механизмы адаптации, которые общество вырабатывает в процессе цифровизации с целью минимизации отчуждения.

2. *Каково влияние цифровых технологий на общество, культуру, экономику?* Цифровизация формирует новый базис, усиливая эксплуатацию через платформенный капитализм, коммодификацию внимания и цифровое огораживание [16]. Это приводит к фрагментации социальных связей, росту прекариата и психическим расстройствам от аддикции [30] Виртуальная реальность – среда отчуждения, но она не автономна: телесные нужды ограничивают её влияние [27]. Экономически технологии продлевают капитализм через «внутреннюю глобализацию», но порождают неравенство, как в разрыве цепочек поставок пандемии [33]). Культурно возникает монотонность, где алгоритмы шаблонизируют опыт [17]. Общество отвечает регуляциями (Общий регламент по защите данных Европейского союза GDPR), демонстрируя возможность сдерживать негативное влияние технологий [28]. Вывод: влияние технологий усиливает эксплуатацию и культурную деградацию, но социальные механизмы могут смягчить риски.

3. *Обоснован ли пересмотр марксизма и других теорий аналоговой эпохи?* Цифровая революция требует пересмотра марксизма, так как новый базис меняет формы эксплуатации [13]. Классический марксизм [4] не учитывает цифровое отчуждение (лайки как овеществление эмоций), но остаётся актуальным для анализа гегемонии ([2]. Это справедливо для других теорий: фрейдизм [6] адаптируется через «принцип виртуальной реальности», выражающийся в стимулировании либидо, а не его ограничении, как в случае с фрейдовским принципом реальности. Пересмотр необходим для осмысления реальности, где технологии формируют новые антагонизмы. Практика пересмотра в настоящий период накопления социального опыта в условиях цифровизации имеет целью не столько создание новых теорий, сколько фиксация на теоретическом уровне изменений, происходящих на уровне эмпирическом. Пересмотр классических теорий становится частью исторического процесса, а сами концепции, возникающие в процессе такого пересмотра, становятся симптомами меняющейся эпохи, выявляющими состояние социального организма в процессе трансформации.

Таким образом, *пересмотр классических теорий в условиях цифровизации необходим для осмысления социальных и антропологических вызовов,*

вызванных революционными изменениями. Однако такой пересмотр должен учитывать, что адаптация социальных практик, направленная на смягчение негативных последствий (неравенства, отчуждения, деградации культуры), может сделать выявленные тенденции краткосрочными, снижая необходимость самого пересмотра.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Гиренок, Ф. И.** Клиповое сознание. – М. : Проспект, 2016. – 256 с.
- 2 **Грамши, А.** Избранные произведения: в 3 т. Т. 2. Письма из тюрьмы. – М. : Издательство иностранной литературы, 1957. – 310 с.
- 3 **Маркс, К.** Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 23. – М. : Политиздат, 1960. – 907 с.
- 4 **Маркс, К., Энгельс, Ф.** К критике политической экономии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 13. – М. : Политиздат, 1959. – 771 с.
- 5 **Маркс, К., Энгельс, Ф.** Сочинения. 2-е изд. Т. 46, ч. 2. – М. : Политиздат, 1969. – 244 с.
- 6 **Фрейд, З.** Положения о двух принципах психической деятельности // Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа. – СПб. : Алетейя, 1999. – С. 45–67.
- 7 **Фукуяма, Ф.** Конец истории и последний человек. – М. : АСТ МОСКВА, 2010. – 588 с.
- 8 **Харари, Ю. Н.** HomoDeus. Краткая история будущего. – М. : Синдбад, 2018. – 496 с.
- 9 **Andersen, K.** You Say You Want a Devolution? // Vanity Fair. 2011. December 7. [Electronic resource]. – URL: <https://www.vanityfair.com/style/2012/01/prisoners-of-style-201201> (дата обращения: 05.08.2025).
- 10 **Browne, C., Watzl, S.** What is Wrong with Commodifying Attention? // The Human and the Digital. – Cambridge : Cambridge University Press, 2025. – P. 1–20.
- 11 **Chaudhary, Y., Penn, J.** Beware the Intention Economy: Collection and Commodification of Intent via Large Language Models // Harvard Data Science Review. – 2024. – Special Issue 5. – <https://doi.org/10.1162/99608f92.21e6bbaa> (Date of access: 05.08.2025).
- 12 **Friedman, M.** We Have Socialism, Q.E.D. // The New York Times. 1989. December 31. – [Electronic resource]. – URL: <https://archive.is/NyqbSselection-571.0-576.0> (Date of access: 05.08.2025).

- 13 **Fuchs, C.** A Marxist approach to technology // Liberation School. – 2019. [Electronic resource]. – URL: <https://www.liberationschool.org/a-marxist-approach-to-technology/> (Date of access: 05.08.2025).
- 14 **Fuchs, C.** Digital Labour and Karl Marx. – London : University of Westminster Press, 2013. – 289 p.
- 15 **Harvey, D.** The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change. – Cambridge : Blackwell Publishers, 1990. – 378 p.
- 16 **Hassan, R.** The Condition of Digitality. A Post-Modern Marxism for the Practice of Digital Life. – London : University of Westminster Press, 2020. – 189 p.
- 17 **Henry, P. J.** Culture and Economics: A Literature Review. – Baton Rouge : LSU Press, 2013. – 50 p.
- 18 **Hui, Y.** What is a digital object? // Metaphilosophy. – 2012. – Vol. 43. – No. 4. – P. 380–395.
- 19 **Jaeggi, R.** Alienation. – New York : Columbia University Press, 2014. – 352 p.
- 20 **Jandrić, P. et al.** Postdigital Marxism and education // Educational Philosophy and Theory. – 2021. – Vol. 53. – No. 7. – P. 674–684.
- 21 **Kapp, E.** Grundlinien einer Philosophie der Technik. – Braunschweig : Westermann, 1877. – 348 p.
- 22 **Kosmyna, N., Hauptmann, E., Yuan, Y. T., Situ, J., Liao, X.-H., Beresnitzky, A. V., Braunstein, I., Maes, P.** Your Brain on ChatGPT: Accumulation of Cognitive Debt when Using an AI Assistant for Essay Writing Task // arXiv preprint. 2025. arXiv:2506.08872 [cs.AI]. – [Electronic resource]. – URL: <https://arxiv.org/abs/2506.08872> (Date of access: 05.08.2025).
- 23 **Kurzweil, R.** The Singularity Is Near. – New York : Viking, 2005. – 652 p.
- 24 **Lucci, A., Osti, A.** Exit (digital) humanity: Critical notes on the anthropological foundations of «digital humanism» // Journal of Responsible Technology. – 2024. – Vol. 17. – Article 100077. – <https://doi.org/10.1016/j.jrt.2024.100077> (Date of access: 05.08.2025).
- 25 **Lukács, G.** History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics. – London : Merlin Press, 1923. – 404 p.
- 26 **Park, M., Leahey, E., Funk, R. J.** Papers and patents are becoming less disruptive over time // Nature. 2023. – Vol. 613. – P. 138–144.
- 27 **Roberts, M.** Marx and Digital Machines: Alienation, Technology, Capitalism. – London : University of Westminster Press, 2020. – 200 p.
- 28 **Snijders, P., van Est, R.** A Manifesto to Responsibly Extend Reality Into Virtual Realms // Issues in Science and Technology. – 2025. – Vol. 41. – No. 2. – P. 1–10.

29 **Stiegler, B.** The Age of Disruption: Technology and Madness in Computational Capitalism. – Cambridge : Polity Press, 2019. – 380 p.

30 **Watzl, S.** Revisiting the Harms of the Attention Economy // Journal of Communication and Social Sciences. – 2025. – Vol. 3. – No. 8. – P. 1–15.

31 **Williams, R.** Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory // New Left Review. – 1973. – Vol. 82. – No. 1. – P. 3–14.

32 **Williams, R.** Culture is Ordinary // Williams R. Resources of Hope: Culture, Democracy, Socialism / ed. by R. Gable. – London : Verso, 1989. – P. 3–14.

33 World Health Organization. 14.9 million excess deaths associated with the COVID-19 pandemic in 2020 and 2021. Geneva: WHO Press, 2022. – [Electronic resource]. – URL: <https://www.who.int/news/item/05-05-2022-14.9-million-excess-deaths-were-associated-with-the-covid-19-pandemic-in-2020-and-2021> (Date of access: 05.08.2025).

34 **Wu, Y.** Technoethics and Sensemaking: Risk Assessment and Knowledge Management of Ethical Hacking in a Sociotechnical Society // Journal of High Technology Management Research. – 2020. – Vol. 31. – No. 1. – P. 100–115.

REFERENCES

1 **Girenok, F. I.** Klipovoe soznanie [Clip consciousness]. – M. : Prospekt, 2016. – 256 p.

2 **Gramshi, A.** Izbranny`e proizvedeniya [Selected works]: v 3 t. Vol. 2. Pis`ma iz tyur`my`. – M. : Izdatel`stvo inostranoj literatury`, 1957. – 310 p.

3 **Marks, K. Kapital // Marks K., E`ngel's F.** Sochineniya [Essays]. 2-e izd. Vol. 23. – M. : Politizdat, 1960. – 907 p.

4 **Marks, K., E`ngel's, F. K** kritike politicheskoy e`konomii [Towards a Critique of Political Economy]// Marks K., E`ngel's F. Sochineniya. 2-e izd. Vol. 13. – M. : Politizdat, 1959. – 771 p.

5 **Marks, K., E`ngel's, F.** Sochineniya [Essays]. 2-e izd. T. 46, ch. 2. – M. : Politizdat, 1969. – 244 p.

6 **Frejd, Z.** Polozheniya o dvux principax psixicheskoy deyatel`nosti [Provisions on two principles of mental activity]// Frejd Z. Osnovny`e psixologicheskie teorii v psixoanalize. Ocherk istorii psixoanaliza. – SPb. : Aletejya, 1999. – P. 45–67.

7 **Fukuyama, F.** Konecz istorii i poslednij chelovek [The end of history and the last man]. – M. : AST MOSKVA, 2010. – 588 p.

8 **Xarari, Yu. N.** HomoDeus. Kratkaya istoriya budushhego [HomoDeus: A Brief History of the Future]. – M. : Sindbad, 2018. – 496 p.

9 **Andersen, K.** You Say You Want a Devolution? // Vanity Fair. 2011. December 7. [Electronic resource]. – URL: <https://www.vanityfair.com/style/2012/01/prisoners-of-style-201201> (дата обращения: 05.08.2025).

10 **Browne, C., Watzl, S.** What is Wrong with Commodifying Attention? // The Human and the Digital. – Cambridge : Cambridge University Press, 2025. – P. 1–20.

11 **Chaudhary, Y., Penn, J.** Beware the Intention Economy: Collection and Commodification of Intent via Large Language Models // Harvard Data Science Review. – 2024. – Special Issue 5. – <https://doi.org/10.1162/99608f92.21e6bbaa> (Date of access: 05.08.2025).

12 **Friedman, M.** We Have Socialism, Q.E.D. // The New York Times. 1989. December 31. – [Electronic resource]. – URL: <https://archive.is/NyqbSselection-571.0-576.0> (Date of access: 05.08.2025).

13 **Fuchs, C.** A Marxist approach to technology // Liberation School. – 2019. [Electronic resource]. – URL: <https://www.liberationschool.org/a-marxist-approach-to-technology/> (Date of access: 05.08.2025).

14 **Fuchs, C.** Digital Labour and Karl Marx. – London : University of Westminster Press, 2013. – 289 p.

15 **Harvey, D.** The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change. – Cambridge : Blackwell Publishers, 1990. – 378 p.

16 **Hassan, R.** The Condition of Digitality. A Post-Modern Marxism for the Practice of Digital Life. – London : University of Westminster Press, 2020. – 189 p.

17 **Henry, P. J.** Culture and Economics: A Literature Review. – Baton Rouge : LSU Press, 2013. – 50 p.

18 **Hui, Y.** What is a digital object? // Metaphilosophy. – 2012. – Vol. 43. – No. 4. – P. 380–395.

19 **Jaeggi, R.** Alienation. – New York : Columbia University Press, 2014. – 352 p.

20 **Jandrić, P. et al.** Postdigital Marxism and education // Educational Philosophy and Theory. – 2021. – Vol. 53. – No. 7. – P. 674–684.

21 **Kapp, E.** Grundlinien einer Philosophie der Technik. – Braunschweig : Westermann, 1877. – 348 p.

22 **Kosmyna, N., Hauptmann, E., Yuan, Y. T., Situ, J., Liao, X.-H., Beresnitzky, A. V., Braunstein, I., Maes, P.** Your Brain on ChatGPT: Accumulation of Cognitive Debt when Using an AI Assistant for Essay Writing Task // arXiv preprint. 2025. arXiv:2506.08872 [cs.AI]. – URL: <https://arxiv.org/abs/2506.08872> (Date of access: 05.08.2025).

23 **Kurzweil, R.** The Singularity Is Near. – New York : Viking, 2005. – 652 p.

24 **Lucci, A., Osti, A.** Exit (digital) humanity: Critical notes on the anthropological foundations of «digital humanism» // Journal of Responsible Technology. – 2024. – Vol. 17. – Article 100077. – <https://doi.org/10.1016/j.jrt.2024.100077> (Date of access: 05.08.2025).

25 **Lukács, G.** History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics. – London : Merlin Press, 1923. – 404 p.

26 **Park, M., Leahey, E., Funk, R. J.** Papers and patents are becoming less disruptive over time // Nature. 2023. – Vol. 613. – P. 138–144.

27 **Roberts, M.** Marx and Digital Machines: Alienation, Technology, Capitalism. – London : University of Westminster Press, 2020. – 200 p.

28 **Snijders, P., van Est, R.** A Manifesto to Responsibly Extend Reality Into Virtual Realms // Issues in Science and Technology. – 2025. – Vol. 41. – No. 2. – P. 1–10.

29 **Stiegler, B.** The Age of Disruption: Technology and Madness in Computational Capitalism. – Cambridge : Polity Press, 2019. – 380 p.

30 **Watzl, S.** Revisiting the Harms of the Attention Economy // Journal of Communication and Social Sciences. – 2025. – Vol. 3. – No. 8. – P. 1–15.

31 **Williams, R.** Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory // New Left Review. – 1973. – Vol. 82. – No. 1. – P. 3–14.

32 **Williams, R.** Culture is Ordinary // Williams R. Resources of Hope: Culture, Democracy, Socialism / ed. by R. Gable. – London : Verso, 1989. – P. 3–14.

33 World Health Organization. 14.9 million excess deaths associated with the COVID-19 pandemic in 2020 and 2021. Geneva: WHO Press, 2022. – [Electronic resource]. – URL: <https://www.who.int/news/item/05-05-2022-14.9-million-excess-deaths-were-associated-with-the-covid-19-pandemic-in-2020-and-2021> (Date of access: 05.08.2025).

34 **Wu, Y.** Technoethics and Sensemaking: Risk Assessment and Knowledge Management of Ethical Hacking in a Sociotechnical Society // Journal of High Technology Management Research. – 2020. – Vol. 31. – No. 1. – P. 100–115.

Поступило в редакцию 19.10.25.

Поступило с исправлениями 19.10.25.

Принято в печать 15.12.25.

Т. Ю. Лифанова¹, *А. В. Колмаков²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²С. Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

19.10.25 ж. баспаға түсті.

19.10.25 ж. түзетулерімен түсті.

15.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

САНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖАҢА НЕГІЗ РЕТІНДЕ

Технология өндіріс құралы ретінде негіздің негізгі категориясына ашатын ең маңызды ұғым болып табылатын марксистік теорияның мысалын қолдана отырып, Роберт Хасан цифрлық технологиялардың пайда болуы цифрлық дәуірге дейінгі кезеңде құрылған философиялық теорияларды қайта қарауға қалай мәжбүрлейтінін көрсетеді. Алайда бұл шынымен солай ма, және егер солай болса, бұл цифрландыруға дейінгі дәуірде жасалған кез келген теория өндіріс пен демалыс құралдарының жаңа түрінің пайда болуымен өзгерген жағдайлардың жемісі бола отырып, қайта қарауды қажет етеді дегенді білдіреді ме? Бұл мақала Хасан өз кітабында ұсынған негізгі ұғымдарға шолу жасауды ғана емес, сонымен қатар оларды сыни сараптамадан өткізуді мақсат етеді, нәтижесінде біз үш сұраққа жауап беруіміз керек. Цифрлық технологиялар мен аналогтық технологиялар арасындағы түбегейлі айырмашылықтар туралы айтуға бола ма және бұл айырмашылықтар қандай? Сандық технологиялардың қазіргі қоғамға, мәдениетке және экономикаға әсері нақты қандай? Автордың сандық революцияға байланысты марксистік теорияны қайта қарау талабы қаншалықты орынды және бұл талап қазіргі кезеңде және одан бұрын жасалған басқа теорияларға қатысты қаншалықты әділетті? Хасанның негізгі тұжырымдамаларына талдау, мысалы, ішкі жаһандану, платформалық капитализм, цифрлық отчуждение, монотонды мәдениет және Геленнің «әрекет шеңберінің» үзілуі көрсеткендей, цифрлық технологиялар жаңа базисті қалыптастырады, отчуждение мен назар коммодификациясын күшейтеді, бірақ қоғам олардың әсерін реттеу және әлеуметтік механизмдер арқылы шектей алады. Теорияларды қайта қарау антропологиялық тәуекелдерді түсіну үшін қажет, оның ішінде адам автономиясының эрозиясы, әлеуметтік байланыстардың фрагментациясы және алгоритмдердің үстемдігі жағдайында мәдениеттің ықтимал деградациясы. Бұл марксизмнің цифрлық дәуірдегі түсіндіру қабілетін тексеруге ғана емес, сонымен қатар басқа классикалық көзқарастарды қазіргі заманғы сын-қатерлерге бейімдеуге мүмкіндік береді, экономикада, саясатта және

күнделікті өмірдегі трансформацияларды түсіну үшін теориялық негізді қамтамасыз етеді. Талдаудың маңыздылығы әлеуметтік проблемаларды, мысалы, прекариаттың өсуін, аддикциядан психикалық бұзылуларды және классдық теңсіздікті күшейтуді тереңірек сипаттауда, Хасанның жұмысын гуманитарлық ғылымдар үшін құнды құрал етеді.

Кілтті сөздер: цифрлық технологиялар, виртуалды шындық, марксизм, платформалық капитализм, цифрлық отчуждение, монотонды мәдениет, ішкі жаһандану, Геленнің әрекет шеңбері, постмодернистік марксизм, назар коммодификациясы.

T. Y. Lifanova¹, *A. B. Kolmakov²

¹Al-Farabi Kazakh National University,
Republic of Kazakhstan, Almaty;

²S. D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
Republic of Kazakhstan, Almaty.

Received 19.10.25.

Received in revised form 19.10.25.

Accepted for publication 15.12.25.

DIGITAL TECHNOLOGIES AS A NEW BASIS.

Using the example of Marxist theory, for which technologies as means of production are the most important concept revealing the key category of the base, Robert Hassan shows how the emergence of digital technologies forces a revision of philosophical theories constructed in the pre-digital period. But is this really so, and if so, does this mean that any theory created in the pre-digital era, being a product of conditions that changed with the emergence of a new type of means of production and leisure, also requires revision? This article aims not only to review the key concepts presented by Hassan in his book, but also to subject them to critical examination, as a result of which we must answer three questions. Can we talk about fundamental differences between digital and analog technologies, and what are these differences? How exactly is the impact of digital technologies on contemporary society, culture and the economy expressed? How justified is the author's demand for a revision of Marxist theory in connection with the digital revolution, and how true is this demand in relation to other theories created during the modern period and earlier? The analysis of Hassan's key concepts, such as internal globalization, platform capitalism,

digital alienation, monotonous culture, and the rupture of Gehlen's «circle of action,» shows that digital technologies form a new base, intensifying alienation and commodification of attention, but society can limit their influence through regulations and social mechanisms. Revision of theories is necessary to understand anthropological risks, including the erosion of human autonomy, fragmentation of social bonds, and potential degradation of culture under the dominance of algorithms. This allows not only to verify the explanatory power of Marxism in the digital age but also to adapt other classical approaches to contemporary challenges, providing a theoretical foundation for understanding transformations in the economy, politics, and everyday life. The importance of the analysis lies in a deeper description of social problems, such as the growth of precariat, mental disorders from addiction, and intensification of class inequality, making Hassan's work a valuable tool for the humanities.

Keywords: digital technologies, virtual reality, Marxism, platform capitalism, digital alienation, monotonous culture, internal globalization, Gehlen's circle of action, postmodern Marxism, commodification of attention.

<https://doi.org/10.48081/XJKZ6193>

А. С. Өмірбай¹, *Т. Еркінұлы²

¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.;

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7183-6428>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5875-6913>

*e-mail: erkinuly.t@mail.ru

БЕКАСЫЛ БИБОЛАТҰЛЫНЫҢ ӘУЛИЕЛІК ФЕНОМЕНІНЕ МӘДЕНИ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАС

Қазақстандық қоғамның рухани болмысы ұлттың өзінің тарихи қайнарларын іздеуінен және тарихи субъектілігін дәлелдеумен байланысты орын алады. Сондықтан кез келген ұлттың тарихи зердесі қаншалықты жойылып, өзінің маңызынан айырылғанымен, оның өз болмысына оралуы, бөгденің санасымен сыналуды орын алады. Сондықтан мақалада Бекасыл Биболатұлының тарихи мұрасы мәдениет философиясының әдіснамалық призмасы арқылы зерттелді. Бекасыл Биболатұлы Өңтүстік Қазақстан аумағын мекендеген халықтар үшін діни және мистикалық қабілетке ие, сакральды тұлғалардың бірі. Себебі Бекасыл Биболатұлының тұлғалық сана-сезімі қазақ елінің патшалық Ресейдің Оңтүстік Қазақстанды отарлау саясатымен тұспа-тұс келуімен қатар, оның қоғамдық болмысына, рухани кеңістігіне уақыт иірімдері арқылы төнген экзистенциалдық қауіптерге жауап ретінде қалыптасқан. Сондықтан мақалада Бекасыл Биболатұлының (1822–1915) тұлғалық пішімделуіне, рухани болысына қатысты қабілеттерінің қалыптасуына Сайрам, Қарнақ, Ташкент, Самарқанд, Бұқара, Дамаск қалаларындағы медреселерден алған білімінің ықпалы мен маңызы сараланады. Сонымен қатар, Бекасыл Биболатұлының білім алған көне медреселердің жүйесі бойынша жасалған визуалды карта алғаш рет баспаға ұсынылып, сол карта негізінде медреселердің мәні мен маңызы қарастырылады.

Визуалды карта негізінде Қазақстан аумағында орналасқан Испиджаб (Сайрам), Яссы (Түркістан), Қарнақ қалалары жөнінде сақталған деректер сол кезеңдерде өмір сүрген ойшылдар мен қоғам қайраткерлерінің ғұмырымен сабақтастырылады. Аталған визуалды картаның негізінде Бекасыл Биболатұлының ғылыми жолының сатылық жоғарылау құрылымы жүйеленді.

Бекасыл Биболатұлының даналық қабілетінің қалыптасу себептерін айқындау мақсатымен жүргізілген далалық зерттеулер нәтижесінде жинақталған деректер көне қалалар жөнінде зерттеулер жүргізген отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулерімен сабақтастырылады. Сонымен қатар, Испиджаб, Яссы, Қарнақ қалаларының қазіргі таңдағы зерттелу деңгейі мен өз заманындағы уақыт рухы зерделенетін болады. Мақалада аталған көне қалалардың географиялық орналасуы мен саяси басымдықтары, ондағы білім, дін ошақтарының қалыптасу мәселелері зерттеледі. Зерттеуші ғалымдардың еңбектері негізінде Ахмет Яссауидің Испиджабтан Яссы қаласына қоныс аударуы салдары мен себептерін анықталды. А. Хабибуллаевтың Қарнақ елдімекені жөніндегі деректері негізінде Қозы Ишанның қалыптастырған медресесі негізге алынды. Көне қалалардың қазіргі уақыттағы зерттелу деңгейі мен зерттеушілердің назарынан тыс қалған тұстары сараланып, аталған мәселелердің отандық ғылым үшін маңызы зерделенеді.

Кілтті сөздер: мәдениет философиясы, феномен, руханилық, метафизикалық таным, сакралдылық.

Кіріспе

Қазақ тарихында халықтың ұлттық болмысының қалыптасуына өзіндік үлесін тигізген тұлғалар аз болмаған. Осындай тұлғалардың бірі – Бекасыл Биболатұлы. Бекасыл Биболатұлы жайындағы деректер 2003 жылы қолжазба табылғанға дейін халық жадында сақталып, ауызша беріліп келген деректер негізінде мәлім болды. Ауызша деректерге табылған қолжазба ғылыми дәйек болып, қолжазбаның құндылығы артты.

Аталған қолжазба он бір бөлімнен құралған. Олар «Бірінші бөлім – Өлеңдер баяны.

Екінші бөлім – «Палнама» немесе «Жорамал ілімі». Палнаманың негізі «Әбжад ілімі».

Үшінші бөлім – «Бұржылар ілімі».

Төртінші бөлім – Сырқаттарды емдеу және қайтарық жасау әдістері.

Бесінші бөлім – Он екі бұржының қасиеті, олардың аспан кеңістігінде орналасуы мен қозғалысы.

Алтыншы бөлім – «Зиянкестер мен дұғалар бөлімі». Бұл бөлімде жазылған 32 дұғаның мәтіні, олардың пайдасы, қолдану ерекшелігі, қандай зиянкестерге пайдалануға болатындығы жазылған.

Жетінші бөлім – «Адам өмірінде кездесетін түрлі құбылыстар баяны».

Сегізінші бөлім – «Бұржылар мен жұлдыздардың сәйкестігі жайлы». Жиырма төрт сағатқа қай жұлдыз сәйкес келеді, қай бұржы қандай бұржымен дос, жылдар сипаттамасы, олардың қасиеті, ондағы құбылыстардың сыры және олардың адам баласына зияны мен пайдасы.

Тоғызыншы бөлім – «Ғайып ерендер туралы». Араб ғұламасы «Акбария» тариқатының негізін салушы Шайық Мұхиддин Арабидің еңбегін сөз етеді.

Оныншы бөлім – «Дұғалар». Мұнда адамның ішкі және сыртқы он екі мүшесінде кездесетін ауру мен дерттер, пайда болу себебі мен жолдары, емдеу амалдары жол ашу, қарым қатынасты жақсарту мәселелері айтылады. Мұнда 245 дұға түрін ұсынады.

Он бірінші бөлім – «Баб». «Уағыз-хикаялар бөлімі» ислам дінінде айтылатын уағыз-хикаялар жазылған. Бұл бөлімде 31 тақырыпша баяндалған» [1, 98-6]. Бекасыл Биболатұлының қолжазбасы XIX-XX ғасырлардағы актуалды мәселелер төңірегінде жазылған. Көшпелі өмір салтын отырықшы мәдениетке алмастырған қазақтарда егін шаруашылығы, адам денсаулығын сақтау мен сырқаттарды емдеу мәселелері Бекасыл Биболатұлын толғандырғанын аңғарған. Бұл толғаныстар Бекасыл Биболатұлын 11 бағыт бойынша ізденістер жүргізіп, оны қағаз бетіне түсіруге түрткі болған.

Бекасыл Биболатұлының білім алу жолы мәлім болғанымен ұстаздары мен білім алған мектептері жөнінде деректер жоқтың қасы. Аталған мәселелердің орнын толтыру мақсатымен Бекасыл Биболатұлының қолжазбасы бүгінгі күнге дейін үш рет аударылған. Аудармамен айналысқан отандық зерттеушілер М. Шапиғи мен С. Дәуітұлының аудармасы 2005 жылы «Жұлдызнама» деген атаумен баспадан шықты [2]. 2011 жылы толықтырылған нұсқасы, ғалым А. Жолдасұлының жетекшілігімен «Жұлдызнама» атаумен екі том болып жарық көрді [3]. Шағатай тілінде жазылған түпнұсқа 2017 жылы зерттеушілер З. Ж. Оразбай мен М. З. Оразбаевтың жетекшілігімен қайта аударып, «Зикзал» деген атаумен жариялады [4]. Аталған аудармалар мен халық жадында сақталған естеліктер негізінде зерттеу жұмыстарын жүргізе отырып Бекасыл Биболатұлының шежіресі зерделенді. Бекасыл Биболатұлының тарихта болған тұлға екендігін айғақтау үшін Үйсін – Дулаттан тараған Жаныс, Сиқым руларының шежірелеріне және филология ғылымдарының докторы Ақселеу Сейдімбектің «Қазақтың ауызша тарихы»

атты еңбегінде берілген деректерге сүйене отырып жүргізілген зерттеулер нәтижесінде Бекасыл Биболатұлының шежіресі назарға алынды [5, 246-6]. Аталған зерттеу негізінде Бекасыл Биболатұлының 1 суретте көрсетілген шежіресі жасалды [1, 68-6].

1-сурет – Бекасыл Биболатұлының шежіресі. (жасаған А. Өмірбай)

Шежіре негізінде Бекасыл Биболатұлының төртінші атасына Түгелбай Төле бидің әкесі Әлібекпен аталас болатындығы анықталды. Сонымен қатар, бабаларының батыр, қолбасшы, пансат дәрежелерінде болғандығы анықталды.

Халық жадында сақталған деректер мен Бекасыл Биболатұлының қолжазбасында берілген деректерді салыстыра отырып «Бекасыл әулиенің білім алу жолының визуалды картасы» жасалды. Аталған карта негізінде Бекасыл Биболатұлының білім алу жолындағы сатылық жоғарылау деңгейі көрсетілді. Осылайша, Ұлы Жібек жолы бойында орналасқан көне қалалар сауда орталықтары ғана емес, сонымен қатар ғылымның орталығы болғандығы мақалада қарастырылды. Бұл зерттеу Бекасыл Биболатұлының білім алу жолы жөнінде деректерді сабақтастыра отырып топшылаулар жасауға түрткі болды.

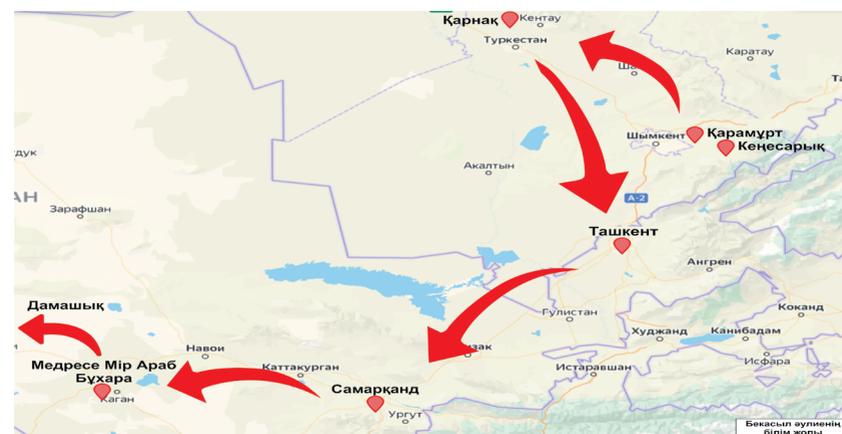
Материалдар мен әдістер

Мақала шеңберінде Бекасыл Биболатұлының ғылыми ізденістер негізінде Қарамұрт (Сайрам), Қарнак, Ташкент, Самарқанд, Бұқара, Дамаск қалаларында орналасқан медреселерде алған білімінің философиялық ойтолғамдарының қалыптасып, рухани өсуіне ықпалы қарастырылды. Бекасыл Биболатұлының білім алған қалаларының реттілігі негізінде визуалды карта құрастырылып С. В. Баштанниктің «Ұлы Жібек жолының Жетісулық бөлігі» атты мақаласында ұсынылған картамен салыстырмалы-компаративистік талдау әдісі негізінде салыстырылды. Сонымен бірге Бекасыл Биболатұлының тұлғалық, діни қызметі мәдениет философиясы әдіснамасы негізінде талданды. Өйткені Бекасыл Биболатұлының тұлғасы Оңтүстік Қазақстан аумағында жалпы философиялық талдау тұрғысынан алғанда феноменологиялық және метафизикалық, салыстырмалы-тарихи тәсілдері арқылы көрініс береді. Феноменологиялық зерттеу әдістемесіне сәйкес әулие тұлғасы сол уақыттағы мәдениетте адам болмысының түрлі құбылыстар мен мағыналық құрылымдарда орын алуымен сипатталады. Қазіргі заманғы тұлғалық және топтық сана-сезімде де әулиелік құбылысы өзінің өзектілігін жойған жоқ және әдеттегі санада адамдардың сакральдыққа қызығушылығын оятып отыр. Әулиелік бұл метафизикалық таным әлеміне тиістілікте халықтың өз тарихи санасын қорғау, уайым экзистенциясына жауап ретінде рухани иммунитет қызметін атқарған. Сондықтан мақалада Бекасыл Биболатұлының тұлғалық, діни қызметі феноменологиялық интерпретациялау тәсілі арқылы зерттелді.

Зерттеу жұмысында пайдаланылған негізгі материалдар – XIX-XX ғасырлардағы медреселер, олардың орналасуы мен ондағы мектептер. Бекасыл Биболатұлының төл еңбегі «Зик залдың» мағынасы ашылады. Қарамұрттағы ұстазы Қара молда, Қарнак, Ташкент, Самарқанд, Бұқарадағы Мір-араб, Дамасктағы медреселерге және ондағы ұстаздар қалыптастырған мектептерге жан-жақты талдау жасау арқылы материалдар аясы кеңейеді.

Нәтижелер және талқылау

Бекасыл Биболатұлының ел ішінде әулиелік деңгейге көтеріліп, ұлттың рухани құндылығы саналатын еңбегін жазуға не себеп болды деген ізденістер оның ғұмыры мен шығармашылығын зерттей келе білім алған медреселерінің орналасуының визуалды картасын жасауға негіз болды. Ізденістер нәтижесінде 2 суретте көрсетілген Бекасыл Биболатұлының білім алған медреселердің орналасуы көрсетілген визуалды карта жасалды.

Сурет 2 – Бекасыл Биболатұлының білім алу жолының визуалды картасы (жасаған А. Өмірбай)

Бекасыл Биболатұлына білім берген алғашқы ұстазы Қарамолда Қарамұрт елдімекеніндегі медреседе қызмет атқарған. Қарамұрт елдімекені Сайрам қаласының іргесінде орналасқан. Сайрам өз заманында Испиджаб атауымен аталып Шымкент қаласынан ауқымы жағынан үлкен болғандығын тарихи деректерден көре аламыз. Өкініштісі қазіргі таңда Сайрам қаласын ілім мен діннің ошағы ретінде өз деңгейінде қарастырылмауда. Тұжырымымызға дәйек келтіру үшін келесі зерттеушілердің қазіргі Сайрам қаласы жөніндегі зерттеулеріне сілтемелер келтірсек. Испиджаб қаласының Ұлы Жібек жолындағы маңызын тарих ғылымдарының кандидаты С. В. Баштанник өзінің «Ұлы Жібек жолының Жетісулық бөлігі» атты мақаласында келесідей баяндайды «VII-XIV ғғ. бұл жол негізгі жолға айналып керуендердің басым көпшілігі осы жолмен жүретін болды. Жетісуға Қытайдың батыс аймақтарынан Жоңғар қақпасы арқылы Алакөл көлінің жағалауын басып өтіп, Жоңғар Алатауының етегінен Лепсі және Қаратал аңғарлары арқылы Қапшағай аумағында Ілені кесіп өткен. Жол одан әрі Іле Алатауына апаратын. Онда Қастек немесе Қордай өткелі арқылы Шу, Талас аңғарларында орналасқан Суяб, Навакет, Тараз қалаларынан кейін Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде орналасқан Испиджабқа барған. Бұдан әрі жол Ташкент, Самарқанд, Бұхана, Мерв, Иран, Ауғанстан, Үндістанға бағытталған», – деп жазады [6]. С. В. Баштанник келтірген деректерін 3-суреттегі карта негізінде берген.

Рисунок 1. Семиреченский отрезок Великого шелкового пути

3-сурет – Ұлы Жібек жолының Жетісулық тармағы. (жасаған С. В. Баштанник)

2-суретте көрсетілген Бекасыл Биболатұлының білім алу жолы 3 суретте көрсетілген С. В. Баштанниктің Тараз қаласынан кейінгі Ұлы Жібек жолының тармағына сәйкес келеді. Көрсетілген карталардың бір біріне ұқсас болуын сол кезеңдердегі негізгі жол саналған Ұлы Жібек жолы ілім мен технология жолы болған деп тұжырымдауға негіз болады. Ұлы Жібек жолы сонымен қатар діни миссионерлердің де жолы болғаны анық. Осы жол бойында орналасқан қалаларда кітапханалардың, үлкен медреселердің болуы кездейсоқтық емес. Көне қалалар жөніндегі зерттеулер жүргізген ғалымдар Испиджаб қаласы жөнінде келесідей деректер қалдырған. Философия ғылымдарының докторы Ғ. Т. Телебаев «Сөзсіз, Испиджаб Ұлы Жібек жолындағы «философиялық ошақтардың» бірі болды. Алғаш бұл қала жөніндегі деректер Сюаньцзанның 629 жылғы еңбегінде «Ақ өзендегі қала» деп көрсетіледі. Бұл қалада түркі ойшылы Қожа Ахмет Яссауи туылған (1103 Сайрам – 1166 Түркістан)», – деп қазіргі Сайрам қаласының орнын көрсетеді [7].

Н. М. Зиняков «Қазақстанның ортағасырлық қалаларының экономикасына қара металлургия мен ұсталық өнердің ықпалы» атты мақаласында келесідей деректер келтіреді «Араб-парсы деректерде қалалар көбінесе үлкен, орта және кіші деп бөлудің критерилерін көрсетпеген. Қалалардың тұрақтардың ауқымы әртүрлі екендігін археологиялық материалдарменде нақтылануда. Сырдария аумағындағы қалаларды археологтар үш топқа бөліп көрсетеді. Аумағы 30 шақырымнан астам (Испиджаб, Арсубаникент,

Отырар, Кедер, Шавгар, Сауран, Янгикент, Сығанақ, Сүткент, Джент) бірнеше мың тұрғындары бар деп есептелді. Мысалығы, Испиджабта 40 мың тұрғын тұрған. Отырарда – 16 мың» деген мағлұматтар келтіреді [8]. Н. М. Зиняковтің аумағы 30 шақырымнан астам Испиджабта 40 мың тұрғын тұрған деген дерегі өз заманындағы Испиджаб жайында біраз топшылаулар жасауға мүмкіндік берері анық.

Ерекше атап өтетін мәселе, Сюаньцзан мен С. В. Баштанниктің келтірген жылдар шамасы бір-біріне сәйкес келеді. Испиджаб тек сауда саттық мекені болды деген топшылау ақылға қонбасы анық. А. И. Пылев өз зерттеулерінде Әл-Максидидің деректеріне сүйене отырып келесідей ақпараттар береді: «рабат және мединасы бар, жабық базарлары мен мешіті бар. Мединаның төрт қақпасы бар... бұл шекаралық бекініс» деп сипаттай келе «ХІ ғасырда Испиджаб ислам мәдениетінің маңызды ғылым мен мәдениет орталығы болған. ХІ ғасырдың екінші жартысында онда танымал Ибрахим атты сопы шайхы өмір сүрген», – деп жазады [9, 96-б.]. А. И. Пылевтің Ибрахим сопы шейх деп атап отырған кісісі Ахмет Яссауидің әкесі екендігі анық. Бұл деректер көне Испиджабтың діни, іліми ошақ болғанын негіздей түседі. Ахмет Яссауидің ата-анасы Ибрахим ата мен Қарашаш ананың ғұмыры жайында деректер жеткілікті. Десекте, Ахмет Яссауидің Испиджабтан Йасыға қоныс аударуының нақты себептері белгісіз деп топшылайтын зерттеушілердің топшылауларында кездестіруге болады. Мысалығы, Ф. Көпрұлы Ахмет Яссауидің Испиджабтан (Сайрам) Йасы (Түркістан) қаласына қоныс аударуының себебін келесідей топшылайды «Ахмет Яссауи бізге беймәлім себептерге байланысты өте кішкентай кезінде Йасыға келіп, сонда қоныстануы мүмкін. Яссауи лақабын алуы, Арыстан бабпен Йассыда кездесуі бұл пікірді қуаттандыра түседі» [10, 91-б.]. Ф. Көпрұлының бұлайша топшылауына зерттеу барысында ақпараттардың жеткіліксіз берілуі себеп болуы ықтимал. Ахмет Яссауидің ғұмыры мен шығармашылығына тікелей қатынасы бар Испиджаб, Йасы қалалары аумағында орналасқан медреселерде білім алған Бекасыл Биболатұлының білім алу жолы бойынша далалық зерттеулер жүргізу барысында Сайрам қаласының тумасы Ұлтай Наурызбайқызының Ахмет Яссауидің Түркістанға қоныс ауыстыруы жайында ұрпақтар сабақтастығы негізінде ауызша беріліп, жадында сақталған естеліктеріне сүйенсек Ф. Көпрұлының «беймәлім себептері» анықталғандай. Ұлтай Наурызбайқызы «Ахмет Яссауидің әкесі шайх Ибрахим мен шайх Хасан Парранданың қызы Қарашаш өте білімді азаматтар болған. Олар халқына қызмет жасаған уақыттан қолы бос уақытта диканшылық жасайтын болған. Бірде Ибрахим ата мен Қарашаш ана ескен егістерінің арасына шыққан шөпті теріп жүргенін көрген ойын баласы Ахмет

«Оны теріп неге сонша әуре болдыңдар? Жеуге жарамдыларың орнында қалыңдар да, жарамсыздарың сырқа шығындар деп бұйырмадыңдар ма?» деп айтыпты. Ата-анасына жаны ашығанын көрген Ибрахим ата мейірлене ұлына қарап «ондай қасиет бізде болса қанекей» дейді. Сонда бала Ахмет «Жеуге жарамдыларың орнында қалып, жарамсыздарың сырқа шығындар» деп бұйырады. Бұйрықтың орындалғанын көрген Ибрахим ата баласына батасын беріп, халқына қызмет жасау үшін қоныс аударуын айтады. Бала Ахметтің «Қайда, қалай баратынымды қалай білемін?» дегенде. Әкесі «көзінді шөл қысқан жерге дейін ашпай жүребер» деп бағыт ұсынған. Бала Ахмет әкесінің айтқанын жасап шөлдеген жерінде көзін ашса Түркістанға барыпты», – деп жадында сақталғанын айтып берді. Ұлтай Наурызбайқызының естеліктерін Ә. Марғұлан «Қожа Ахмет Яссауи жас күнін Сайрамда, әкесі Ибрахимнің үйінде өткізді. Ол кезде Түркістан қаласы көтеріліп, Сырдария мен Арқа қазақтары сонда көп жиналатын. Қожа Ахмет оларға үлгі айту үшін Сайрамнан Түркістанға келді», – деп негіздей түседі [11, 53–54-б.]. Аталған ғалымдардың еңбектерін саралай келе Ахмет Яссауидің Түркістан қаласына қоныс аударуының бірнеше себебін көруге болады.

Бірінші себеп, жаңадан көтерілген қалаға үлгі-өсиет айтуға барған. Ойымызды негіздей түссек, ата-бабалары шайх Ахмет жас болсада ілімі сауаты толыққан, діни сауаты терең болғаны анық. Сондықтан Түркістанға қоныс аударған.

Екінші себеп, Ұлы Жібек жолының бағытталуымен сабақтастырсақ, Ислам діні мен бірге ілім Қазақстанға оңтүстік өңірден келді десек, ілімді қуған бала Ахметтің оңтүстікке қарай жол жүру жәй құбылыс емес. Сайрамда қалыптасқан медреселер мен кітапханалар оңтүстіктегі қалаларға қарағанда біршама кештеу құрылған. Ілгерірек қалыптасқан ортада ілім-білім ауқымы кең әрі терең болуы сынды мәселелер қоныс аударуына себеп болуы ықтимал.

Үшінші себеп, қазіргі таңдағы балабақша, мектеп, әрмен қарай университет табалдырығындағы бакалавриат, магистратура, докторантура, постдокторанту сатылары сияқты ол кезеңдерде медреселердің де сатылық құрылымы ілімін жоғарылатуға себеп болып қоныс аударуы ықтимал.

Аталған болжамдар Бекасылы Биболатұлының білім алу жолының картасындағы қозғалыс бағытын аша түседі. Сатылық деңгейдегі ілгерілеу принципі Бекасыл Биболатұлын Дамашыққа дейін барып ілімін тереңдетуге себеп боған. Аталған Дамашық қаласы қазіргі Сирия аумағында орналасқандығын ескерсек зерттеуші И. Шахтың «Алғашқы халифалар миллиондаған шаршы жерді, сансыз байлықты иемденді және бүкіл Ортағасырлық әлемге саяси ықпал жасай алды. Олардың қоластында

ежелгі мұраларды және ішінара дәстүрлі мистикалық мектептерді зерттейтін орталықтар болды. Африкада бұл мектептерге Александрия мен Египет қоғамдары тиесілі болды; Батысында Карфаген болды, онда әулие Августин христианға дейінгі эзотерикалық ілімдер жөнінде ізденді және уағыздады. Осы тұста құпия дәстүрлердің бесігі Палестина мен Сирияны атап өтуге болады; Буддистер мығымрақ орныққан Оталық Азияны; мистицизм мен эмпирикалық діннің ежелгі дәстүрлері бар солтүстік-батыс Үндістан – мұның бәрі мұсылман империясының құзіреттігінде болды. ...Ханифтер мен байланыс нәтижесінде осы ежелгі орталықтардың барлығы сопылық ілімнің тірегіне айналды. Христиандар, зороастристер, еврейлер, үндістер, буддистер және т.б. ілімдерімен практикасы арасында байланыс орнатылды», – деп жазған деректері Сириядағы қазіргі Дамаск қаласының мәні мен маңызын аша түседі [12, 48–49-б.]. Сирия өззаманында жер бетіндегі ілім мен білімнің шоғырланған ошақтарының бірі болған. Өкініштісі қазіргі таңда Сирия жайындағы түсініктер түрлі саяси әрекеттердің негізінде ілім мен білімнің ошағынан қасіреттің орталығы ретінде халық жадына сіңірілуде.

Жоғарыда көрсетілген Ахмет Яссауидің Түркістанға қоныс аударуының бірінші себебіне негізді Ысқақ бабтың шежіресінен көреміз. Онда «Исхақ баб – хазірет Харун шайх – хазірет Мумин шайх – хазірет Мұса шайх (лақаба аты Абд ар-Рахим баб) – хазіреті Хасан шайх – хазірет Осман шайх – Али шайх – хазірет Исмаил шайх – хазірет Омар шайх – хазірет Ифтихар шайх (Дәу баба) Ифтихар шайхтың екі ұлы бар: Мұхаммед шайх және Махмуд шайх. Махмуд шайхтың ұлы – Бикич ата. Ал Мұхаммед шайхтың ұлы – Ибрахим шайх хазірет шайх Хасан Паррандардың қызына үйленіп, одан екі ұл болады. Бірі – Сұлтан Ахмед Яссауи, екіншісі – Саййид Қожа ата», – деп тарқатылады [13, 113-б.]. Шежіреге сүйене отырып Қожа Ахмед Яссауидің бабалар жолын жалғастырып, сабақтастық негізінде берілген жиынтық білімді таратып, хикметтерімен ислам дінін уағыздағанын көруімізге болады. Мұндағы «Шайх» сөзінің мәніне тоқталсақ. Философия ғылымдарының докторы Н. Р. Мусаева Бекасыл Биболатұлының емшілік жолы жайындағы жазбасын талдай отырып келесі дәйектерді келтіреді «Алғашқы, Шайх Әбуғали Сина бұл кім? Өзімізге етене таныс Ибн Синама, жоқ басқа ойшылма? Шайх сөзі «өте білімді адам» деген мағына береді», – деп жазады [14, 23-б.]. Ахмет Яссауидің шежіресін тарқатқанда шайх ата-бабаларының жолын, сабақтастық негізде берілген ілім-білімнің тасмалдаушысы ретінде жалғастырған деген болжамымызды аша түседі. Сонда жоғарыда келтірген зерттеушілердің тұжырымдары біздің болжамымызды аша түсері анық.

Ахмет Яссауидің түркілер арасында қаншалықты құрметке ие болғанын Түркістан өңірін аралап, деректер қалдырған ғалымы В. Армин «Әрбір түрік

ауылында Ахмет Йасауидің хикметі мен мінәжатын кездестірдік. Түріктер осы рухани шабыт көзі болған еңбекті үлкен махаббатпен, шабытпен оқиды. Әрбір ауылда «Диуани Хазрети Сұлтаниларифин Қожа Ахмет Йасауидің» хикметтерін үлкен толғаныспен оқыған әйел мен еркектергеде жолықтым. Бұдан басқада Ислам өлкелерін кездім. Көргендерімді салыстырдым. Ислам дінін әлемдік деңгейге көтерген, бірлік философиясын дамытқандарда Түрік даналары екендігін білдім. Олар бүкіл әлемге ұстаз ретінде тарап, Ислам өлкелерінде ірі тұлғалар өсіріп, тәрбиелеген екен. Атақты түрік саяхатшысы Әулие Челебиде Ахмет Йасауидің ұрпағы болатын», – деп жазған [15, 47-б.].

2 суретте көрсетілген картаға көз жүгіртсек Бекасыл Биболатұлының екінші білім алған мекені Қарнаққа болып табылады. Қарнақ қазіргі Түркістан қаласы маңында орналасқан елдімекен. Көне қарнақ жайында деректер аз сақталған. Қарнақ жайында сақталған деректердің бірі жеті түрлі металдың қоспасынан «Әмір Темірдің тапсырысы бойынша 1399 жылы Қарнақта ұста Абдул-Азиз ибн Шарафиддин» тайқазанды құйып шықты деген деректер бар [16]. Бекасыл Биболатұлының білім алу жолында екінші білім ордасы ретінде неге Қарнақ аталады деген сұрақтар бізді ойландырды. Зерттеу барысында тайқазан құйылған Қарнақ елдімекенді жаңа қырынан көрсеткен зерттеушілердің бірі АҚШ Индиана университетінің профессоры Акрам Хабибуллаев болды. А. Хабибуллаев «Түркістан қаласынан солтүстік-батысқа қарай 25 шақырым қашықтықта орналасқан Қарнақ ауылы XIV ғасырда тайқазанды құйған мекен ретінде әйгілі болса, XIX–XX ғғ. сол өңірлерге ислам дінін насихаттау мен діни сауаттандыру бойынша маңызды мекен болып табылды. Қарнақ сол өңірлердегі көне мәдени ошақтардың бірі болды. Өкініштісі, Қарнақ ауылының тарихы қазіргі таңда жетік зерттелмеген», – деп ойын тұжырымдайды [17, 120–124-б.]. Аталып отырған ғасырлар Бекасыл Биболатұлының ғұмыр кешкен уақытымен сәйкес келеді. Сонымен қатар жергілікті халықтардың естеліктері негізіндегі өлкетану бағыты бойынша басылып шыққан кітаптарға сүйене отырып «Жергілікті тарихшылардың пікіріне сәйкес, Большевиктердің төңкерісіне дейін Қарнақта төрт медресе жұмыс жасады. Бұл діни мектептер тек Оңтүстік Қазақстан тұрғындары үшін емес, сонмен қатар, шалғай ауылдардың қазақтары үшін де ғылыми-сауаттандыру орталығына айналды», – деп топшылайды [17, 120–124-б.]. А. Хабибуллаевтің еңбектерінде «Аталған төрт медресенің негізгісі Халфа (Халифа) медресесі болды. Медресенің негізін халық ішінде Қозы қажы, Қозы молда, Қожы дамылла немесе Қозы Түркістани атанған Айтмухаммад қажы қалаған», – деп тұжырым жасайды [17, 120–124-б.]. «Байырғы Ресей империясының аумағындағы ислам» атты энциклопедиялық сөздікте Қозы қажы жайында «Қозы қожа (XVIII ғ.) –

Оңтүстік Қазақстан өңіріндегі Түркістан қаласынан 24 шақырым қашықтықта орналасқан Қарнақ ауылында Халфа медресесінің негізін қалаған. Ғұмырлық деректеріне сәйкес оның аты – Ай-Мухаммад Түркістани, бірақтан ол Қозы, Қозы дамылла лақаб атымен әйгілі болды. Алғашқы білімін әкесінен алған ол білімін толықтыру мақсатында Самарқандқа барып нақышбандия-муджаддия мектебінің өкілі әйгілі шайх Муса-хона Дахбидидің шәкірті болады (1776 жылы өмірден өткен)», – деген деректер бар [18, 230–231-б.]. Бұл жерде келесі мәселелер зерттеуді қажет етеді. Бірінші мәселе, қалған үш медреселердің негізін кімдер қалады және олар қай бағытты ұстанды. Екінші мәселе, бұл өңірде ғұмырының негізгі бөлігін сүрген Ахмет Яссауи негізін қалаған мектептің Халфа медресесіне ықпалы болды ма? Үшінші мәселе, Аталған төрт медресе арасында сабақтастық болды ма? Төртінші мәселе, Ахмет Яссауидің мектебі осы медреселердің арасында болды ма? Осы сұрақтарға жауап іздеу жаңа тұлғалардың қайта өмірге келуі мен жаңа деректердің табылуына себеп болары анық. Қозы қажының білім алу жолының Бекасыл Биболатұлының білім алу жолымен сәйкес келуі кездейсоқтық болмаса керек. Көрсетілген деректер Самарқандтағы медреселердің білім ошағы ретінде деңгейінің жоғары болғандығын көрсетеді. Осы сияқты сәйкестіктерді Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлының еңбектерінен кездестіруге болады. 2013 жылы 27 қарашада «Егемен Қазақстан» газетіне жарияланған қолжазбада «Қазақ орысқа қараған заманнан бері Бұхар-и-Шарифтегі, «Мір-Арабтағы» «Қасида» іліміне он тоғыз бала ден қойған екен. Ақылдан адасып, ірге жағалап кетпей, сол он тоғыз міскіннің алтауы ғана аман-есен қалыпты. Соның алғашқысы – осы Бекасыл хазірет болса, енді біреуі осыларды қағазға тағытып (түсіріп) отырған адам (Мәшһүр-Жүсіп)», – деп деректер келтіреді [19, 6-б.]. Бұл деректерді зерттеуші Б. Д. Дүйсенов, Х. Назыр, Қ. С. Құрманбаевалар «Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Білім алу» жолы» атты мақаласында келесідей қуаттайды «Мәшһүр Жүсіптің оқыған діни-сопылық бағыттағы әдебиеттерінің бірі – қасида. Кейбір деректер бойынша Мәшһүр Жүсіп ұстазы Исабек ишанан «Қасида» ілімін үйренген. Бірде Бұхарада «Мир Араб» медресесінде он жеті оқушыдан алты-жетеуі ғана қасида бітіріп шыққандығын айтады. Солардың бірі Мәшһүр Жүсіп болған екен» [20, 8-б.]. Мәшһүр-Жүсіп Көпейевтің қолжазбасы мен Мәшһүр-Жүсіп Көпейевті зерттеуші ғалымдардың деректері бір-біріне сәйкес келеді. Десекте, қасида ілімі жайында берілген түсіндірмелер сәйкес келмеуде. «Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Білім алу» жолы» атты мақалада «Қасида – композициялық құрылысы жағынан көне, ескіден келе жатқан араб поэзиясының жанрлық түрі. Кейінен түркі тілдес халықтар мен парсы классикалық поэзиясының кең қолданылатын мадақтау өлең түріне айналды.

Қасида бұрындары атақты адамдарға арналып жазылған. Мазмұнына қарай бірнеше түрлерге жіктеледі. Мысалы, «мадхия» түрі – Алла, Мұхаммед пайғамбар, әулие-әнбиелерді мадақтауға арналған болса, «марсийа» – атақты кісілердің өмірден өткеніне бағыштап жазылады», – деп жазылған [20, 8-б.]. Ал Бекасыл Биболатұлының төл еңбегін «Зикзалда» «Қасида» оқитын адам қырық күн бойы «Шілдехана қылуғанда» «Қасида» кітабын оқудың барлық шарттарын мұқият сақтап, жалғаз отырып оқып бітіруі (аяқтауы) шарт, Қырық күннің ішінде оған ешкім көмектеспейді, жоламайды, жан баласымен сөйлесуге де, кездесуге де рұқсат етілмейді. Сол қырық күн аралығында «Қасида» оқыған адам өте көп қиыншылықтарға тап болады, ең қауіптісі – оның көзіне түрлі қорқынышты дию-перілер көрініп, айбат шегіп, сан-алуан әдіс-тәсілдермен қорқытады. Міне, осындай жағдайда жүрегі нашарлар, есі ауып, «ақылдан адасып, ірге жағалап кетеді». «Қасида» ілімін меңгеру әркімнің қолынан келе бермейтіні сондықтан», – деп сипатталады [19, 6-б.]. Көрсетіліп отырған түсіндірме деректердің бірінде мадақтау өлеңдерінің түрі десе, бірінде тылсым ілім деп сипаттайды. Бірақтан, екі деректе «Қасида» ілімін меңгеруге әрекет жасаған жиырмаға жуық оқушының алты-жетеуі ғана аяқтағандығын көрсетеді. Бір кезеңде «Қасида» ілімін меңгеруге тырысқан оқушылардың оны меңгере алмай кетуінің сандық көрсеткішінің жоғары болуы қасидан ілімінің «Мадақтау өлеңі» болмағандығын аңғартады. Бұл деректер Бекасыл Биболатұлының Бұқарадағы «Мір Араб» медресесінен алған білімінің қаншалықты жоғары болғандығын аңғартады.

Бекасыл Биболатұлының Дамашық (Дамаск) қаласындағы білім алған медресесі мен ұстазы жөнінде деректер әзірге белгісіз. Десекте, «Зикзалдың» «Данышпан есімі» атты баянында берілген деректер Бекасыл Биболатұлының Сирияға дейін барып алған білімінің деңгейін аңғартады. Онда «Арысто хақим Багдади, Жалинус хақим, Аристотилис хақимдер-дүр. Арысто хақим Багдадидің ұстазы һәм Афлатон хақим, Афлатон хақимнің ұстазы Бифрат хақимнің ұстазы Сократ хақим. Сократ хақимнің ұстазы Лұқман хақим. Лұқман хақимнің ұстазы хазірет Дәуіт Халифатұлла-дүр. Философ хақим, Асифибн Бархия хақим, Аристоткль хақим-Афлатон хақимнің шәкірті. Алғашқы шейх Сина. Жамис хақим Әбуғали Синаға шәкірт дүр. Ғайса Исфагани және шейх Мұхаммед Зәкәрия Әбулхарис хақим, Жалбус Жалинус хақим және басқа көптеген хақимдер өткен. Шейх Әбуғали Сина һижраның үш жүз жетпіс үшінші жылы туылған», – деп баяндайды [19, 96-б.]. Бұл деректерде берілген есімдердің басым бөлігі бүгінгі ғылым салаларының негізін қалаушылар болып табылады. Келтірілген деректер Бекасыл Биболатұлының білім алу жолының деңгейін аңғартатыны анық.

Қаржыландыру: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғарғы білім министрлігі Ғылым комитетінің АР19175245 «Бекасыл әулие мұрасы және жаңа Қазақстандағы дәстүрлі исламның қайта өрлеу мәселесі» гранттық қаржыландыру ғылыми жобасын іске асыру шеңберінде дайындалған.

Қорытынды

Бекасыл Биболатұлын халық көзі тірісінде әулие санағандығы жайындағы деректер оның ғұмырын ғылыми тұрғыдан терең зерттеу қажет екендігін көрсетті. Бекасыл Биболатұлының әулиелік деңгейге көтерілу себептерін саралай келе, оның ғұмыры мен шығармашылығы біздің зерттеу нысанымызға айналды. Зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында Бекасыл Биболатұлының шығармашылығының жемісі саналатын төл туындысы «Зикзалдағы» «Данышпандар есімі» атты баянында көрсетілген грек ойшылдарынан шығыс перепатетиктеріне дейінгі ғұламалардың сабақтастығы біздің сұрақтарымызға жауап бола алды.

Бекасыл Биболатұлының білім алу жолында орналасқан қалалар мен медреселер тізбесі жасақталып, визуалды картасы құрастырылды. Жасалған визуалды картаны Ұлы Жібек жолының картасымен салыстыра қарағанда Бекасыл Биболатұлына дейінгі және одан кейінгі білім іздеуші тұлғалардың ғылым жолындағы сатылық жоғарылау деңгейіндегі ізденістер жолы анықталып, медреселердің маңызы сараланды. Аталған сатылық деңгей оңтүстікке жақындаған сайын жоғарылайды деген топшылау жасалды. Бекасыл Биболатұлының Сайрам, Қарнак, Ташкент, Самарқанд, Бұқара, Дамаск қалаларында орналасқан медреселерден білім алуы бакалавриат, магистратура, докторанту іспетті білімін жоғарылату сатысы деген тұжырымға келдік.

Аталған визуалды картада көрсетілген Сайрам қаласы бізге көне қала ретінде ғана таныс болса, Қарнак қаласы жайында ақпараттар өте аз екендігіне көз жеткіздік. Бізге жеткен деректерге сүйенсек аталған қалалардың идиологиялық, саяси орталықтар болғандығын көреміз. Ондағы орналасқан әрбір медресенің жанында балаларға білім беруде қажетті кітаптары сақталған кітапханалардың болғандығын ескерсек, аталған қалаларды зерттеудің маңыздылығы жөніндегі көзқарастар өзгерері анық.

Сайрам мен Қарнак қалалары жөніндегі зерттеулерді тереңдете түссек, жаңа Яссауилер мен Фарабилердің табылуы ықтимал. Сонымен қатар, бұл зерттеулер Бекасыл Биболатұлының жаңа қырларының анықталуына септігі болары сөзсіз. Аталған мәселелерді ғылыми мақала тұрғысынан ғана емес, диссертациялық жұмыстар ретінде қараудың маңызы зор. Бұл зерттеулер саяси әрекеттер негізінде санамыздан өшіріліп, сабақтастықтың

жойылуы арқасында жоғалтқанымызды қайта тауып жаңғыруымызға септігі мол зерттеу болмақ.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Сахов, А. С.** Бекасыл Биболатұлы : мәдени-тарихи портреті : дис. ... мэд. ғыл. Док : 02.04.00 : 13.07.23 қорғалды : / Сахов Абзал Саятаевич. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. – Астана, 2023. – 111-б.
- 2 **Бекасыл әулие.** Жұлдызнама [Текст]. – Астана : «Күлтегін», 2005. – 592-б.
- 3 **Биболатұлы, Б.** Жұлдызнама: Ғибрат кітабы [Текст]. – Астана : «Күлтегін», 2011. – 376-б.
- 4 **Биболатұлы, Б.** Зикзал [Текст]. – Астана : «ҒЫЛЫМ» баспасы, 2017. – Т. 1.– 912-б.
- 5 **Сейдімбек, А.** Қазақтың ауызша тарихы: Зерттеу [Текст]. – Астана : Фолиант, 2008. – 728-б.
- 6 **Баштанник, С. В.** Семиреченский отрезок великого Шелкового пути [Текст] / Вестник КемГУКИ. – 2016. [Электронды ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/semirechenskiy-otrezok-velikogo-shyolkovogo-puti/viewer> Вестник КемГУКИ 34/2016 (Қаралу мерзімі 09.09.2025).
- 7 **Телебаев, Г. Т.** Тюркская философская традиция: вклад Яссауи и аль-Фараби. – 2016. [Электронды ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/tyurkskaya-filosofskaya-traditsiya-vklad-yasau-i-al-farabi/viewer> (Қаралу мерзімі 10.09.2025).
- 8 **Зиняков, Н. М.** Черная металлургия и кузнеческое ремесло в экономике средневековых городов Казахстана. – 2012. [Электронды. ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/chernaya-metallurgiya-i-kuznechnoe-remeslo-v-ekonomike-srednevekovyh-gorodov-kazahstana/viewer> (Қаралу мерзімі 10.09.2025).
- 9 **Пылев, А. И.** Ходжа Ахмет Ясави: суфийский поэт, его эпоха и творчество [Текст]. – Алматы : Атамұра, 1997. – 960 с.
- 10 **Koprulu, F. M.** Türk Edebiyetinde ilk Mutasavviflar [Текст]. – Ankara : Diyanet Isleri Baskanligi, 1991. – 415 p.
- 11 **Дәуітұлы, С.** Диуани хикмет хақында [Текст]. – Алматы : Қазақстан, 1998. – 168-б.
- 12 **Шах, И.** Суфизм [Текст]. – М. : «Молодая гвардия», 1994. – 446 с.
- 13 **Муминов, А., Фон Кюгельген, А., ДиУис, Д., Кемпер, М.;** сост., пер. на рус. яз., коммент., прилож. и указ. : Муминов А., Жандарбек З.,

- Рахимджанов Д., Зиядов Ш. Исламизация и сакральные родословие в Центральной Азии: наследие Исхак Баба в нарративной и генеалогической традициях. – Алматы : Дайк-Пресс, 2008. – 368 с.
- 14 «Қазақтану» Халықаралық ғылыми журналы. – 2013. – № 1 (26). – 109-б.
 - 15 **Намық Кемал Зейбек.** Қожа Ахмет Йассауи жолы. – Анкара : «Бойут-Тан», 2002. – 960-б.
 - 16 «Казакстан» Национальная энциклопедия [Текст] т. 5/ Гл.ред. Аяган Б. – Алматы : Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы», 2006. – 560 с.
 - 17 **Хабибуллаев, А.** Медресе «Халфа» и его роль в распространении религиозного знания в Казахстане. «Роль Туркестана в истории Казахского ханства» / международная научно-практическая конференция. – 2015. – С. 76–79.
 - 18 Ислам на территории бывшей Российской империи. Энциклопедический словарь. Под редакцией Прозорова С.М. том II. – М., Наука – Восточная литература, 2018. – 437 с.
 - 19 **Биболатұлы, Б.** Зикзал. – Астана : «ҒЫЛЫМ» баспасы, 2017. – Т.2. – 912-б.
 - 20 **Дүйсенов, Б.Д., Назыр, Х., Құрманбаева, Қ. С.** Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Білім алу» жолы // М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты. «Керуен» журналы. – Алматы, 2024. – Т. 83. – № 2. – 119–136.

REFERENCES

- 1 **Sakhov, A. S.** Bekasil Bibolatuli: madeni-tarihi portreti [Bekasyl Bibolatovich: cultural and historical portrait]. – Astana, 2023. – 111 p.
- 2 **Bekasil aulie.** Juldiznama [Horoscope]. – Astana, 2005. – 592 p.
- 3 **Bekasil, B.** Juldiznama [Horoscope] – Astana, 2011. – 376 p.
- 4 **Bekasil, B.** Zikzal [Zikzal]. – Astana, 2017. – 912 p.
- 5 **Seidimbek, A.** Qazaqtin auizsha tarihi [Kazakh oral history]. – Astana, 2008. – 728 p.
- 6 **Bashannik, S. V.** Semirechenskii otrezok velikogo Sholkogogo puti [Semirechensky section of the great Silk Road]. 2016. [Electronic resource]. – <https://cyberleninka.ru/article/n/semirechenskiy-otrezok-velikogo-shyolkovogo-puti/viewer> Вестник КемГУКИ 34/2016 (Date of access 09.09.2025).
- 7 **Telebaev, G. T.** Tyurkskaya filosofskaya traditsiya: vklad Yassayi I al-Farabi [Turkic philosophical tradition: the contribution of Yassawi and al-Farabi]. 2016. [Electronic resource]. – <https://cyberleninka.ru/article/n/>

[tyurkskaya-filosofskaya-traditsiya-vklad-yasawi-i-al-farabi/viewer](https://cyberleninka.ru/article/n/tyurkskaya-filosofskaya-traditsiya-vklad-yasawi-i-al-farabi/viewer) (Date of access 10.09.2025).

8 **Zinakov, N. M.** Cornaya metallurgia I kuznecheskoe remeslo v ekonomike srednevekovih gorodov Kazakhstana [Ferrous metallurgy and blacksmithing in the economy of medieval cities of Kazakhstan]. 2012. [Electronic resource]. – <https://cyberleninka.ru/article/n/chernaya-metallurgiya-i-kuznechnoe-remeslo-v-ekonomike-srednevekovyh-gorodov-kazahstana/viewer> (Date of access 11.09.2025).

9 **Pilev, A. I.** Hodja Ahmed Iassavi: sufiiskii poet, ego epoha I tvorcestvo [Yasawi: Sufi poet, his era and work]. – Aimagy : Atamura, 1997. – 960 p.

10 **Koprulu, F. M.** Turk Edebiyetinde ilk Mutasavviflar [The first Sufis in Turkish Literature]. – Ankara : Diyanet Isleri Baskanligi, 1991. – 415 p.

11 **Dauituli, S.** Diuani hikmet haqinda [Divani hikmet is wisdom] [Text]. – Almagy : Qazaqstan, 1998. – 168 p.

12 **Shah, I.** Sufizm [Sufizm]. – M. : Molodaya gvardiya, 1994. – 446 p.

13 **Muminav, A.** Islamizaciya I sakralniye rodoslovie v Centralnoi Asii: naslediye Ishak Baba v narrativnoi i genealogicheskoi tradiciyah [Islamization and sacred genealogies in Central Asia: the legacy of Ishaq Baba in narrative and genealogical traditions]. – Almagy : Daik-Press, 2008. – 368 p.

14 «Qazaqtan» Halikaralik gilimi jurnali [International scientific journal «Kazakhstan»]. – Shumkent, 2013. – 109 p.

15 **Namik Kemel Zeibek.** Qoja Ahmed Iassui joli [The Path of Khoja Akhmet Yassawi]. – Ankara : Boiut-Tan, 2002. – 960 p.

16 «Qazaqstan» nacionalnaya enciklopediya [«Kazakhstan» National Encyclopedia]. – Almagy : Glavnaya redakciya «Qazaq enciklopediyasi», 2006. – 560 p.

17 **Habibullayev, A.** Medrese «Halifa» I ego rol v rasprostanenii religioznogo znaniya v Kazakhstane. Rol Turkestana v istoriiKazakhskogo hanstva [Madrasah «Khalifa» and its role in the dissemination of religious knowledge in Kazakhstan. «The role of Turkestan in the history of the Kazakh Khanate»]. – Turkestan, 2015.

18 Islam na teritorii bivshei Rossiiskoi imperii. Ensiklopedicheski slovar. [Islam on the territory of the former Russian Empire. encyclopedic Dictionary] [Text]. – Moscow : Nauka-Vostochnaya literatura, 2018. – 437 p.

19 **Bekasil, B.** Zikzal [Zikzal]. – Astana, 2017. – 912 p.

20 **Dyisenov, B. D., Nazir, H.** Qurmanbayeva Q.S. Mashhur Jusup Kopeyulinin «Bilim alu» jolu. [Mashkhur Zhusup Kopeeva's educational path]. – Astana, 2024.

10.10.25 ж. баспаға түсті.

12.11.25 ж. түзетулерімен түсті.

08.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*А. С. Омирбай¹, *Т. Ерkinулы²*

¹Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана;

²Южно-Казахстанского исследовательского университета имени М. Ауэзова, Республика Казахстан, г. Шымкент.

Поступило в редакцию 10.10.25.

Поступило с исправлениями 12.11.25.

Принято в печать 08.12.25.

ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ ФЕНОМЕНА СВЯТОСТИ БЕКАСЫЛА БИБОЛАТУЛЫ

На сегодняшний день усилия по укреплению и возрождению национального кода осуществляется на основе исторических личностей и их рукописей. И в этом контексте можно с уверенностью сказать, что важность исследования жизни и творчества забытых или утраченных личностей, вычеркнутых с страниц истории, очевидна. Одной из таких личностей является Бекасыл Биболатулы.

В данной статье рассматривается влияние и значение образования полученного Бекасылом Биболатулы (1822–1915) в медресе городов Сайрам, Карнак, Ташкент, Самарканд, Бухара и Дамаск на его развитие. Кроме того, впервые публикуется визуальная карта системы медресе, в которых обучался Бекасыл Биболатулы, и на основе этой карты анализируется значение и роль медресе.

На основе визуальной карты рассматриваются данные о городах Испиджаб (Сайрам), Яссы (Туркестан), Карнак расположенных на территории Казахстана, и их связь с жизнью философов и общественных деятелей того времени. На основе указанной визуальной карты была систематизирована ступенчатая структура научного пути Бекасыла Биболатулы.

Данные, собранные в результате полевых исследований проведенных с целью выявления формирования мыслительных способностей Бекасыла Биболатулы сопоставляется с исследованиями отечественных и зарубежных ученых, проводивших исследования по

древним городам. Также, будет рассмотрен уровень исследования Испиджаба, Яссы, Карнака на современном этапе ив контексте того времени. В статье исследуется географическое расположение этих древних городов, их политическое значение, а также вопросы формирования научных и религиозных центров в этих городах. На основе трудов исследователей определены последствия и причины переселения Ахмета Яссауи из Испиджаба в Яссы. На основе данных А. Хабидуллаева о населенном пункте Карнак был рассмотрен медресе, основанное Козы Ишаном. Также анализируется текущий уровень исследования этих древних городов и те аспекты, которые остались вне внимания исследователей, и обсуждается их значение для отечественной науки.

Ключевые слова: философия культуры, феномен, духовность, метафизическое познание, сакральность.

A. S. Omirbay¹, *T. Erkinuly²

¹L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana;

²M. Auezov South-Kazakhstan Research University,
Republic of Kazakhstan, Shumkent.

Received 10.10.25.

Received in revised form 12.11.25.

Accepted for publication 08.12.25.

THE PHILOSOPHY OF CULTURE OF THE PHENOMENON OF HOLINESS BEKASYL BIBOLATUL

This article explores contemporary efforts to revive and reinforce the national cultural identity through the study of historical figures and their manuscripts. In this context, the relevance of examining the lives and intellectual legacies of forgotten or marginalized individuals – those who have been erased from historical narratives – becomes particularly significant. One such figure is Bekasyl Bibolatuly (1822–1915).

The study analyzes the impact of the education Bekasyl Bibolatuly received in the madrasas of Sairam, Karnak, Tashkent, Samarkand, Bukhara, and Damascus on his intellectual formation and philosophical outlook. For the first time, the article presents a visual map of the madrasa system in which he studied, using it as a basis to evaluate the institutional and cultural significance of these centers of Islamic learning.

The article also examines cities such as Ispidzhab (Sairam), Yassy (modern-day Turkestan), and Karnak – located within present-day Kazakhstan – and their historical roles as hubs of scholarly and spiritual development. The visual map is employed to systematize the stages of Bekasyl Bibolatuly's intellectual journey.

Field research conducted to trace the formation of his cognitive and philosophical development is compared with the findings of domestic and international scholars studying the region's ancient cities. In addition, the article considers both the historical and contemporary levels of research into Ispidzhab, Yassy, and Karnak, assessing their political, geographical, and spiritual importance, as well as their evolution as centers of knowledge and religion.

Drawing on previous studies, including A. Khabibullaev's work on the settlement of Karnak and the madrasa founded by Kozy Ishan, the article also explores the reasons and implications behind Akhmet Yassawi's migration from Ispidzhab to Yassy. Finally, it highlights under-researched aspects of these ancient cities and discusses their relevance and potential contributions to Russian and broader academic scholarship.

Keywords: philosophy of culture, phenomenon, spirituality, metaphysical cognition, sacredness.

<https://doi.org/10.48081/ZXBU6813>

R. S. Salimova¹, *N. Zh. Bolatbekova²

¹Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;

²L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6747-4620>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6595-2296>

*e-mail: nazgul.zholamanovna@mail.ru

SPIRITUAL ALIENATION OF YOUTH: ANALYSIS BASED ON MODERN WESTERN PHILOSOPHICAL THEORIES

This article examines the growing issue of spiritual alienation among youth in Kazakhstan, a phenomenon that has become increasingly significant in the context of rapid modernization and globalization. As Kazakhstan transitions from its Soviet past to a modern, globalized future, traditional social structures and values are being disrupted, leading to a sense of disconnection and moral erosion among the younger generation. Drawing on contemporary philosophical theories, this study seeks to provide a nuanced understanding of the factors contributing to this spiritual alienation.

The theoretical framework of the study is grounded in the works of Zygmunt Bauman, Slavoj Žižek, Charles Taylor, Erich Fromm, and Anthony Giddens. These researchers offer insights into the fluidity of modern life, the impact of ideology, the quest for authenticity, the psychological burden of freedom, and the continuous process of self-examination in late modernity. By applying these theoretical perspectives to the Kazakhstani context, the study explores how these ideas manifest in the lived experiences of Kazakhstani youth.

Methodologically, the study employs qualitative research techniques, including a comprehensive literature review, analysis of media sources, and contextual examination of cultural practices in Kazakhstan. The findings indicate that the rapid social transformations in Kazakhstan, coupled with the conflicting pressures of tradition and modernity, have created an environment where spiritual alienation is prevalent. Real-life examples,

drawn from social media, public discourse, and cultural observations, are analyzed to illustrate the complex interplay between these factors.

The study concludes by suggesting practical interventions, including the integration of global influences with local cultural values in educational programs, targeted mental health initiatives, and media literacy efforts aimed at promoting authentic self-expression among youth. These strategies are proposed as potential pathways to address the spiritual and psychological needs of Kazakhstan's younger generation, ensuring their resilience and empowerment as they navigate the challenges of modern life.

This research contributes to the broader understanding of spiritual alienation in post-Soviet societies and provides a foundation for future studies exploring the impact of digital media on youth identity and well-being in Kazakhstan.

Keywords: spiritual alienation, Kazakh youth, modernization, globalization, identity formation, philosophical theories, social transformation, cultural values.

Introduction

The issue of spiritual alienation among youth is becoming increasingly significant in today's rapidly evolving society, where traditional values are challenged by modernization and globalization. As B. Zheng points out, spiritual alienation is «the disconnection or estrangement from one's own spiritual beliefs, values, and practices. This often results in feelings of emptiness and existential dislocation, particularly in modern contexts where traditional spiritual frameworks are less prevalent» [1, p. 47]. This spiritual alienation may pose a significant danger to the individual and society. As A. Khokhlova notes, «In existential philosophy, alienation is broadly understood as nihilism, a state of universal emptiness of consciousness and a loss of the value characteristics of an individual's being. The highest stage of nihilism represents the complete and voluntary self-alienation of a person, leading to their spiritual, and sometimes even physical, demise—suicide» [2, p. 137]. This highlights the extreme risks associated with unchecked spiritual alienation. Kazakhstan, this challenge is acute as the nation grapples with its post-Soviet identity while navigating global pressures. This dual struggle creates fertile ground for the erosion of moral and spiritual values, as noted by President Kassym-Jomart Tokayev: «Part of our youth, unfortunately, looks up to pseudo-heroes, leading to the distortion of moral values and spiritual degradation» [3]. This observation underscores the urgency of addressing spiritual alienation, especially as youth play a crucial role in reviving the national spirit by bridging the wisdom of the past with future aspirations. As Tokayev emphasized,

«The youth is reviving the national spirit in a modern way, connecting the experiences of the past with the horizons of the future» [3]. The state's task, he suggests, is not only to preserve this positive momentum but to amplify it.

Methodology and research methods

The research bridges the gap between abstract philosophical concepts and the concrete realities of social life in Kazakhstan, combining theoretical analysis with practical examination of examples from Kazakhstani society.

The theoretical framework is built on the work of philosophers such as Zygmunt Bauman, Slavoj Žižek, Charles Taylor, Erich Fromm, and Anthony Giddens. These theories were chosen for their relevance in analyzing modern life dynamics, particularly in relation to identity formation and spiritual well-being in a rapidly changing society like Kazakhstan. It is important to note that the necessity of examining alienation in contemporary Kazakhstan through the lens of modern theories is driven by changes in the very nature of alienation itself. Previously, as L. N. Akbayeva points out: «Kazakh thinkers such as S. Toraighyrov, Sh. Kudaiberdiev, M. Zhumabayev, and Zh. Aymaulytov saw the main motives for moral alienation in the immoral feudal customs and traditions of the Kazakh steppe: the bride price, the practice of amanat (taking hostages for security), matchmaking from the cradle, and polygamy» [4, p. 75]. However, today, alienation is associated with other aspects of existence.

The study examines how these philosophical ideas manifest in real-world scenarios, focusing on Kazakhstan's specific social, cultural, and historical context.

The research involved a literature review of scholarly work on spiritual alienation, youth culture, and the application of philosophical theories in social analysis. This provided a foundation for understanding how these theories could be applied to the Kazakhstani context. The study also analyzed specific examples from Kazakhstani society, drawn from social media trends, and cultural practices.

Data were analyzed contextually, interpreting how philosophical concepts explain or provide insights into specific cases of youth behavior, societal trends, or cultural shifts in Kazakhstan. This qualitative analysis was complemented by a critical examination of cultural practices and social phenomena, highlighting the complex interplay between traditional values and modern influences on Kazakhstani youth.

Discussion and observation

Spiritual alienation among Kazakh youth is deeply intertwined with the country's transition from its Soviet past to a modern, globalized future. This transition has disrupted traditional social structures and exposed the younger generation to a complex mix of values and expectations. By examining this situation through various theoretical lenses, we gain a clearer understanding of the

underlying dynamics contributing to spiritual alienation. As R. S. Abuova rightly points out, today, our society is «experiencing not only a socio-economic crisis but also a spiritual one. The cause of this crisis is the halt in spiritual development, the loss of spiritual values that form the foundation of human existence» [5, p. 137].

Zygmunt Bauman's concept of liquid modernity provides a compelling framework for understanding the fluid and unstable nature of contemporary Kazakhstani society. Bauman argues that modernity has shifted from a «solid» phase, characterized by stable social structures, to a «liquid» phase, where these structures dissolve into more transient forms. In a liquid modern society, individuals are constantly forced to adapt to changing circumstances, leading to what Bauman describes as a «state of perpetual uncertainty» [6, p. 211]. This notion is particularly relevant in Kazakhstan, where rapid social and cultural transformations following the Soviet Union's collapse have left many young people without stable reference points.

The ideological landscape of Kazakhstan is further complicated by the coexistence of Soviet-era collectivist values and the rising influence of neoliberal capitalism. Slavoj Žižek's critique of ideology offers valuable insights into this tension, highlighting how ideology operates at a deep, often unconscious level, shaping our desires and perceptions of reality. Žižek argues that ideology is not merely an external system of beliefs but is embedded in the very way we experience the world: «Ideology is not simply imposed on us, it permeates the very structure of how we experience reality» [7, p. 87]. In Kazakhstan, this ideological conflict creates a challenging environment for youth, who must navigate conflicting messages about success, identity, and values.

Charles Taylor's exploration of the modern quest for authenticity sheds light on the identity struggles faced by Kazakh youth. Taylor emphasizes the importance of living a life that is true to oneself while remaining connected to the broader community. He warns, however, that the pursuit of authenticity can easily become distorted in a society that prioritizes individualism over communal values. «The ideal of authenticity can slide into a glorification of the self and the rejection of all forms of external authority, which in turn leads to a shallow and narcissistic culture» [8, p. 17]. In Kazakhstan, where young people are increasingly exposed to globalized, individualistic identities, this tension between personal authenticity and communal responsibility is particularly pronounced.

Erich Fromm's concept of escape from freedom provides a psychological dimension to the discussion of spiritual alienation. Fromm argues that modern freedom, while offering greater autonomy, also imposes a heavy burden of responsibility that can lead to feelings of isolation and anxiety. As traditional social structures weaken, individuals may seek to escape the pressures of freedom through mechanisms such as conformity or submission to authoritarianism. Fromm notes,

«The freedom that modern man has acquired... is not merely a blessing; it is also a burden» [9, p. 70]. This dynamic is evident in Kazakhstan, where the shift from a collectivist Soviet society to a more individualistic market economy has left many young people feeling overwhelmed by the responsibilities of modern life.

Anthony Giddens' concept of reflexive modernization highlights the continuous process of self-examination and adaptation that characterizes late modernity. Giddens argues that in a reflexive modern society, traditional structures and practices are constantly re-evaluated in light of new information and circumstances, leading to a fluid and dynamic social order. «Modernity is inherently reflexive; it compels individuals and institutions to monitor and revise their practices in the light of new knowledge and circumstances» [10, p. 111]. In Kazakhstan, this reflexive process is evident in the ongoing transformations of social norms and values, as the country integrates into the global economy and culture. Young people, in particular, are at the forefront of this process, as they are required to negotiate their identities in a rapidly changing environment.

These theoretical perspectives provide a nuanced understanding of the challenges faced by Kazakh youth as they navigate the complexities of modern identity formation. The rapid social transformations in Kazakhstan, coupled with the conflicting pressures of tradition and modernity, have created an environment where spiritual alienation is increasingly prevalent. By applying the insights of Bauman, Žižek, Taylor, Fromm, and Giddens, we can better understand the factors contributing to this alienation and explore potential strategies for addressing the spiritual and psychological needs of Kazakhstan's youth.

Results

The theories discussed above find concrete expression in the lived experiences of Kazakhstani youth, as observed in real-life situations, on social media platforms, and in news reports. Zygmunt Bauman's concept of «liquid modernity» is effectively illustrated through the broader phenomena of rapid societal shifts and the increasing fluidity of identity in contemporary life. For instance, individuals around the world are increasingly curating their online personas to reflect ideals of success, often characterized by displays of wealth, travel, and lifestyle choices. Yet, beneath these polished digital facades, there often exists a profound sense of instability and uncertainty. This is exemplified in the experiences of many people who, despite projecting images of a fulfilling life, grapple with feelings of anxiety and existential doubt. Bauman's notion of a «liquid» society, where traditional structures are eroded, forcing individuals to constantly adapt to a shifting social landscape, is thus reflected in these global trends of identity formation and the accompanying internal struggles. The process of decolonization further complicates this landscape, as individuals

and societies attempt to shed the remnants of colonial influence while forging new, autonomous identities.

Ideological conflicts highlighted by Slavoj Žižek are evident in the tension between the remnants of Soviet collectivism and the rising influence of neoliberal capitalism in Kazakhstan. For example, many online discussions, including videos and articles, address the pressures to achieve financial success and the unrealistic expectations set by society and media. These discussions often reveal frustration among individuals who feel that the ideals promoted by capitalist ideology, such as extreme success and consumerism, mask systemic inequalities and create alienation.

In recent times, there has been a growing emphasis on hyper-success and the acquisition of specific high-status brands. This trend reflects Žižek's critique that capitalist ideology fosters alienation by promoting an illusion of freedom and success while perpetuating social disparities. The pressure to conform to certain lifestyle standards and to possess branded goods is a manifestation of this ideology, contributing to a sense of inadequacy and dissatisfaction among those who are unable to meet these expectations.

Charles Taylor's concept of authenticity is highly relevant to the experiences of youth navigating between modern individualism and traditional community expectations. Observations from various studies indicate a significant rise in «performative» behavior among young people on social media platforms such as Instagram and TikTok. Many individuals engage in crafting and sharing content that reflects popular global trends, presenting a curated image of success and independence. However, there is often a noticeable gap between these curated online personas and their genuine experiences, which can lead to feelings of emptiness and alienation. This disconnect aligns with Taylor's critique of superficial authenticity, where the pressure to conform to idealized images and lifestyles on social media can exacerbate feelings of dissatisfaction and identity crisis.

Erich Fromm's concept of «escape from freedom» is illustrated by the psychological responses of Kazakhstani youth to the pressures of modern life. The shift from a collectivist society to a more individualistic one has weakened traditional support systems, leading to feelings of isolation and anxiety. In response, some young people have turned to social media trends that emphasize conformity. For example, the #StayAtHomeChallenge, which gained popularity during the COVID-19 pandemic, saw many young Kazakhs participating in trends that involved replicating popular dances, recipes, and home activities. Additionally, the engagement with video games has become a significant form of escapism. Many young individuals immerse themselves in virtual worlds, where they experience a sense of achievement and control that may be absent in their real lives. Similarly, the increased use of dating apps by Kazakh youth reflects another form of escapism. These platforms

often offer the illusion of endless romantic possibilities and instant connections, yet they can also lead to superficial interactions and a sense of detachment from deeper, more meaningful relationships. These activities provide temporary distractions but also underscore a broader tendency among youth to seek refuge in conformity and virtual escapism rather than confronting the deeper anxieties of modern life.

Anthony Giddens' concept of «reflexive modernization» is evident in the ongoing socio-economic changes in Kazakhstan, where traditional norms are continually questioned and reinterpreted. This is particularly noticeable in discussions on forums and social media groups where young people debate topics related to education, career paths, and personal development. For example, discussions about the value of studying abroad versus studying in Kazakhstan often reveal the struggles young Kazakhs face in balancing global expectations with local cultural norms. Students returning from foreign universities often experience «reverse culture shock» and difficulties reintegrating into a society with different expectations and norms. This reflects Giddens' observation that the fluid nature of modern society often leads to a lack of stability, exacerbating the challenges of identity formation. Moreover, popular social media pages such as Batyrjamal and Manshuq media challenge the validity of certain cultural traditions. These platforms often question and critique established norms and practices, reflecting a broader trend among youth to reevaluate and sometimes reject traditional values.

These real-life examples demonstrate how the theoretical frameworks of Bauman, Žižek, Taylor, Fromm, and Giddens can be applied to understand the complex social and psychological challenges faced by Kazakhstani youth. The rapid social transformations in Kazakhstan, coupled with the conflicting pressures of tradition, modernity, and decolonization, have created an environment where spiritual alienation is increasingly prevalent. By examining these examples through the lens of these theories, we gain valuable insights into the factors contributing to this alienation and can explore potential strategies for addressing the spiritual and psychological needs of Kazakh youth.

Conclusion

The findings suggest that educational programs should integrate global influences with local cultural values, helping young people manage modern pressures while maintaining their cultural identity. Additionally, targeted mental health initiatives can address the isolation and anxiety identified in this study, providing culturally relevant support. Media literacy programs could further mitigate the pressures of social media, promoting more authentic self-expression and reducing the risk of alienation.

Future research should explore the evolving impact of digital media on youth identity and well-being in Kazakhstan and examine how spiritual alienation

manifests across different cultural contexts within the country. Such studies would enhance the understanding of these issues and inform the development of effective interventions. By focusing on these areas, Kazakhstan can better support its youth, ensuring a resilient and empowered generation crucial for the nation's ongoing development and stability.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Хохлова, А. В.** Духовное отчуждение как социальная технология современности // Власть. – 2011. – №11. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/duhovnoe-otchuzhdenie-kak-sotsialnaya-tehnologiya-sovremennosti> (дата обращения: 19.08.2025).

2 **Zheng, B.** The Alienation of Contemporary College Students' Spiritual Life and Its Solution from the Perspective of Internet Subculture // Academic Journal of Humanities & Social Sciences. – 2023. – Vol. 6. – No.6. –pp. 43–47. – <https://doi.org/10.25236/AJHSS.2023.060609> (дата обращения: 23.08.2025).

3 **Токаев, К.-Ж.** Речь на расширенном заседании коллегии МВД Республики Казахстан, 22 января 2024 г. // ОДКБ-Инфо. – 2024. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://odkb-info.org/news/tema-nomera/5744/> (дата обращения: 22.08.2025).

4 **Акбаева, Л.** Феномен отчуждения в казахской социальной мысли // Вестник КАЗНПУ имени Абая, серия «Исторические и социально-политические науки». – 2022. – Т. 1. – № 72. – С. 169–177.

5 **Абуова, Р., Абуова, А.** Духовно-нравственное развитие личности на основе традиционной культуры в современных социально-культурных условиях // Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің хабаршысы. – 2018. – С. 137–140.

6 **Bauman, Z.** Liquid Modernity. – Cambridge : Polity Press, 2012. – 240 p.

7 **Žižek, S.** The Sublime Object of Ideology. – London; New York : Verso, 2008. – 272 p.

8 **Taylor, C.** The Ethics of Authenticity. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 2018. – 160 p.

9 **Fromm, E.** Escape from Freedom. – New York : Henry Holt and Company, 2020. – 320 p.

10 **Giddens, A.** Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. – Stanford, CA : Stanford University Press, 2019. – 264 p.

REFERENCES

1 **Xoxlova, A. V.** Dухovnoe otchuzhdenie kak social'naya texnologiya sovremennosti [Spiritual alienation as a social technology of modern times]// Vlast'. – 2011. – № 11. – [Electronic resource]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/duhovnoe-otchuzhdenie-kak-sotsialnaya-tehnologiya-sovremennosti> (data obrashheniya: 19.08.2025).

2 **Zheng, B.** The Alienation of Contemporary College Students' Spiritual Life and Its Solution from the Perspective of Internet Subculture // Academic Journal of Humanities & Social Sciences. – 2023. – Vol. 6. – No.6. –P. 43-47. – <https://doi.org/10.25236/AJHSS.2023.060609> (data obrashheniya: 23.08.2025).

3 **Tokaev, K.-Zh.** Rech` na rasshirennom zasedanii kollegii MVD Respubliki Kazaxstan, 22 yanvarya 2024 g. [Speech at the extended meeting of the Board of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, January 22, 2024]// ODKB-Info. – 2024. – [Electronic resource]. – URL: <https://odkb-info.org/news/tema-nomera/5744/> (data obrashheniya: 22.08.2025).

4 **Akbaeva, L.** Fenomen otchuzhdeniya v kazaxskoj social'noj my'sli [The Phenomenon of Alienation in Kazakh Social Thought]// Vestnik KAZNPU imeni Abaya, seriya «Istoricheskie i social'no-politicheskie nauki». – 2022. – T. 1. – № 72. – P. 169–177.

5 **Abuova, R., Abuova, A.** Dухovno-nravstvennoe razvitie lichnosti na osnove tradicionnoj kul'tury` v sovremenny`x social'no-kul'turny`x usloviyax [Spiritual and moral development of the individual based on traditional culture in modern socio-cultural conditions]// Bаты's Қазақстан innovaciyalық texnologiyalyқ universitetiniң xabarshy'sy`. – 2018. – P. 137–140.

6 **Bauman, Z.** Liquid Modernity. – Cambridge : Polity Press, 2012. – 240 p.

7 **Žižek, S.** The Sublime Object of Ideology. – London; New York : Verso, 2008. – 272 p.

8 **Taylor, C.** The Ethics of Authenticity. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 2018. – 160 p.

9 **Fromm, E.** Escape from Freedom. – New York : Henry Holt and Company, 2020. – 320 p.

10 **Giddens, A.** Modernity and Self-Identity : Self and Society in the Late Modern Age. – Stanford, CA : Stanford University Press, 2019. – 264 p.

Received 06.10.25.

Received in revised form 12.11.25.

Accepted for publication 04.12.25.

*Р. С. Салимова¹, *Н. Ж. Болатбекова²*

¹Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;

²Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

06.10.25 ж. баспаға түсті.

12.11.25 ж. түзетулерімен түсті.

04.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЖАСТАРДЫҢ РУХАНИ ЖАТСЫНУЫ: ҚАЗІРГІ БАТЫСТЫҚ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТЕОРИЯЛАРҒА НЕГІЗДЕЛГЕН ТАЛДАУ

Мақала Қазақ жастарының арасындағы жатсыну мәселесінің ұлғаюын зерттеуге арналған, бұл феномен қарқынды модернизация мен жаһандану жағдайында барыниша өзекті болып отыр. Қазақстанның кеңестік өткенінен жаһандану аясындағы бүгінгіге өту үдерісі кезінде дәстүрлі әлеуметтік құрылымдар мен құндылықтар құнсызданды, осы себепті де жас ұрпақ жатсыну мен моральдық бағыттан жаңылуда. Қазіргі философиялық теориялар негізінде осы рухани жатсыну феноменінің тууына себеп болатын факторларға талдау жасалады.

Зерттеудің теориялық негізі Зигмунт Бауман, Славой Жижек, Чарльз Тейлор, Эрих Фромм мен Энтони Гидденс ұсынған концептуалды тәсілдерге сүйенеді. Бұл ойшылдар талдаудың аралас үлгісін ұсынады, сол арқылы қазіргі өмірдің «флюидтілігі», идеологиялық конструкциялардың әсері, шынайылыққа ұмтылу, еркіндіктің психологиялық аспектілері мен рефлексивті модернизация феномені сияқты құбылыстарды тануға тырысады. Мұндай теориялық мүмкіндіктерді қолдану қазақ жастарының күнделікті өміріндегі рухани жатсынуының көрінісін анықтауға мүмкіндік береді.

Әдіснамалық тұрғысынан зерттеуде сапалы тәсілдер пайдаланылған, олардың қатарында ғылыми әдебиеттерді талдау, медиалық дереккөздерді зерттеу мен Қазақстандағы мәдени тәжірибелерді кешенді зерттеу де бар. Зерттеу нәтижелері дәстүрлі және заманауи құндылықтар арасындағы қарама – қайшы көзқарастар Қазақстанның қарқынды әлеуметтік өзгерістері рухани жатсынудың көрініс беріп отырғанын дәлелдейді. Әлеуметтік желілерден, қоғамдық дискурстар мен мәдени бақылаулардан алынған мысалдар бұл факторлардың өзара ықпалдастығының күрделі екендігін көрсетеді.

Мақаланың қортынды бөлімінде нақты тәжірибелік ұсыныстар берілген, мәселен, білім беру бағдарламаларына жаһандық әсерді жергілікті мәдени құндылықтармен біріктіру, психикалық саулық саласында мақсатқа бағытталған бастамаларды жасау және жастар арасында өзінің шынайылығын көрсете алуды қалыптастыратын медиасауаттылық деңгейін арттыру. Бұл стратегиялар қазақ жастарының рухани және психологиялық мәселелерін шешу жолдары ретінде қарастырылады және жастардың қазіргі заман жағдайына тез бейімделіп, өзіне сенімді болуына бағытталған.

Бұл зерттеу жұмысы посткеңестік қоғамдағы рухани жатсыну феноменін тереңірек түсінуге көмектеседі және болашақта сандық медианың Қазақстандағы жастардың бірегейлігі мен аман-саулығына әсерін зерттеуге арналған ғылыми ізденістерге теориялық негіз болады.

Кілтті сөздер: рухани жатсыну, қазақ жастары, модернизация, жаһандану, бірегейлік қалыптастыру, философиялық теориялар, әлеуметтік өзгерістер, мәдени құндылықтар.

Р. С. Салимова¹, Н. Ж. Болатбекова²

¹Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар;

²Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Астана.

Поступило в редакцию 06.10.25.

Поступило с исправлениями 12.11.25.

Принято в печать 04.12.25.

ДУХОВНОЕ ОТЧУЖДЕНИЕ МОЛОДЕЖИ: АНАЛИЗ, ОСНОВАННЫЙ НА СОВРЕМЕННЫХ ЗАПАДНЫХ ФИЛОСОФСКИХ ТЕОРИЯХ

Статья посвящена исследованию нарастающей проблемы духовного отчуждения среди молодежи Казахстана, феномена, который приобретает все большую значимость в контексте стремительной модернизации и глобализации. В процессе трансформации Казахстана от советского прошлого к глобализованному будущему, традиционные социальные структуры и ценности претерпевают разрушение, что ведет к формированию чувства отчуждения и моральной дезориентации среди молодого поколения. На основе современных философских теорий вводится анализ факторов, способствующих возникновению этого феномена духовного отчуждения.

Теоретическая основа исследования опирается на концептуальные подходы, предложенные Зигмунтом Бауманом, Славоем Жижекком, Чарльзом Тейлором, Эрихом Фроммом и Энтони Гидденсом. Эти мыслители предлагают разноплановые модели анализа, которые помогают осмыслить такие явления, как «флюидность» современной жизни, влияние идеологических конструкций, стремление к аутентичности, психологические аспекты свободы и феномен рефлексивной модернизации. Применение этих теоретических перспектив к казахстанскому контексту позволяет выявить формы проявления духовного отчуждения в повседневной жизни казахстанской молодежи.

С методологической точки зрения, исследование использует качественные методы, включая анализ научной литературы, исследование медийных источников и контекстное изучение культурных практик в Казахстане. Полученные результаты свидетельствуют о том, что интенсивные социальные трансформации в Казахстане, сопровождаемые конфликтом между традиционными и современными ценностями, создают условия, способствующие распространению духовного отчуждения. Примеры, взятые из социальных сетей, общественных дискурсов и культурных наблюдений, демонстрируют сложное взаимодействие данных факторов.

В заключительной части статьи предложены конкретные практические рекомендации, такие как интеграция глобальных влияний с местными культурными ценностями в образовательных программах, разработка целенаправленных инициатив в области психического здоровья и повышение уровня медиаграмотности, ориентированные на укрепление аутентичного самовыражения среди молодежи. Эти стратегии рассматриваются как возможные пути решения духовных и психологических проблем, с которыми сталкивается казахстанская молодежь, и направлены на укрепление ее устойчивости и адаптацию к вызовам современной жизни.

Настоящее исследование вносит вклад в углубление понимания феномена духовного отчуждения в постсоветских обществах и формирует теоретическую основу для последующих научных изысканий, направленных на изучение влияния цифровых медиа на процессы идентификации и благополучия молодежи в Казахстане.

Ключевые слова: духовное отчуждение, казахская молодежь, модернизация, глобализация, формирование идентичности, философские теории, социальные трансформации, культурные ценности.

<https://doi.org/10.48081/CFIC2846>

***Л. Э. Турсунов¹, Д. А. Подольский²**

¹Самаркандский государственный институт иностранных языков, Узбекистан, г. Самарканд;

²НИУ «Высшая школа экономики», Российская Федерация, г. Москва.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7145-9834>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1437-3927>

*e-mail: luchanno7777@gmail.com

КУЛЬТУРА НАСТАВНИЧЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ: ОТ ТРАДИЦИИ К СОВРЕМЕННОСТИ

В данной статье рассматривается, как в Узбекистане развивалась и формировалась культура наставничества «устоз–шоғирд» из древности до сегодняшнего дня. В результате анализа особое внимание уделялось философским и культурным корням наставничества, которые на протяжении веков формировались под влиянием различных культур в разные времена. На основе трудов Фараби, Ибн Сино, Алишера Навои, а также современных исследований в области образования и культурной антропологии, автор показывает, что наставничество всегда играло ключевую роль в передаче жизненного опыта, нравственных представлений и профессиональных навыков между поколениями. В работе анализируются изменения, происходящие в наставнических практиках в условиях реформирования системы образования, цифровизации и расширения международных связей. Подчеркивается, что соединение традиционных ценностей с современными методами менторинга позволяет формировать устойчивую среду для личностного и профессионального роста. Полученные результаты были использованы при работе летней школы Высшей школы экономики (ВШЭ), проходившей в Сочи 25–30 марта в рамках обучения магистрантов программы «Психология бизнеса», и могут служить основой для образовательных проектов, HR-практик и молодежных инициатив.

Ключевые слова: наставничество; «устоз-шоғирд»; культура; философия воспитания; духовные традиции; профессиональное развитие; Узбекистан; преемственность поколений; образование.

Введение

Наставничество как форма передачи жизненного опыта, знаний и ценностных ориентиров – один из древнейших и одновременно наиболее актуальных институтов человеческой культуры. В XXI веке, когда системы образования, управления персоналом и подготовки кадров переживают трансформационные процессы как результат глобализации, наставничество вновь выходит на первый план как ключевой элемент устойчивого развития личности и сообщества.

В Узбекистане институт наставничества, известный под понятием «устоз-шоғирд», обладает богатой историей, уходящей корнями в глубокую древность. Эта традиция формировалась на пересечении исламской духовности, восточной философии, местных педагогических и ремесленных практик, активно развивавшихся в городах, лежащих на путях Великого шелкового пути.

Как отмечают Н. Н. Суртаева, О. В. Ройтблат и Ж. Б. Косицына [2, с. 275–281], наставничество сопровождает человечество на протяжении всей его истории – от архаических форм передачи опыта до цифровой эпохи. По их мнению, наставничество выполняет не только педагогическую, но и социокультурную функцию, обеспечивая преемственность ценностей и культурных кодов между поколениями. Исследователи подчеркивают, что именно через механизм наставничества общество воспроизводит духовные и профессиональные нормы, создавая устойчивую морально-культурную связь между прошлым и будущим.

Философско-культурные основания наставничества. В таких исторических центрах, как Самарканд и Бухара, наставничество было не просто педагогической моделью, а целостной системой формирования личности, духовного роста и передачи жизненных ориентиров. В стенах медресе, ханака и ремесленных мастерских зарождались модели отношений, где «устоз» (наставник) не только обучал, но и служил нравственным ориентиром, а «шоғирд» (ученик) воспринимал обучение как путь формирования собственной идентичности. Наставничество здесь сочетало интеллектуальную, духовную и прикладную составляющие.

Рассматривая коммуникацию контекстов культура и наставничество, то в международной научной литературе подчёркивается тесная взаимосвязь между культурным контекстом и эффективностью наставнических практик. Так, Ф. К. Кочан [6, с. 45-58] в статье «Analyzing the Relationships Between

Culture and Mentoring» указывает, что культура формирует ценностно-коммуникативные рамки, внутри которых реализуется наставничество, определяя характер взаимодействия между наставником и учеником. Автор подчёркивает, что без учёта культурных норм и традиций невозможно построить устойчивые модели менторинга

С философской точки зрения, наставничество – это не просто метод передачи знаний. Это механизм культурной трансляции, в котором старшее поколение, обладая жизненным опытом и моральным авторитетом, помогает раскрыть внутренние ресурсы личности. Понятие «устоз» в узбекской культуре – многозначное: это и учитель, и мудрец, и духовный проводник, и образец для подражания. Оно несёт в себе элементы сакрального и символического, и является важной частью духовной жизни общества.

Особую роль в становлении и формировании наставнической культуры сыграла суфийская философия, особенно в рамках накшбандийской школы, родившейся именно на узбекской земле. Баҳоуддин Нақшбанд, один из величайших духовных наставников Востока, подчёркивал: «Служение сердцем важнее служения телом». В этой традиции наставник должен быть не только знатоком, но и человеком глубокой нравственности, способным вести ученика не только словом, но и личным примером, воплощая принципы этики, терпения и духовной глубины.

Наряду с духовными школами, наставничество процветало в ремесленных гильдиях Ташкента, Самарканда, Бухары, Хивы и других городов, где передача мастерства происходила в тесной связи с воспитанием характера, уважением к труду, формированием терпения и ответственности. Здесь «устоз» не только обучал профессии, но и закладывал основы профессиональной этики и дисциплины, что особенно важно в контексте современных HR-практик.

Сегодня, в условиях модернизации высшего образования, цифровизации общества и расширения международного академического сотрудничества, Узбекистан возвращается к своим культурным истокам, осмысливая древние наставнические традиции сквозь призму новых вызовов. В университетах, исследовательских центрах и молодежных структурах развивается модель, сочетающая традиционный узбекский устозлик с современными инструментами менторинга, коучинга и фасилитации.

Цель исследования – раскрыть философские, культурные и педагогические механизмы трансформации наставничества в Узбекистане от традиционной системы «устоз-шогирд» к современным моделям менторинга в условиях модернизации образования и гуманистических реформ.

Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи исследования:

1. Проанализировать философско-культурные основания феномена наставничества в трудах классических мыслителей Востока (Абу Наср Фараби, Ибн Сино, Алишер Навои и др.).
2. Определить социокультурные факторы, влияющие на эволюцию наставнических практик в современном Узбекистане.
3. Исследовать роль наставничества в формировании профессиональной и этической культуры личности в условиях образовательных реформ.
4. Выявить перспективы интеграции традиционных принципов наставничества с современными моделями менторинга и педагогического сопровождения.

Материалы и методы

Методы исследования. В исследовании использованы историко-философский, сравнительно-культурный, герменевтический и системный методы анализа. Применение этих подходов позволило выявить философско-антропологические основания наставничества, рассмотреть трансформацию традиционной модели «устоз-шогирд» в современных социокультурных условиях и обосновать её значимость для формирования гуманистической парадигмы образования в Узбекистане.

Концептуальный анализ понятий «наставничество» и «устоз». Наставничество – это процесс целенаправленной передачи знаний, опыта, умений, ценностей и культурных норм от более опытного субъекта к менее опытному, в ходе которого происходит формирование профессиональной, личностной и социальной зрелости наставляемого. Наставничество может быть, как формальным (институционально организованным), так и неформальным (возникающим естественным образом), краткосрочным либо долгосрочным. Однако в своей сущности оно всегда предполагает между поколенческую, межличностную и культурную передачу компетенций, а также развитие отношений, основанных на доверии, уважении и личном примере.

В современном мире наставничество всё чаще рассматривается не только как кадровая технология или инструмент развития человеческих ресурсов, но и как гуманитарно-философская категория, включающая в себя такие понятия, как эмпатия, моральный авторитет, социальная ответственность и персонализированная поддержка.

Понятие «устоз» в узбекской культуре имеет более глубокое и сакральное значение, чем просто «наставник» или «учитель». Оно происходит от арабского слова устаз (أستاذ) – учитель, профессор, авторитет. В традиционном понимании устоз – это не только передатчик знаний, но и

духовный лидер, культурный посредник, образец высокой нравственности. Он не просто обучает, также он формирует мировоззрение, закладывает основы этики, эстетики, трудовой и социальной культуры, играет ключевую роль в социализации молодого поколения. В иерархии узбекских ценностей фигура «устоз»а занимает почётное и символически значимое место, сопоставимое с уважением к родителям или духовным лидерам. Он считается воплощением мудрости, достоинства и ответственности перед будущим поколением.

Слово «мураббий» (араб. *مُرَبِّبٌ*) происходит от корня рабба – «воспитывать», «развивать», «растить», «заботиться», и тесно связано с понятием «тарбия» – воспитание. «Мураббий» – это воспитатель в широком и глубоком смысле: он формирует личность не только через знания, но и через заботу, нравственные наставления, духовное сопровождение и поддержку.

В узбекской культуре «мураббий» – это педагог, духовно-нравственный ориентир, человек, влияющий на становление человека как социально зрелой, ответственной и внутренне гармоничной личности. В отличие от «устоз»а, который акцентирует обучение и передачу опыта в профессии или духовной традиции, «мураббий» делает упор на формирование характера, внутренней культуры, ценностной ориентации ученика.

Таблица 1 – Сравнительные акценты трёх понятий:

Понятие	Основной акцент	Образный смысл	Целевая функция
Наставник	Опыт и сопровождение	Старший коллега, лидер	Развитие, поддержка, рост
Устоз	Знание и личный пример	Учёный, мастер, мудрец	Обучение, направление
Мураббий	В о с п и т а н и е и нравственность	Воспитатель, душевный садовник	Формирование личности, ценностей

Таким образом, несмотря на то что понятия «наставник», «устоз» и «мураббий» взаимосвязаны и в ряде случаев могут пересекаться, каждое из них несёт свою философский и культурный почерк и оттенок. В узбекской традиции «устозлик» – это форма наставничества, интегрирующая в себе знание, личный пример, нравственность и духовность, тогда как «мураббийлик» делает акцент на воспитательной миссии – формировании внутреннего мира и устойчивых нравственных ориентиров. В совокупности эти три понятия образуют многослойную систему передачи культурных, профессиональных и духовных ценностей, лежащую в основе узбекской модели развития человека.

Культура наставничества в Узбекистане формировалась на протяжении веков в уникальном культурном и духовном контексте, где гармонично

переплетались элементы исламской этики, восточной философии и народных традиций. Одной из наиболее устойчивых форм наставничества стало явление «устоз-шоғирд» – система, в которой наставник не просто передаёт знания, но направляет ученика на пути становления личности.

Формирование наставнических практик в Узбекистане происходило не только во внутреннем социокультурном пространстве, но и под влиянием интенсивного меж-цивилизационного обмена, характерного для регионов, расположенных вдоль Великого шелкового пути. Города Самарканд и Бухара, будучи крупными центрами торговли, науки и духовности, играли роль трансконтинентальных культурных перекрёстков, где встречались традиции Востока и Запада, Севера и Юга.

Через эти города проходили не только караваны с шелком, специями и металлами, но и идеи, книги, философские учения, научные труды, ремесленные секреты. Здесь собирались учёные из Ирана, Индии, Китая, Византии и арабского мира. Местные наставники обучались у мастеров и философов других народов, перенимали их методы наставничества, техники преподавания, формы взаимоотношений между учителем и учеником – и в свою очередь адаптировали и передавали этот опыт следующим поколениям.

В результате этого сложного культурного обмена в Узбекистане сложилась богатая и многослойная система наставничества, сочетающая национальные традиции с универсальными гуманистическими принципами. Именно межкультурный характер наставничества стал важнейшим фактором его устойчивости, способности к адаптации и синтезу. Это объясняет, почему узбекская модель наставничества обладает столь высокой ценностной ёмкостью, способной быть актуальной и в современную эпоху глобальных трансформаций.

Суфийская традиция как основа духовного наставничества. Суфизм – это мистико-аскетическое течение в исламе, ориентированное на духовное очищение, внутреннее самосовершенствование и постижение Бога через любовь, смирение и служение. Возникший в VIII–IX веках, суфизм рассматривает человека как духовное существо, которое должно пройти путь (тарикат) от внешней религиозной практики к глубинному познанию Всевышнего (маърифат) и единению с Ним (хакикат). Сущность суфизма заключается в воспитании души (нафс) через контроль страстей, медитацию (зикр), следование наставнику (пир) и постоянную работу над сердцем (тасфия-и дил). В центре суфийской этики – любовь к Богу, искренность (ихлос), внутренняя тишина и терпение. Суфизм учит, что внешние знания не имеют смысла без внутреннего света, и именно духовный наставник помогает пройти этот путь трансформации.

На территории Узбекистана, особенно в таких духовных и культурных центрах, как Бухара и Самарканд, развитие наставничества неразрывно связано с формированием и распространением суфийской философии. В суфийских братствах, прежде всего в тарикате накшбандия, наставник – пир или муршид – воспринимался не просто как учитель, но как духовный проводник, сопровождающий ученика на пути к истине и к Богу. Центральное место в наставничестве занимала внутренняя работа над собой: очищение сердца (тахдия нафс), контроль над эго, развитие смирения, устойчивости, терпения, искреннего служения людям. Все это реализовывалось под чутким и духовно зрелым руководством наставника, который олицетворял не только знания, но и высокий уровень личной нравственности.

Особое влияние на осмысление роли наставника оказало учение Баҳоуддина Накшбанд – одного из наиболее влиятельных мыслителей и духовных лидеров Центральной Азии. Его знаменитый девиз «Дил ба ёр, даст ба кор» («Сердце с Богом, руки в труде») выражает ключевой принцип духовной активности, согласно которому внутренняя сосредоточенность на Боге должна сочетаться с социальной полезностью и деятельностью. В рамках этой традиции наставник не только обучал религиозным дисциплинам и ритуалам, но и формировал внутреннюю стойкость ученика, развивал в нём чувство меры, уважения к ближнему, трудовую и духовную дисциплину. Наставничество здесь понималось не как формальный процесс обучения, а как долгий путь духовного и нравственного становления, в основе которого – личное влияние и живая связь между «устоз»ом и «шогирд»ом.

В рамках такой модели ученик (шогирд) на протяжении многих лет следовал наставлениям своего наставника (устоз), начиная с самых простых и, на первый взгляд, обыденных дел – уборки, помощи в хозяйстве, соблюдения молчания, изучения этикета и ритуальной чистоты. Эти действия имели не только практическое, но и глубоко символическое значение: они формировали в ученике смирение, послушание, дисциплину, уважение к старшим и любовь к знанию. Взаимоотношения между «устоз»ом и «шогирд»ом строились на абсолютном доверии, верности и духовной преданности. Ученик не только получал знания, но и воспринимал личность наставника как живой пример – как образец идеального человека, к которому следует стремиться в мыслях, поступках и отношении к окружающему миру. Именно в таких связях формировалась восточная модель наставничества, основанная на личностной трансформации, уважении, подражании и духовной преемственности.

Подобная идея встречается и в исследовании Суртаевой Н. Н. и коллег [2, с. 275-277], где отмечается, что в традиционных сообществах наставничество

выступало не столько как форма обучения, сколько как социальный институт воспитания, в котором личный пример мастера служил важнейшим педагогическим инструментом.

Философское измерение наставничества. С философской точки зрения, система устозлик глубоко соотносится с представлениями о воспитании, развитии и совершенствовании человека, отражёнными в трудах выдающихся мыслителей Востока, таких как Абу Наср Фараби, Ибн Сина (Авиценна), Абу Райхан Беруни, Алишер Навои. В их работах человек рассматривается как рациональное, нравственное и социально ответственное существо, способное к самосовершенствованию и активному участию в жизни общества. Образование и наставничество в их философских системах трактуются не как формальная передача знаний, а как процесс всестороннего становления личности, в котором соединяются разум, нравственность и духовность.

Абу Наср Фараби в своём труде «О взглядах жителей добродетельного города» подчёркивал, что идеальное общество возможно только при наличии идеального человека, формирование которого требует не только науки, но и высоких нравственных качеств, передаваемых через воспитание и личный пример [4, с.571]. Ибн Сино, в свою очередь, настаивал на интеграции рационального знания с моральным самоконтролем. Он считал, что настоящий учитель должен быть не только знатоком наук, но и обладать «очищенной душой» – качеством, схожим с понятием суфийской духовной зрелости [1, с. 320].

Особое внимание идее наставничества уделял Алишер Навои, который в своих поэтических и философских произведениях отстаивал необходимость «духовного отцовства» – связи между учеником и учителем, основанной на доверии, уважении и любви к знанию. В этом контексте наставник – это не просто передатчик знаний, а лидер по духу, образец личности, несущий ответственность за духовное и интеллектуальное возрождение нации. «Наставник – это светильник, излучающий свет знания для всех; если этот свет не приносит пользы, то и знание не просветит ученика». Именно поэтому в восточной философии наставничество воспринимается как путь формирования совершенного человека — ал-инсан аль-каамиль: разумного, воспитанного, этически зрелого и полезного для общества [5, с. 102].

Эволюция наставничества в XX–XXI веках: от формализации к ренессансу. В XX веке наставничество в Узбекистане претерпело значительную трансформацию, особенно в условиях советской модернизации, когда оно было включено в структуру формального образования и профессиональной подготовки. Однако именно в период независимости начался процесс

возрождения глубоких национальных основ наставничества – как культурного, духовного и педагогического института.

Международный опыт подтверждает, что наставничество во всех профессиональных сферах – от медицины до педагогики – сохраняет своё значение как механизм личного и профессионального развития. Так, в исследовании «Mentorship» [7, с. 643–650] отмечается, что наставничество представляет собой динамическое партнёрство, основанное на доверии, постоянном общении и ответственности обеих сторон. Авторы подчеркивают, что эффективное наставничество способствует не только передаче знаний, но и формированию профессиональной этики и культуры, что особенно актуально для систем, где личный пример наставника играет решающую роль – как в традиции «устоз–шогирд» в Узбекистане.

Интересное исследование, посвящённое взаимодействию традиции и современности в академическом наставничестве Узбекистана, представлено в статье учёного Т. Дадабаева. Автор анализирует феномен наставничества в университетской среде и отмечает, что традиционная модель «устоз–шогирд», будучи важнейшим элементом национальной идентичности, в условиях глобализирующегося образования сталкивается с новыми вызовами. Согласно его выводам, культурные нормы и иерархические ожидания могут одновременно служить источником моральной устойчивости и ограничением для академической автономии и инноваций [8, с. 33–48]. Это исследование подтверждает необходимость поиска баланса между уважением к духовно-культурным традициям и развитием современной модели наставничества, основанной на диалоге, взаимном обучении и академической свободе.

В современной педагогике наблюдается диверсификация моделей наставничества, что отражает его эволюцию от традиционной к гибридной форме. По мнению И. И. Фаляхова, наставничество охватывает несколько взаимодополняющих ролей – ментор, тьютор, коуч и фасилитатор – каждая из которых соответствует определённому уровню профессиональной готовности и педагогического взаимодействия. Автор подчёркивает, что переход от роли ментора к роли фасилитатора означает движение от директивного к диалогическому типу отношений, где акцент переносится с передачи опыта на создание условий для самореализации ученика [3, с. 215]. Такой подход созвучен философии узбекского наставника, в которой он направляет личность к самопознанию, ответственности и внутренней зрелости. На сегодняшний день в Узбекистане активно внедряются в систему образования вышеперечисленные термины, их сущность и определяются основные атрибуты.

Современная международная наука также уделяет пристальное внимание эволюции наставничества как фундаментальному элементу профессионального и личного развития. Так, в обзорной статье «Mentorship in the Health Professions: A Review» подчёркивается, что наставничество представляет собой многоуровневый процесс, включающий формирование идентичности, укрепление профессиональных ценностей и развитие культуры взаимодействия между поколениями [9, с. 1-6]. Эти идеи позволяют рассматривать наставничество как универсальный феномен, объединяющий педагогические и культурно-нравственные измерения, что делает его значимым не только в сфере здравоохранения, но и в образовательной, социальной и культурной среде Узбекистана.

Во второй половине XX века наставничество рассматривалось прежде всего как инструмент трудового и профессионального воспитания. На предприятиях, в техникумах, вузах и ПТУ вводились программы наставничества, в которых опытные сотрудники закреплялись за молодыми специалистами для ускоренной адаптации в производственной среде. Основное внимание уделялось технической подготовке, трудовой дисциплине и выполнению производственных норм. Наставник в этом контексте выступал как проводник профессионального опыта, а не как воспитатель или духовный ориентир.

Несмотря на эффективную организацию, наставничество в этот период во многом утратило свой гуманитарный и нравственный потенциал, свойственный восточной традиции «устоз–шогирд». Взаимоотношения между наставником и учеником были преимущественно отчётными, регламентированными и формализованными. Отсутствовала личностная вовлечённость, индивидуальный подход и ценностное сопровождение, что ограничивало возможности формирования духовно зрелой личности.

После обретения Узбекистаном государственной независимости в 1991 году началась активная работа по переосмыслению и возрождению национального духовно-нравственного наследия. Одним из направлений этой работы стало возвращение к подлинным формам наставничества, глубоко укоренённым в культуре Востока. Возрождение модели «устоз–шогирд» было обусловлено необходимостью формирования гармоничной личности, уважающей традиции и обладающей высоким нравственным и профессиональным потенциалом.

В 1992 году был принят первый Закон «Об образовании», а в 1997 году – его новая редакция, в которой закреплялась необходимость духовно-нравственного воспитания и формирования всесторонне развитой личности. В этом же году была принята Национальная программа по подготовке

кадров, заложившая основу для создания непрерывной системы образования и профессионального роста. В ней подчёркивалась важность взаимосвязи образования с традиционными культурными и моральными ценностями, в том числе через институт наставничества.

В этот период модель «устоз-шогирд» начала восстанавливаться в вузовской и научной среде: профессора брали шефство над молодыми преподавателями и аспирантами, появлялись инициативы по восстановлению неформальных школ, в которых наставники играли роль духовных и интеллектуальных ориентиров. Однако на уровне нормативного регулирования система наставничества ещё оставалась фрагментарной. Современные исследования подтверждают, что успешное наставничество не ограничивается передачей знаний, но формирует особую культуру заботы, доверия и взаимоподдержки. Так, в работе «Developing a Culture of Caring and Support Through a Peer Mentorship Program» показано, что внедрение долгосрочной программы менторинга в образовательной среде способствует не только профессиональному росту участников, но и созданию устойчивого сообщества, основанного на взаимном уважении и эмпатии [10, с. 108-113]. Эти выводы перекликаются с узбекской традицией «устоз-шогирд», в которой отношения между наставником и учеником строятся на доверии, заботе и духовной ответственности.

С 2016 года, с началом нового этапа социально-политических и институциональных реформ в Узбекистане, внимание к наставничеству значительно усилилось. В Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан на 2017–2021 годы, утверждённой Указом Президента №УП–4947 от 7 февраля 2017 года, подчёркивается необходимость реформирования системы образования, развития человеческого капитала, поддержки молодежи и интеллектуальной элиты. Все эти направления логично связываются с возрождением института наставничества.

В 2018 году Министерством высшего и среднего специального образования было принято Постановление №3076, согласно которому вузам рекомендовано внедрение системы индивидуального наставничества. Особый акцент сделан на сопровождении молодых преподавателей и студентов, поощрении научного руководства, развитии школ «устоз-шогирд» в каждой кафедре.

В 2022 году Министерством высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан было утверждено Положение о системе «Устоз – Шогирд», направленное на формализацию и развитие традиции наставничества в современных условиях. Документ закрепляет

основные цели и задачи системы наставничества, включая содействие профессиональному росту молодых специалистов, формирование научных школ и развитие кадрового потенциала. В Положении чётко определён статус наставника и порядок его назначения, а также обозначены требования к ученикам, порядок их отбора и направления на обучение. Кроме того, описаны формы взаимодействия между наставником и учеником, включая индивидуальные консультации, совместную научную деятельность, участие в проектах и образовательных инициативах. Особое внимание уделено системе мотивации наставников – как моральному поощрению, так и возможностям профессионального и карьерного роста, а также механизмам отчётности и контроля качества наставнической деятельности.

Результаты и обсуждение

Сегодня наставничество в Узбекистане приобретает гибридный и межсекторный характер, соединяя традиционные элементы с новыми подходами, заимствованными из международной практики. Наряду с классической моделью «устоз–шогирд», в современной образовательной, профессиональной и предпринимательской среде активно развиваются новые форматы, ориентированные на устойчивое развитие человеческого капитала.

В системе высшего образования широкое распространение получили:

1. Академическое наставничество – устойчивые связи между профессорами и молодыми преподавателями;
2. Научное шефство – руководство исследовательской деятельностью магистрантов и аспирантов;
3. Проектно-ориентированный менторинг — сопровождение стартапов и инициатив студентов в рамках грантов, хакатонов, акселераторов.

В сфере бизнеса и предпринимательства наставничество становится важнейшим компонентом профессионального роста молодых специалистов и начинающих предпринимателей. Опытные бизнесмены, инвесторы, консультанты выступают в роли менторов и бизнес-кураторов, помогая новым поколениям ориентироваться в рыночной среде, минимизировать ошибки, выстраивать деловые отношения и развивать управленческие навыки.

Особенно активно менторство используется в рамках:

- инкубаторов и бизнес-акселераторов,
- программ по поддержке женщин-предпринимателей и стартаперов,
- общественных и международных инициатив, таких как USAID, GIZ, IT Park, UNDP и др.

В ремесленной сфере, несмотря на технологические изменения, сохраняется традиционная модель передачи мастерства от «устоза» к «шогирду», особенно в таких направлениях, как керамика, ковроткачество,

чеканка, резьба по дереву, миниатюра. Наставничество здесь реализуется через практическое обучение в мастерской, эмоциональную связь, культуру подражания и поэтапное допущение к ремесленным секретам. Государственные программы и международные гранты в последние годы поддерживают развитие ремесленного наставничества через фестивали, ярмарки, образовательные курсы и международные резиденции.

В гражданском обществе и социальных инициативах наставничество активно применяется в:

- молодёжных волонтерских организациях,
- женских ресурсных центрах,
- программах реабилитации и адаптации (работа с особыми группами, бывшими осуждёнными, уязвимыми слоями населения),
- инициативах межпоколенческого обмена (в рамках махаллинской и семейной поддержки).

Все эти формы наставничества демонстрируют, что наставничество сегодня становится многофункциональной и междисциплинарной системой, охватывающей образование, культуру, экономику, бизнес, гражданское общество. Уникальность узбекской модели наставничества заключается в её способности адаптироваться к новым условиям, не утрачивая своего культурного и нравственного ядра – идеи служения, ответственности, уважения к опыту и готовности делиться знаниями.

Современные вызовы и перспективы развития наставничества в Узбекистане. На фоне динамично развивающейся образовательной, экономической и культурной среды в Узбекистане наставничество переживает этап активного обновления. Однако вместе с положительными тенденциями сохраняются и целый ряд вызовов, которые требуют комплексного научного и практического осмысления. Современная модель наставничества должна учитывать не только национальные традиции, но и новые реалии – цифровизацию, международную конкуренцию, трансформацию трудового рынка и ценностные изменения среди молодежи.

В международной научной литературе понятие «культура наставничества» рассматривается как один из ключевых факторов развития человеческого капитала и профессиональных сообществ. Так, в монографии «Mentoring in Health Professions Education: Evidence-Informed Strategies Across the Continuum» А. Форнари, Д. Шах подчёркивается, что эффективное наставничество не может ограничиваться индивидуальными отношениями «наставник – ученик»; оно должно поддерживаться на уровне институциональной культуры, в которой формируются ценности взаимопомощи, вовлечённости и ответственности. Авторы указывают,

что создание устойчивой «культуры наставничества» возможно только при наличии системы обучения наставников, сетевых сообществ и внутренней мотивации к сотрудничеству [11, с. 354]. Эти идеи созвучны современным инициативам в Узбекистане по институционализации системы «устоз-шогирд» и формированию её нормативной и ценностной базы.

Основные вызовы:

1. Недостаточная институциональная устойчивость. Несмотря на наличие нормативных документов, система наставничества пока не всегда имеет чёткую методологию реализации в разных секторах — особенно в бизнесе, ремесленничестве, НПО и образовательных учреждениях вне Ташкента.

2. Формальный подход. Во многих организациях наставничество существует как формальность: устозы назначаются «на бумаге», но не вовлечены в полноценную работу с учениками. Это снижает эффективность программы и обесценивает её суть.

3. Низкий уровень мотивации наставников. Отсутствие материальных и моральных стимулов для устозов, а также чёткой системы поощрения, снижает интерес опытных специалистов к наставнической деятельности.

4. Дефицит профессионально подготовленных наставников. Не все потенциальные наставники обладают методическими и коммуникативными компетенциями для системной работы с молодёжью, особенно в сфере soft skills, цифровых навыков, критического мышления и межкультурной коммуникации.

5. Слабая интеграция международного опыта. Хотя в стране реализуются отдельные международные проекты (Erasmus+, TEMPUS, UNDP и др.), системная интеграция зарубежных моделей наставничества с национальной традицией пока остаётся на начальном этапе.

Современные международные исследования подтверждают возрастающую роль наставничества как стратегического ресурса развития человеческого потенциала. Так, в статье «The Power of Mentorship» подчёркивается, что эффективное менторство способствует формированию культуры доверия, личностного роста и профессионального взаимодействия в образовательных и организационных структурах [13, с. 198]. Эти выводы созвучны традиционной системе «устоз–шогирд» в Узбекистане, где наставничество также воспринимается как средство духовного, профессионального и этического становления личности.

Перспективные направления развития:

1. Создание Национальной концепции наставничества. Разработка стратегического документа, в котором были бы чётко определены цели,

формы, принципы и индикаторы эффективности наставничества в разных сферах (образование, бизнес, наука, ремесло, госслужба и др.).

2. Развитие центров подготовки наставников. На базе вузов, исследовательских институтов и бизнес-школ можно формировать программы сертификации наставников – с акцентом на психолого-педагогические, этические и коммуникативные компетенции.

3. Интеграция наставничества в HR-политику организаций. Необходим переход от наставничества как инициативы к наставничеству как элементу организационной культуры, особенно в сфере государственного управления, банков, ИТ-компаний, образовательных и культурных учреждений.

4. Разработка цифровых платформ. Создание онлайн-платформ и мобильных приложений для подбора, учёта и сопровождения пар «устоз–шоғирд», а также для обмена опытом, видеолекций, открытых мастер-классов и совместных проектов.

5. Международная коллаборация. Вовлечение Узбекистана в транснациональные наставнические сети (через UNESCO, ILO, ERASMUS+, академические альянсы) позволит обогатить национальный опыт и усилить академическую мобильность.

6. Наставничество как элемент устойчивого развития. Включение практики наставничества в реализацию Целей устойчивого развития (ЦУР) ООН, особенно в контексте образования, гендерного равенства, трудоустройства молодежи и расширения экономических возможностей.

Интересный пример кросс-культурного наставничества в Центральной Азии представлен в исследовании С. Влади, где анализируется опыт работы международных магистерских программ Академии ОБСЕ. Автор показывает, что менторинг студентов из Узбекистана, Казахстана, Кыргызстана и Афганистана требует особого внимания к культурным кодам, этическим ожиданиям и традиционным формам уважения к наставнику [12, с. 530-531]. В этом контексте наставничество становится не только образовательным, но и межкультурным процессом, направленным на формирование доверия и коммуникативной эмпатии между представителями разных стран. Подобный подход может быть полезен для интеграции узбекской системы «устоз-шоғирд» в современные международные стандарты, сочетая локальную идентичность с глобальной академической практикой.

Выводы

Наставничество в Узбекистане сегодня находится на стыке традиции и модернизации, сакрального и функционального, локального и глобального. От того, насколько успешно будет выстроена современная модель наставничества, зависит не только качество образования и подготовки

кадров, но и общий уровень гуманизации общества, формирование новых лидеров, развитие культуры преемственности и национального достоинства.

В этом контексте представляется целесообразным опираться на модель комплексной наставнической готовности, предложенную И.И. Фаляховым [3, с. 215], включающую мотивационно-ценностный, когнитивный, процессуальный и рефлексивно-аналитический компоненты. Такая концепция подчёркивает, что наставничество должно рассматриваться не только как социальная практика, но и как философско-антропологическая система, направленная на воспитание личности, способной к саморазвитию и ответственному служению обществу.

Научная новизна исследования заключается в философском обосновании наставничества как культурно-антропологической системы, интегрирующей традицию и инновацию, где ценности восточной педагогики соединяются с современными моделями менторства и профессионального лидерства.

Устолик – это не просто педагогическая форма. Это культурный код, философия воспитания, форма служения будущему. И чем бережнее и осмысленнее мы будем относиться к этой традиции, тем прочнее станет фундамент, на котором строится будущее Узбекистана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Avitsenna (Ibn Sina) Abu Ali.** Kitab al-Shifa' (The Book of Healing). – Persia, 1027. – 320 p.
- 2 **Surtaeva, N. N., Roitblat, O. V. & Kositsyna, Zh. B.** (2023). *Nastavnichestvo: istoriya i sovremennost'*. // *Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya*. – 2023. – № 4(101). – P. 275–281.
- 3 **Falyakhov, I. I.** Model' kompleksnoy nastavnicheskoy gotovnosti: struktura i sodержanie. – M. : Nauka, 2016.
- 4 **Farabi, A. N.** Mabadi' Ara Ahl al-Madina al-Fadila (The Principles of the Opinions of the People of the Virtuous City) / Transl. by R. Walzer. – Oxford : Clarendon Press, 1985.
- 5 **Navoi, A.** Mahbub ul-qulub (The Beloved of Hearts). – Tashkent : Fan, 1970.
- 6 **Kochan, F. K.** Analyzing the Relationships Between Culture and Mentoring // *International Journal of Mentoring and Coaching in Education*. – 2013. – № 2(1). – P. 45–58.
- 7 **Platz, T., & Hyman, R.** Mentorship. // *Journal of Graduate Medical Education*. – 2013. – № 5(4). – P. 643–650.
- 8 **Dadabaev, T.** Academic Mentoring in Uzbekistan: Tradition and Modernity // *Central Asian Review*. – 2024. – № 12(2). – P. 33–48.

9 **Burgess, J., van Diggele, C., & Mellis, C.** Mentorship in the Health Professions: A Review. // *Clinical Teacher*. – 2018. – № 15(1). – P. 1–6.

10 **Kramer, M., Hillman, C., & Zavala, M.** Developing a Culture of Caring and Support Through a Peer Mentorship Program. *Nurse Education Today*. – 2018. – № 63. – P. 108–113.

11 **Fornari, A., & Shah, D.** Mentoring in Health Professions Education: Evidence-Informed Strategies Across the Continuum. – New York : Springer, 2021.

12 **Vlady, S.** Cross-Cultural Mentorship in Central Asia: Case of the OSCE Academy. // *Journal of Intercultural Studies*. – 2016. – № 37(5). – P. 523–540.

13 **Donnelly, T.** The Power of Mentorship. – London : Routledge, 2022.

REFERENCES

1 **Avitsenna (Ibn Sina) Abu Ali.** Kitab al-Shifa' (The Book of Healing). – Persia, 1027. – 320 p.

2 **Surtaeva, N. N., Roitblat, O. V. & Kositsyna, Zh. B.** (2023). *Nastavnichestvo: istoriya i sovremennost'*. // *Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya*. – 2023. – № 4(101). – P. 275–281.

3 **Falyakhov, I. I.** Model' kompleksnoy nastavnicheskoy gotovnosti: struktura i sodержanie. – Moscow : Nauka, 2016.

4 **Farabi, A. N.** *Mabadi' Ara Ahl al-Madina al-Fadila (The Principles of the Opinions of the People of the Virtuous City)*. / Transl. by R. Walzer. – Oxford : Clarendon Press, 1985.

5 **Navoi, A.** *Mahbub ul-qulub (The Beloved of Hearts)*. Tashkent : Fan, 1970.

6 **Kochan, F. K.** Analyzing the Relationships Between Culture and Mentoring // *International Journal of Mentoring and Coaching in Education*. – 2013. – № 2(1). – P. 45–58.

7 **Platz, T., & Hyman, R.** Mentorship. // *Journal of Graduate Medical Education*. – 2013. – № 5(4). – P. 643–650.

8 **Dadabaev, T.** Academic Mentoring in Uzbekistan: Tradition and Modernity // *Central Asian Review*. – 2024. – № 12(2). – P. 33–48.

9 **Burgess, J., van Diggele, C., & Mellis, C.** Mentorship in the Health Professions: A Review. // *Clinical Teacher*. – 2018. – № 15(1). – P. 1–6.

10 **Kramer, M., Hillman, C., & Zavala, M.** Developing a Culture of Caring and Support Through a Peer Mentorship Program. *Nurse Education Today*. – 2018. – № 63. – P. 108–113.

11 **Fornari, A., & Shah, D.** Mentoring in Health Professions Education: Evidence-Informed Strategies Across the Continuum. – New York : Springer, 2021.

12 **Vlady, S.** Cross-Cultural Mentorship in Central Asia: Case of the OSCE Academy. // *Journal of Intercultural Studies*. – 2016. – № 37(5). – P. 523–540.

13 **Donnelly, T.** The Power of Mentorship. – London : Routledge, 2022.

Поступило в редакцию 31.10.25.

Поступило с исправлениями 12.11.25.

Принято в печать 15.12.25.

*Л. Э. Турсунов¹, Д. А. Подольский²

¹Самарканд мемлекеттік шет тілдер институты, Өзбекстан, Самарканд қ.

²«Экономика жоғары мектебі» ҰЗУ,

Ресей Федерациясы, Мәскеу қ.

31.10.25 ж. баспаға түсті.

12.11.25 ж. түзетулерімен түсті.

15.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ТӘЛІМГЕРЛІК МӘДЕНИЕТІ: ДӘСТҮРДЕН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒА ДЕЙІН

Бұл мақалада Өзбекстандағы «устоз–шогирд» дәстүріне негізделген наставничество мәдениетінің көне дәуірлерден бүгінгі күнге дейін қалыптасуы мен дамуы қарастырылады. Зерттеу барысында наставничество феноменінің ғасырлар бойы әртүрлі өркендеттер мен тарихи кезеңдердің ықпалы арқылы қалыптасқан философиялық және мәдени негіздеріне ерекше назар аударылады. Фараби, Ибн Сина, Алишер Науаи еңбектерімен қатар, заманауи педагогикалық және мәдени-антропологиялық зерттеулерге сүйене отырып, автор наставниктің ұрпақтан-ұрпаққа өмірлік тәжірибені, адами құндылықтарды және кәсіби дағдыларды жеткізудегі шешуші рөлін көрсетеді. Мақалада білім беру жүйесіндегі реформалар, цифрландыру үдерістері және халықаралық академиялық ынтымақтастықтың кеңейіп жасағайында наставничество тәжірибелерінде орын алған өзгерістер талданады. Дәстүрлі құндылықтарды заманауи менторинг әдістерімен ұштастыру тұлғалық және кәсіби дамуға қолайлы тұрақты орта қалыптастыруға мүмкіндік беретіні атап өтіледі. Зерттеу нәтижелері 25–30 наурыз аралығында Сочиде өткен, Жоғары экономика мектебі (HSE) ұйымдастырған «Бизнес психологиясы» магистратурасына арналған жазғы мектеп аясында тәжірибеде

қолданылып, білім беру жобалары, HR-тәжірибелері және жастар бастамалары үшін тиімді негіз бола алады.

Кілтті сөздер: тәлізгерлік, «ұстаз–шәкірт» дәстүрі, мәдениет, тәрбие философиясы, рухани дәстүрлер, кәсіби даму, Өзбекстан, ұрпақ сабақтастығы, білім беру.

*L. E. Tursunov¹, D. A. Podolsky²

¹Samarkand State Institute of Foreign Languages,
Uzbekistan, Samarkand;

²National Research University «Higher School of Economics»
Russian Federation, Moscow.

Received 31.10.25.

Received in revised form 12.11.25.

Accepted for publication 15.12.25.

MENTORSHIP CULTURE IN UZBEKISTAN: FROM TRADITION TO MODERNITY

This article examines how the mentoring culture in Uzbekistan, known as the «ustoz–shogird» tradition, developed and took shape from ancient times to the present day. The analysis places special emphasis on the philosophical and cultural foundations of mentorship, which evolved over centuries under the influence of different civilizations and historical contexts. Drawing on the works of Farabi, Ibn Sina, Alisher Navoi, as well as contemporary research in education and cultural anthropology, the author demonstrates that mentorship has always played a key role in transmitting life experience, moral principles, and professional skills from one generation to another. The article explores the transformations taking place in mentoring practices in the context of educational reforms, digitalization, and the expansion of international academic cooperation. It is highlighted that the combination of traditional values with modern mentoring approaches creates a stable environment for personal and professional development. The results of the study were applied in practice during the Summer School organized by the Higher School of Economics (HSE) in Sochi on March 25–30 as part of the training program for master’s students in «Business Psychology,» and can also serve as a foundation for educational projects, HR practices, and youth initiatives.

Keywords: mentorship; «ustoz–shogird» tradition; culture; philosophy of education; spiritual traditions; professional development; Uzbekistan; generational continuity; education.

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 11.11.01

<https://doi.org/10.48081/SFPM7021>

*И. А. Ветренко

Северо-Западный институт управления Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ,
Российская Федерация, г. Санкт-Петербург.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5212-4580>

E-mail: Vetrenko-IA@ranepa.ru

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЕКТ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ЖУРНАЛИСТА

В данной статье представлен анализ этических и правовых аспектов применения искусственного интеллекта в деятельности современных журналистов. Использование искусственного интеллекта в новых медиа уже давно стало привычной реальностью, но до сих пор остаются вопросы этического и нормативного плана, которые требуют проработки и принятия решений. Журналистское сообщество очень лояльно относится к использованию искусственного интеллекта в таких направлениях своей деятельности, как новостное информирование и информационное ведение сайтов, особенно это относится к корпоративным средствам массовой информации. На основе интервью с редакторами и журналистами корпоративных СМИ выявлены возможности, проблемы и предложены некоторые решения при применении искусственного интеллекта для журналистского контента.

Ключевые слова: средства массовой информации, политика, политические медиа, социальные сети, журналисты, искусственный интеллект.

Введение

В современном информационном обществе актуальность искусственного интеллекта становится неоспоримой. Рынок искусственного интеллекта находится на пике своего развития, привлекая все больше специалистов

различных областей. Сегодня множество профессионалов уже успешно интегрируют искусственный интеллект в свою повседневную деятельность, повышая эффективность и результативность своих действий.

Особый интерес вызывает использование искусственного интеллекта в журналистике. Современные журналисты активно внедряют инструменты искусственного интеллекта (далее – ИИ) для автоматизации процессов сбора и анализа информации, что позволяет им значительно увеличить качество и скорость своей работы. А также искусственный интеллект помогает при генерации идей для создания креативных материалов, он способен повысить качество аудиозаписи для подкаста или видеоматериалов, решает проблему отсутствия декораций, что помогает создавать видеоматериалы, писать тексты, способствует поиску изображений или мелодий без авторских прав, потому что, благодаря искусственному интеллекту, журналист может быстро их создать самостоятельно.

Стоит ли бояться искусственного интеллекта, как конкурента современным журналистам, это стало одним из самых основных вопросов на заседании сессии «ИИ в современной медиасфере», которая прошла на полях Петербургского Экономического Форума в 2025 году (ПМЭФ-2025 г.). Журналистика сегодня очень меняется и, в связи с этим, преувеличенным можно считать расхожее мнение, что она умирает.

Действительно, согласно социологическим исследованиям, самый большой процент применения искусственного интеллекта при создании журналистского контента присутствует в блог-журналистике, есть достаточно известные каналы, которые сейчас пишут боты ИИ и читатели этого либо не замечают, либо воспринимают это, как норму [1, с. 46]. Иначе нельзя объяснить их нахождение в числе подписчиков данных каналов и участников групп в социальных сетях.

Следует отметить, что многие СМИ, блогеры и даже артисты уже открыто и целенаправленно используют технологии искусственного интеллекта. Появляются сериалы, созданные с использованием искусственного интеллекта, ведущие, голос и изображение которых также сгенерировано искусственным интеллектом, создаются фильмы и проводятся целые кинофестивали такого специализированного киноискусства.

Например, один из таких кинофестивалей провела недавно компания Gen-2. Даже в индустрии клипов и фильмов часть спецэффектов, которые раньше делали днями в специальных программах, сейчас генерируют за несколько часов, одним из таких клипов является недавно опубликованный клип артиста Slawa Merlow «Запретить» [2].

С появлением новой ниши на рынке, специалисты начали предлагать обучающие курсы по использованию инструментов искусственного интеллекта, а также по созданию собственных моделей искусственного интеллекта. Это открывает новые перспективы для всех желающих освоить эту технологию и применить ее в своей работе.

Таким образом, рынок искусственного интеллекта продолжает демонстрировать динамичное развитие, привлекая все больше специалистов различных сфер деятельности и предоставляя новые возможности для эффективного применения этой передовой технологии. При этом журналистская среда оказалась в этом процессе в передовиках.

Материалы и методы

Однако, в официальных СМИ сегодня тоже много материалов, которые генерируются с помощью искусственного интеллекта. Новостные и информационные материалы многие издания формируют при помощи ИИ, но не маркируют их, не помечают, что они созданы при помощи ИИ, а иногда и целенаправленно это скрывают. У человека, который потребляет контент, созданный при помощи искусственного интеллекта, должно быть право знать об этом и на основе этого принимать решение потреблять его или нет, а также доверять ему всецело или нет.

В связи с этим основным методом данного исследования выступил – традиционный анализ материалов корпоративных СМИ, подкрепленный интервью с редакторами и журналистами корпоративных СМИ.

Для объекта исследования были выбраны именно корпоративные СМИ, поскольку по структуре их деятельности они наиболее склонны к рутинности и шаблонности, что вызывает творческое выгорание и чревато часто сменой кадров в коллективе.

На срезе такого типа СМИ можно наиболее ярко наблюдать зарождающиеся или уже назревающие проблемы индустрии, для которых нужно искать способы и методы решения.

Само журналистское сообщество очень спокойно относится к использованию ИИ при создании журналистского контента, поскольку пребывает в полной уверенности в том, что качественная, аналитическая журналистика не может существовать без человека и всегда будет востребованной. В свою же очередь ИИ избавляет современного журналиста от рутинной технической работы, такой, как сбор информации и тем самым высвобождает ему время для настоящего журналистского творчества. Выбранная методология призвана установить насколько массовый характер носит это явление и с какими проблемами журналисты про этом сталкиваются.

Результаты и обсуждение

Все громче и актуальнее становятся обсуждения искусственного интеллекта и его применения. Если ещё несколько лет назад это было чем-то далеким и малознакомым, то сегодня об этой индустрии точно слышали все. Ленты социальных сетей, СМИ, выставки, даже транспорт – везде уже активно внедряются нейросети. Однако из-за этого информационного шума очень сложно видеть общую картину, понимать весь пул возможностей и проблем.

В мире, где нейросети пишут стихи, сочиняют музыку и создают картины, сложно игнорировать влияние искусственного интеллекта на творческие профессии. Вместо того чтобы бояться конкуренции художникам, писателям, музыкантам и дизайнерам стоит увидеть в искусственном интеллекте мощного союзника и источник новых возможностей.

Обращаясь к результатам нашего исследования, проведенного методом интервью с редакторами и журналистами корпоративных СМИ, следует отметить, что информация, которую нам они предоставили конфиденциальная, поэтому результаты опроса мы будем озвучивать обобщённой форме, объединяя их в группы по ответам на вопросы.

В связи с этим была разработана специальная система опроса, которая помогла выявить сложности и специфику работы корпоративных СМИ с ИИ. Ниже приведен анализ ответов на предложенные вопросы.

– Какую роль в работе вашей компании играет собственное СМИ? Как ваш блог влияет на ваш бизнес?

Для большинства компаний это имиджевая история. Мало кто из корпоративных СМИ нацелен на увеличение количества потребителей, это больше попадает под задачи маркетинговых отделов и их рекламных каналов. Главные задачи таких СМИ – удержание клиентов, поднятие корпоративного духа, тимбилдинг и, естественно, просветительская миссия. Особенно если это какой-то продукт, с которым потребители сталкиваются косвенно и представляют его чем-то абстрактным.

– Как вы продвигаете ваш бизнес? На что делается упор - качество креативов или количество?

Почти все кроме нескольких опрашиваемых организаций ответили, что для них главное – качество и уникальность идеи, они не гонятся за количеством и могут потратить много времени на реализацию своих задумок.

– Вовлечена ли аудитория в коммуникацию? Насколько важна ее реакция?

Отвечая на этот вопрос, специалисты подметили, что, конечно, вовлеченность аудитории корпоративных СМИ не сравнится с тематическими,

потому что далеко не всегда направлена на потребности целевой аудитории. Тот факт, что эта вовлеченность есть и люди следят за аккаунтом по собственному желанию – уже радует, а кроме того, что за аккаунтами следят и обычные пользователи, заинтересованные в теме.

– Есть ли у Вас Tone of voice и Brand book? Насколько он важен? И на сколько употребляем?

Здесь мы пытались для себя понять, насколько уместным может быть внедрение материалов, созданных с помощью искусственного интеллекта. Потому что далеко не всегда ему можно также четко описать задачу, как человеку, но этот вопрос сразу отпал, потому что у всех опрашиваемых нет четких критериев Tone of voice и Brandbook [3, с.19].

Все они используют их вариативно, поэтому использование нейронных сетей и потом небольшая доработка по общим пунктам – вполне возможно и у некоторых даже приветствуется.

– Как много материалов выходит в день/ в месяц? Есть ли четкий контент-план?

Поговорив с респондентами, мы поняли, что четкого контент-плана в корпоративных СМИ не бывает. Безусловно, есть какой-то общий план, который составляется заранее, но поступающей информации так много, что ее невозможно учесть заранее, а потому публикации создаются скорее спонтанно. Многие инфоповоды формируются по ходу, как реакция на происходящие события.

– Какая у вас целевая аудитория? Как она реагирует на нововведения?

Несмотря на то, что везде разная целевая аудитория: где-то молодежь, где-то серебряный возраст, – у всех основная часть аудитории реагирует положительно, если семантически это не несет негатива. Естественно, всегда есть несколько консерваторов, но их количество настолько невелико, что на них не стоит ориентироваться.

– Как много человек трудится над блогом/ в редакции СМИ?

В каждой из редакций штат на один проект небольшой: от 2 до 5 человек, часто можно наблюдать совмещение должностей и конвергентность.

– Часто ли меняются кадры? По какому направлению или причине?

У нас была гипотеза о том, что люди творчески выгорают, из-за чего уходят с должности. Эту проблему мог бы частично решить искусственный интеллект, однако гипотеза подтвердилась не до конца.

Кадры сменяются относительно редко, почти у всех это случается это раз в 1-2 года. По общей тенденции: люди уходят на более высокие должности – это вполне естественный карьерный рост, некоторые перемещаются в

смежные отделы в рамках той же или дочерних компаний, а единицы – уходят к конкурентам за более высокой зарплатой или более выгодными условиями.

– С какими проблемами в работе СМИ вы сталкиваетесь?

Почти все респонденты назвали проблему нехватки времени на выполнение задач и поиск референсов для реализации.

– Устраивает ли вас коллектив? Комфортно ли в нем работать с психологической точки зрения? Нужны ли все люди, с которыми работаете?

Этот вопрос мы задавали с целью того, чтобы понять, не является ли само общество барьером для рабочей коммуникации. Могут ли в теории технологии искусственного интеллекта успешно заменить коллектив или часть его.

К удивлению, несмотря на различные внутренние проблемы, все опрошенные сказали, что для них очень важно быть в коллективе, общаться с людьми, именно этим и был продиктован выбор формата работы офлайн, особенно после ограничений, связанных с Covid-19.

– Считаете ли вы свою работу справедливо оплачиваемой?

На данный вопрос почти все скромно ответили, что хотелось бы больше. В редакциях график далеко не всегда нормированный, время от времени приходится брать работу на дом или работать в выходной, что редко премируется, но как отдельную проблему это никто из респондентов не выделил.

– Какие инструменты в работе используете?

Все опрошенные редакции, так или иначе, уже внедрили в свою работу помимо различных приложений для верстки, дизайна и монтажа видео технологии искусственного интеллекта.

Где-то он помогает с генерацией идей, где-то – со сбором информации, а где-то – создает изображение или пишет тексты. Но никто из них не использует его как полноценный инструмент для создания большей части материалов, скорее, это эксперимент.

– Как вы думаете, важно ли вдохновение в работе?

Ответ на последний вопрос нас очень удивил, мы ожидали услышать о творческом выгорании и необходимости продолжать работать без вдохновения, однако работники корпоративных СМИ отметили, что в данных медиа нет сильной необходимости во вдохновении, генерации креативных идей, так как темы и так поступают сверху, а особое отношение к работе не как к творчеству помогает не выгорать.

Анализируя все эти ответы, мы следует отметить, что искусственный интеллект уже является одним из инструментов работы СМИ. Его не так

активно используют в силу того, что работникам некогда изучать его самостоятельно из-за высокой нагрузки на работе, а руководство пока не воспринимает всерьез такой метод, чтобы устраивать какие-либо курсы повышения квалификации, связанные с этим инструментом. Аудитория же больше настроена положительно к внедрению таких технологий, поэтому более активная их интеграция не вызовет больших недовольств и сопротивления.

Опираясь на результаты, отметим, что наиболее оптимальной идеей, помогающей решить большинство проблем сотрудников редакции, является создание классифайда искусственного интеллекта – площадки, где будет удобная система фильтров по инструментам и интуитивная навигация, которые помогут быстро найти необходимые инструменты и узнать о других потенциальных возможностях, а также специальный раздел с обучающими материалами и инструкциями, адаптированными на русский язык.

Безусловно, маркетплейсы и классифайды искусственного интеллекта уже существуют и занимают свою небольшую нишу, однако о них мало кто знает.

Примером таких классифайдов могут послужить иностранные сервисы Phygital.plus и Future tools. В этих сервисах есть своя система классификации, большие базы данных об инструментах искусственного интеллекта, шлюзовые системы, перенаправляющие с основного сайта на сторонние сервисы, однако слабыми сторонами этих продуктов являются:

- 1 Неудобная система навигации по сайту
- 2 Большое количество выбора возможных функций (пользователь теряется в системе фильтрации)
- 3 Слабые PR-компании (мало кто знает о продукте, их трудно найти в поисковике)

Существует и российский аналог – Ailib.ru.

Сервис разработан в Нижнем Новгороде. Имеет более удобную систему навигации и поиска, однако, все ещё далекою от интуитивного пользования.

PR-компания продукта тоже недостаточно сильная, упоминаний продукта немного, найти его по ключевым словам сложно.

Помимо очевидной конкуренции с другими классифайдами искусственного интеллекта у сервиса есть и другие прямые конкуренты [4,5]:

- 1 Материалы СМИ, пользователей и блогеров
- 2 Экспертные блоги
- 3 Курсы и вебинары

Сейчас многие пользователи узнают о новых инструментах и возможностях искусственного интеллекта из интернет-ресурсов и СМИ.

На телевидении можно увидеть программы, которые ведут модели, сгенерированные искусственным интеллектом, различную анимацию в шоу, в новостях рассказывают о новых нейронных сетях и мероприятиях и выставках, использующих технологии искусственного интеллекта.

На страницах журналов и газет не только поднимают эту тему, но и используют эти технологии в оформлении тематических материалов.

В радиопередачах эта тема часто дискутируется, особенно часто говорят о безопасности в условиях повсеместного внедрения искусственного интеллекта, ведущие рассказывают и о мошеннических схемах.

В интернет-СМИ часто можно встретить текстовые, видео или аудио обзоры инструментов, подборки и отзывы.

Появляются экспертные блоги пользователей, которые исследуют данную нишу и популярным языком рассказывают пользователям о возможностях искусственного интеллекта.

Все больше можно наблюдать прогревов, зазывающих на вебинары и курсы по использованию искусственного интеллекта как среди блогеров, так и среди создателей искусственных интеллектов и крупный онлайн-платформ. Например, Skillbox. [6]

Однако все эти способы не дают полного представления о возможностях искусственного интеллекта и разнообразии его инструментов, а знакомят лишь с небольшой частью этой сферы, которая чаще всего представляет собой наиболее популярные сервисы. Такой подход не способен полностью удовлетворить потребности журналистов и других авторов креативного контента.

Выводы

Одной из важнейших функций ИИ в сфере журналистики выступает - повышение оперативности работы редакций, использующих искусственный интеллект. Благодаря делегированию задач, нейронные сети помогают быстрее обработать, структурировать, написать или смонтировать материал, что ускоряет передачу информации целевой аудитории СМИ. Другая проблема, с которой сталкиваются блогеры и редакции, ограничения в использовании чужого контента в качестве основы или дополнения, так как это нарушает авторские права автора или правообладателя контента, а стоковые материалы часто бывают платными, нужно покупать специальную лицензию. Искусственный интеллект помогает решить эту проблему, создавая уникальный контент по техническому заданию журналиста или блогера за несколько минут или даже секунд.

Также искусственный интеллект помогает журналистом, оценивая материалы с точки зрения аналитика и эксперта в случаях, когда нет

времени или возможности поиска специалиста для комментария среди экспертной среды.

Все вышеописанное – небольшая часть из возможностей, которые предлагает искусственный интеллект представителям творческих компетенций. Этим возможностей настолько много, что очень важно выстраивать четкую структуру и систематизацию для того, чтобы спокойно ориентироваться в них и не теряться в большом потоке информации.

Именно информационный шум является одним из самых главных барьеров качественной коммуникации журналистов и блогеров с сервисами искусственного интеллекта. Те инструменты, которые в теории должны были сокращать время на производство и упрощать работу, только усложняют все, потому что пользователи должны изучить большое количество информации, чтобы найти необходимый инструмент и разобраться, как его использовать. Большинство потенциальных пользователей сервисов искусственного интеллекта именно на этапе поиска инструмента и отказываются от этой идеи и решают продолжить работу над материалами традиционными способами.

Технологии искусственного интеллекта имеют большой потенциал и перспективы развития, однако на данном этапе они далеки от совершенства, а система их классификации развита ещё хуже.

В данном вопросе необходимо именно человеческое мышление, социологические и когнитивные исследования, которые помогут приблизить архитектуру и функционал самих сервисов к мышлению человека, его потребностям и факторам, влияющим на его поведение и выбор.

Важно понимать, что несмотря на всю развитость данного вида технологий, у руля всегда остается человек. Именно он программирует и обучает нейронные сети, только человек может их систематизировать, сделать удобными и понятными для других людей, даже возможность создавать что-то новое с помощью искусственного интеллекта прописана людьми и основываются такие сети на уже существующем человеческом опыте, поэтому такие технологии никогда не заменят специалистов, но станут хорошим инструментом, облегчающие процессы, которые человек может реализовать и самостоятельно.

Еще следует подумать и потребителях контента- читательской аудитории. На наш взгляд, необходима соответствующая правовая база, которая регулирует нормы использования ИИ в журналистике и обязательная маркировка таких материалов, что они созданы с применением ИИ. Бояться конкуренции здесь не стоит, просто нужно поставить возможности ИИ на службу человеку.

Сегодня ИИ помогает автоматизировать рутинные задачи, ускорять процессы поиска и анализа информации, а также улучшать качество контента. Журналисты используют ИИ для написания статей, анализа больших данных и создания персонализированного контента для целевой аудитории. Надо заметить, что с этими задачами он справляется эффективно.

Кроме этической и правовой проблемы существует еще и проблема квалификации самих журналистов при использовании искусственного интеллекта. Он не заменит журналистов, скорее, он будет работать с теми, кто достаточно искусен в использовании его возможностей, а эти возможности нужно развивать и углублять журналистскому сообществу.

В качестве краткосрочных перспектив следует отметить, что в будущем, помимо обновлённых функций редактирования или фактчекинга, могут появиться и совершенно новые методы журналистики, например, создание и настройка журналистом индивидуальной модели ИИ, которая будет выполнять работу в соответствии с его требованиями. Пока еще люди склонны сильно переоценивать опасности искусственного интеллекта и недооценивать его возможности и от этого нужно избавляться.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Александрова, Н. Ш., Беянин, В. П., Борисова, Е. Г.** Язык и искусственный интеллект. Сборник статей по итогам конференции «Лингвистический форум 2020»/ Александрова Н. Ш., Беянин В. П., Борисова Е. Г. – М. : ИД ЯСК, 2023. – 328 с.

2 **Бостром, Н.** Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии / Бостром Н., Переводчик: Филин С. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2016. – 496 с.

3 **Харбанс, Р.** Грокаем алгоритмы искусственного интеллекта. – 2024. – 117 с.

4 **Лекун, Я.** Как учится машина. – 2021. – 26 с.

5 **Николенько, С., Кадурин, А., Архангельская, Е.** Глубокое обучение. Погружение в мир нейронных сетей. – 2018. – 229 с.

6 **Хокинс, Д.** 1000 мозгов. Новая теория интеллекта./Хокинс Д. Переводчик: Черников С. – Санкт-Петербург : Портал, 2024. – 368 с.

REFERENCES

1 **Alexandrova, N. Sh., Belyanin, V. P., Borisova, E. G.** Language and artificial intelligence. Collection of articles on the results of the conference

«Linguistic Forum 2020» /Alexandrova N. Sh., Belyanin V. P., Borisova E. G. – Moscow : Publishing House YASK, 2023. – 328 p.

2 **Bostrom, N.** Artificial Intelligence. Stages. Threats. Strategies / Bostrom N., Translator: Filin S. – M. : Mann, Ivanov and Ferber, 2016. – 496 p.

3 **Harbans, R.** Grokai artificial intelligence algorithms. – 2024. – 117 p.

4 **Lekun, I.** How the car learns. – 2021. – 26 p.

5 **Nikolenko, S., Kadurin, A., Arkhangelskaya, E.** Deep learning. Immersion in the world of neural networks. – 2018. – 229 p.

6 **Hawkins, D.** 1,000 brains. New theory of intelligence ./Hawkins D. Translator: Chernikov S. – St. Petersburg : Portal, 2024. – 368 p.

Поступило в редакцию 31.10.25.

Поступило с исправлениями 31.10.25.

Принято в печать 17.12.25.

**И. А. Ветренко*

Ресей Президентінің Халық Шаруашылығы және мемлекеттік Басқару

Академиясының Солтүстік-Батыс менеджмент институты,

Ресей Федерациясы, Санкт-Петербург қ.

31.10.25 ж. баспаға түсті.

31.10.25 ж. түзетулерімен түсті.

17.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗІРГІ ЖУРНАЛИСТ ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ

Бұл мақалада қазіргі журналистикада жасанды интеллектті қолданудың этикалық және құқықтық аспектілеріне талдау жасалған. Жасанды интеллектті жаңа бұқаралық ақпарат құралдарында қолдану бұрыннан кең таралған шындық болғанымен, этикалық және нормативтік мәселелер әлі де қарастыруды және шешім қабылдауды қажет етеді. Журналистік қоғамдастық жасанды интеллектті жаңалықтар репортаждары мен веб-сайттарды басқару сияқты салаларда, әсіресе корпоративті бұқаралық ақпарат құралдарында қолдануға өте ашық. Корпоративтік бақ редакторларымен және журналистерімен сұхбаттар негізінде мүмкіндіктер мен қиындықтар анықталып, журналистік мазмұн үшін жасанды интеллектті пайдалану шешімдері ұсынылады.

Кілтті сөздер: бұқаралық ақпарат құралдары, саясат, саяси медиа, әлеуметтік желілер, журналистер, жасанды интеллект.

*I. A. Vetrenko

North-West Institute of Management of the Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration,
Russian Federation, St. Petersburg.

Received 31.10.25.

Received in revised form 31.10.25.

Accepted for publication 17.12.25.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE WORK OF MODERN JOURNALISTS

This article presents an analysis of the ethical and legal aspects of using artificial intelligence in modern journalism. While the use of artificial intelligence in new media has long been a common reality, ethical and regulatory issues remain that require consideration and decision-making. The journalistic community is very open to the use of artificial intelligence in areas such as news reporting and website management, especially in corporate media. Based on interviews with editors and journalists from corporate media, opportunities and challenges are identified and solutions are proposed for using artificial intelligence for journalistic content.

Keywords: mass media, politics, political media, social networks, journalists, artificial intelligence.

МРНТИ 11.01.62

<https://doi.org/10.48081/AEXV2316>

*Р. Г. Жаябаева¹, Ж. Р. Кайрханов²

^{1,2}Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6674-932X>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3284-014X>

*e-mail: aguarius2020@mail.ru

СРЕДНИЙ КЛАСС КАК ФАКТОР ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ: ВЛИЯНИЕ НА СТАБИЛЬНОСТЬ И ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО

В статье рассматривается значение среднего класса как важного элемента, обеспечивающего устойчивое развитие демократических институтов в условиях экономических, социальных и культурных трансформаций современного общества. Особое внимание уделяется тому, как уровень благ, образования и гражданская активность представителей среднего класса влияют на характер политического строя и степень доверия к власти. Анализируются основные социологические подходы изучения среднего класса и раскрытия его функции в качестве посредника между государством и обществом, способствующего поддержанию гражданских прав и общественного диалога. Отдельное внимание уделено тому, какая ситуация в казахстанских реалиях, где формирование и трансформация среднего класса происходят под влиянием процессов модернизации, цифровизации и демократизации. В работе показано, что динамика среднего класса тесно связана с изменением политических настроений, ростом или снижением популистских тенденций и устойчивостью демократических механизмов в целом. Полученные выводы подчеркивают, что развитие среднего класса является не только экономическим, но и социокультурным фактором, определяющим качество политической жизни и перспективы демократического развития Казахстана.

Ключевые слова: средний класс, демократия, социальная структура, гражданская активность, политическая культура, популизм, модернизация.

Введение

Современные общества по всему миру переживают сложные и противоречивые процессы, связанные с изменением социальной структуры и перераспределением экономических ресурсов. Средний класс, традиционно рассматриваемый как опора стабильности и носитель умеренных политических взглядов, сегодня становится показателем не только экономического благополучия, но и зрелости демократии. То, насколько многочисленным и активным является средний класс, во многом определяет стабильность гражданских институтов и степень доверия людей к власти.

Средний класс и экономический рост. В периоды экономического роста и расширения среднего класса наблюдается усиление вовлечённости населения в общественно-политические процессы. Активнее формируются инициативные группы, возрастает интерес к обсуждению государственных решений, появляются новые каналы общественного диалога. Экономическая независимость и доступ к образованию способствуют формированию рационально-критического типа мышления, что укрепляет институты гражданского общества и формирует культуру политического участия. Возможность профессиональной самореализации и социальная мобильность усиливают легитимность демократических механизмов власти, повышая требования граждан к прозрачности, честности и эффективности государственных институтов [2, с. 68].

Трансформация среднего класса. Современные изменения, связанные с цифровизацией и гибридизацией трудовых отношений, трансформируют традиционные параметры среднего класса. Появление «нового среднего класса» – работников креативных индустрий, IT-сектора и сферы услуг – сопровождается изменением политического поведения. Оно становится менее идеологизированным, но более чувствительным к вопросам социальной справедливости, прозрачности институтов и эффективного управления [6, с. 134].

Новые формы участия и контроля. Эти трансформации открывают новые формы участия граждан в политической жизни. Онлайн-активизм, волонтерские движения и сетевые кампании создают альтернативные каналы выражения общественного мнения и расширяют возможности контроля над властью. В результате средний класс всё больше проявляет влияние не только через традиционные институты, но и через цифровые и сетевые механизмы, формируя новые модели гражданской активности.

Хотя средний класс традиционно определяется по уровню доходов, социологическая перспектива позволяет увидеть в нем нечто большее – носителя определённых ценностей, норм и морали в общественной жизни, но и как

социальное пространство ценностей, форм поведения, определяющее тип взаимодействия граждан и власти. Именно в этой среде складываются установки на участие, ответственность и критическое восприятие действия власти, те качества, без которых демократия не может функционировать устойчиво.

Внимание к этой теме усиливается на фоне глобальных тенденций: роста неравенства, цифровизации труда, изменения характера занятости и ценностных ориентаций. В этих условиях вопросы о том, способен ли современный средний класс оставаться гарантом демократического развития, и как его трансформация влияет на качество политической жизни, приобретают особое значение.

Материалы и методы

В социологической традиции средний класс рассматривается как ключевой элемент социальной структуры, обеспечивающий баланс между элитой и низшими слоями общества. Его формирование связывают с развитием индустриальной экономики, ростом профессиональной занятости и усложнением социальной стратификации. Еще М. Вебер писал, что именно экономически самостоятельные группы становятся представителями рационального образа мышления правового сознания, формирующих фундамент демократического порядка [1, с. 42].

Средний класс выполняет важную роль посредника между государством и гражданским обществом. Он не только отражает интересы материально обеспеченных слоев, но и является носителем норм законопослушного поведения, критического мышления и социального доверия, что способствует укреплению демократической легитимности власти [3, с. 115]. Через институты образования, занятости и профессиональной коммуникации этот слой воспроизводит социальные стандарты, задающие культурный код модернизированного общества.

Как отмечал социолог П. Сорокин, устойчивость социальной системы во многом зависит от степени интеграции среднего класса и его способности адаптироваться в периоды структурных изменений [9, с. 88]. В обществах, где преобладает средний класс, и он социально активен, политическая стабильность поддерживается не столько силой институтов, сколько внутренней готовностью граждан участвовать в их поддержании. Напротив, внутренние конфликты и фрагментация среднего слоя усиливают социальное расслоение и ослабляют связи между различными группами, создавая благодатную почву для авторитарных тенденций.

Результаты и обсуждение

Демократическая устойчивость общества во многом определяется тем, насколько эффективно выстроены механизмы обратной связи между властью и гражданами. Когда общественные институты открыты для диалога, а

государственная политика подкрепляется прозрачностью и ответственностью, снижается риск политической апатии и популизма. Формирование таких механизмов требует не только институциональных реформ, но и развития общественной культуры участия, где граждане воспринимают себя активными субъектами, способными влиять на принятие решений.

Средний класс выполняет не только экономическую и политическую функцию, но и важную символическую роль. Он воплощает идеал «нормального» и устойчивого общества, где личные усилия соотносятся с социальными достижениями. Наличие многочисленного среднего слоя служит индикатором социальной справедливости и эффективности институтов перераспределения, выступая маркером успешного государства. Именно через этот слой транслируются ключевые установки модернизации: рациональность, трудовая этика, стремление к самореализации – формируя основу демократической культуры [4, с. 349]. Когда эти ценности становятся массовыми, демократия перестаёт быть только формальной процедурой и превращается в надёжную форму самоорганизации граждан.

Однако динамика среднего класса со временем меняется. Экономические кризисы, инфляция и рост социального неравенства могут приводить к сжатию среднего слоя и утрате значимости для значительной части населения. Как отмечает Н. Б. Костина, сокращение среднего класса сопровождается ростом социальной неуверенности и падением доверия к власти, что ослабляет демократические механизмы и способствует проявлениям авторитаризма [2, с. 71]. Снижение чувства социальной защищённости делает граждан менее склонными к участию в политической жизни, усиливая апатию и зависимость от патерналистских форм управления.

Рост или спад среднего класса, это не только экономический процесс, но и отражение глубоких социальных и культурных трансформаций. При расширении среднего слоя повышается значимость индивидуальной ответственности, инициативности и правовой культуры, тогда как при его сокращении усиливается зависимость от государства, коллективизм и ориентация на внешние формы контроля. Таким образом, стабильность среднего класса служит своего рода «барометром» зрелости демократии, определяя степень институциональной прочности и уровень общественного доверия [5, с. 77].

Одним из ключевых факторов, связывающих экономическую структуру общества с качеством демократии, выступает уровень гражданской активности среднего класса. Эта группа формирует основу горизонтальных социальных связей, профессиональных сообществ, общественных объединений, инициативных групп, которые создают альтернативные каналы коммуникации между государством и гражданами. По наблюдению

Т. Маршалла, именно через участие в общественных институтах средний класс развивает чувство гражданской солидарности и ответственности, что укрепляет демократическую культуру [7, с. 59].

Активный средний класс способствует формированию устойчивых форм политической стабильности не за счёт подавления конфликта, а через его институционализацию, способность разрешать противоречия в рамках законных процедур. В этом смысле политическая стабильность не является состоянием «покоя», а представляет собой результат постоянного баланса интересов, где именно средний класс выступает медиатором между различными социальными силами [8, с. 243].

Однако, когда социальные лифты перестают работать, а экономические ожидания среднего слоя не оправдываются, его гражданская активность может смениться фрустрацией. Этот переход особенно заметен в периоды кризисов, когда растёт недоверие к политическим институтам, а общественные инициативы теряют поддержку. Как показывает опыт постиндустриальных обществ, длительное ослабление среднего класса ведёт не только к социальной поляризации, но и к эрозии легитимности демократических процедур, которые начинают восприниматься как неэффективные или фиктивные [10, с. 158].

Таким образом, уровень гражданской активности среднего класса выступает важным индикатором уровня демократии. От его способности самоорганизовываться, отстаивать интересы через правовые механизмы и участвовать в общественном контроле напрямую зависит прочность демократического порядка и устойчивость политической системы в целом.

Средний класс и рациональная оценка власти. Состояние среднего класса напрямую связано с тем, как рационально граждане оценивают действия власти и насколько критично подходят к политическим решениям. Когда позиции среднего слоя укреплены, люди чаще участвуют в институциональных формах гражданской жизни, проявляют терпимость к бюрократическим сложностям и готовы идти на компромиссы. Напротив, снижение численности или экономическая нестабильность среднего класса создаёт благоприятную почву для популизма: население становится более восприимчивым к обещаниям быстрых решений и радикальных мер, которые нередко остаются лишь декларациями без реального воплощения [2, с. 71].

Популизм как индикатор слабости институтов. В таких условиях популизм выступает сигналом недостаточной зрелости демократических институтов. Политики, апеллируя к эмоциям и насущным интересам граждан, часто скрывают структурные проблемы общества и рост социального неравенства. Средний класс, сталкиваясь с экономической

неопределённостью, нередко оказывается в ситуации, когда рациональная оценка действий власти уступает место надежде на «чудесные» решения. Этот процесс сопровождается усилением политической фрустрации и разочарования в институтах, которые перестают восприниматься как эффективные механизмы управления [10, с. 158].

Пассивность и протестные настроения. Социологический анализ показывает, что длительное столкновение граждан с невыполненными политическими обещаниями снижает их инициативу, подрывает доверие к законам и институтам и часто приводит к тому, что часть среднего класса превращается в пассивных наблюдателей. В таких условиях формируются группы, склонные к протестным действиям, но слабо интегрированные в демократическую систему и лишённые надёжных механизмов контроля [9, с. 92]. Это создаёт пространство для распространения популистских идей и усложняет установление эффективного диалога между обществом и властью.

Роль среднего класса как буфера. Рост популизма и пустых обещаний особенно заметен в обществах с нестабильной экономикой и недостаточно развитой культурой политической ответственности. Прочность демократии зависит не только от формальных процедур, но и от социальной структуры, где сильный и уверенный в себе средний класс выполняет роль своеобразного буфера, защищающего общество от лёгковесных политических манипуляций. Активность и критическое мышление этого слоя помогают удерживать баланс между интересами различных групп, предотвращают быстрые эмоциональные реакции на популистские заявления и создают основу для устойчивого диалога между обществом и властью.

Средний класс в условиях Казахстана. В Казахстане рост и трансформация среднего класса заметно влияют на политическую жизнь и развитие демократических процессов. С начала экономических реформ 1990-х годов формирование этого слоя связывают с развитием частного сектора, ростом профессиональной занятости и увеличением доступа к образованию. Постепенно средний класс стал активным участником экономической и общественной жизни, формируя основу для более зрелого гражданского общества и усиливая влияние граждан на принятие решений.

Однако социальная и экономическая структура среднего класса в Казахстане остаётся неоднородной: существуют значительные различия между городскими и сельскими слоями, между «новым» средним классом, работающим в IT и креативных областях, и традиционными профессиональными группами. Эти различия отражаются на уровне политической активности и восприятии власти. Городской средний класс проявляет большую заинтересованность в прозрачности институтов и подотчётности властей, активно участвует

в общественных обсуждениях и цифровых инициативах, тогда как части среднего слоя в регионах сталкиваются с ограниченными возможностями для участия в политической жизни.

Рост среднего класса в Казахстане также отражается на гражданских ожиданиях и восприятии политической законности. Чем выше экономическая и социальная устойчивость среднего слоя, тем больше требований граждан к прозрачности, законности и эффективности государственной политики. Напротив, экономическая нестабильность и ограниченные возможности для карьерного и образовательного роста повышают риск пассивности и восприимчивости к популистским обещаниям, снижая активность граждан и доверие к институтам.

Социологический анализ показывает, что устойчивый и активный средний класс способен выступать буфером между государством и обществом, способствуя развитию демократических практик и снижению вероятности социальных протестов. Для Казахстана это означает, что дальнейшее расширение среднего класса, повышение его экономической независимости и доступности образования станут важными факторами укрепления гражданской культуры, повышения вовлечённости граждан и обеспечения политической стабильности.

Анализ социальных процессов показывает, что средний класс играет ключевую роль в стабильности демократической системы. Его численность, экономическая устойчивость и степень социальной интеграции напрямую влияют на политическую жизнь, помогая поддерживать баланс между обществом и властью. Когда средний слой расширяется, это способствует росту гражданской активности, укреплению доверия к институтам и формированию запросов на прозрачность и подотчётность власти. Напротив, сокращение или ослабление среднего класса нередко сопровождается усилением социальной фрустрации, ростом политического скепсиса и большей восприимчивостью к популистским обещаниям, что в итоге может подрывать эффективность демократических механизмов.

Современные изменения, связанные с цифровизацией и формированием нового типа среднего класса, показывают, что социальная структура продолжает трансформироваться, создавая новые возможности для участия граждан и влияния на деятельность власти. Эти процессы демонстрируют, что демократия, это не просто набор формальных процедур, а сложная социальная ткань, зависящая от активности и устойчивости различных слоёв общества. Новый средний класс всё чаще использует цифровые платформы для обсуждения общественно-политических вопросов, участия в онлайн-голосованиях, инициирования петиций и общественных кампаний. Таким образом,

гражданская активность расширяется за пределы традиционных институтов, формируя более гибкие и динамичные формы контроля над властью.

Выводы

В конечном счёте, социальная роль среднего класса выходит за рамки экономических характеристик. Он является носителем ценностей рациональности, ответственности и критического мышления, формируя основу демократической культуры. Устойчивость демократии и её способность противостоять популизму и социальным потрясениям определяется именно способностью среднего класса сохранять свои позиции, адаптироваться к новым экономическим и культурным условиям и активно участвовать в политической жизни общества. При этом важную роль играют не только количественные показатели, но и качество социальной интеграции: способность граждан к коллективной саморегуляции, уважению законов и норм, готовность к конструктивному диалогу с властью. Динамика среднего класса отражает уровень зрелости общества и служит индикатором того, насколько демократические институты способны выдерживать давление экономических и социальных вызовов, сохраняя устойчивость и легитимность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Токвиль, А.** Демократия в Америке. – М. : Прогресс, 1994. – 672 с.
- 2 **Вебер, М.** Протестантская этика и дух капитализма. – М. : Канон+, 2016. – 352 с.
- 3 **Липсет, С. М.** Политический человек: Социальные основы политики. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 608 с.
- 4 **Даль, Р.** О демократии. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 224 с.
- 5 **Хантингтон, С.** Политический порядок в меняющихся обществах. – М. : Весь Мир, 2004. – 480 с.
- 6 **Инглхарт, Р.** Модернизация и постмодернизация: культурные, экономические и политические изменения в 43 обществах. – М. : Новое издательство, 2018. – 464 с.
- 7 **Даймонд Л.** Развитие демократии: к чему ведёт современный мир? – М. : Весь Мир, 2009. – 384 с.
- 8 **Мур, Б.** Социальные истоки диктатуры и демократии: Лорд и крестьянин в становлении современного мира. – М. : Весь Мир, 2009. – 592 с.
- 9 **Бурдье, П.** Социология политики. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.

10 **Пшеворски, А.** Демократия и рынок: политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. – М. : РОССПЭН, 2000. – 320 с.

11 **Сорокин, П. А.** Социальная мобильность. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 608 с.

12 **Сорокин, П. А.** Социальная и культурная динамика. – М. : АСТ, 2017. – 640 с.

REFERENCES

- 1 **Tokvil', A.** Demokratiya v Amerike [Democracy in America]. – Moscow : Progress, 1994. – 672 p.
- 2 **Veber, M.** Protestantskaya e'tika i dux kapitalizma [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism]. – M. : Kanon+, 2016. – 352 s.
- 3 **Lipset, S. M.** Politicheskij chelovek: Social'ny'e osnovy` politiki [Political Man: The Social Bases of Politics] – Moscow : Aspekt Press, 2004. – 608 p.
- 4 **Dal', R.** O demokratii [On Democracy]. – Moscow : Aspekt Press, 2010. – 224 p.
- 5 **Xantington, S.** Politicheskij poryadok v menyayushhixsya obshhestvax [Political Order in Changing Societies]. – M. : Ves` Mir, 2004. – 480 p.
- 6 **Inglxart, R.** Modernizaciya i postmodernizaciya : kul'turny`e, e'konomicheskie i politicheskie izmeneniya v 43 obshhestvax [Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies]. – M. : Novoe izdatel'stvo, 2018. – 464 p.
- 7 **Dajmond, L.** Razvitie demokratii: k chemu vedyot sovremenny`j mir? [Developing Democracy: Toward Consolidation]. – M. : Ves` Mir, 2009. – 384 p.
- 8 **Mur, B.** Social'ny'e istoki diktatury` i demokratii: Lord i krest`yanin v stanovlenii sovremennogo mira [Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World]. – M. : Ves` Mir, 2009. – 592 p.
- 9 **Burd'e, P.** Sociologiya politiki [Political Sociology]. – M. : Socio-Logos, 1993. – 336 p.
- 10 **Pshevorski, A.** Demokratiya i ry`nok: politicheskie i e'konomicheskie reformy` v Vostochnoj Evrope i Latinskoj Amerike [Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America]. – M. : ROSSPE`N, 2000. – 320 p.
- 11 **Sorokin, P. A.** Social'naya mobil`nost [Social Mobility]`. – M. : Aspekt Press, 2005. – 608 p.

12 Sorokin, P. A. Social'naya i kul'turnaya dinamika [Social and Cultural Dynamics]. – М. : AST, 2017. – 640 p.

Поступило в редакцию 24.10.25.
Поступило с исправлениями 24.10.25.
Принято в печать 17.12.25.

*Р. Г. Жаябаева¹, Ж. Р. Кайрханов²

^{1,2}Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
24.10.25 ж. баспаға түсті.
24.10.25 ж. түзетулерімен түсті.
17.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ОРТА ТАП ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ: ТҰРАҚТЫЛЫҚ ПЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМҒА ӘСЕРІ

Мақалада қазіргі қоғамның экономикалық, әлеуметтік және мәдени өзгерістері жағдайында демократиялық институттардың тұрақты дамуын қамтамасыз ететін маңызды элемент ретінде орта таптың маңызы қарастырылады. Орта тап өкілдерінің игілігі, білімі мен азаматтық белсенділігі саяси жүйенің сипатына және билікке деген сенім дәрежесіне қалай әсер ететініне ерекше назар аударылады. Азаматтық құқықтар мен қоғамдық диалогты қолдауға ықпал ететін мемлекет пен қоғам арасындағы делдал ретінде орта тапты зерттеудің және оның қызметін ашудың негізгі әлеуметтанулық тәсілдері талданады. Орта таптың қалыптасуы мен трансформациясы жаңғырту, цифрландыру және демократияландыру үдерістерінің әсерінен болатын қазақстандық шындықтағы қандай жағдайға ерекше назар аударылды. Жұмыста орта таптың динамикасы саяси көңіл-күйдің өзгеруімен, популистік тенденциялардың өсуімен немесе төмендеуімен және жалпы демократиялық механизмдердің тұрақтылығымен тығыз байланысты екендігі көрсетілген. Алынған қорытындылар орта таптың дамуы тек экономикалық қана емес, сонымен қатар Қазақстанның саяси өмірінің сапасы мен демократиялық даму перспективаларын айқындайтын әлеуметтік-мәдени фактор болып табылатынын атап көрсетеді.

Кілтті сөздер: орта тап, демократия, әлеуметтік құрылым, азаматтық белсенділік, саяси мәдениет, популизм, модернизация.

*R. G. Zhayabaeva¹, Zh. R. Kairkhanov²

^{1,2}Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Received 24.10.25.
Received in revised form 24.10.25.
Accepted for publication 17.12.25.

THE MIDDLE CLASS AS A FACTOR IN DEMOCRATIC DEVELOPMENT: IMPACT ON STABILITY AND CIVIL SOCIETY

The article examines the significance of the middle class as an important element ensuring the sustainable development of democratic institutions in the context of economic, social and cultural transformations in modern society. Particular attention is paid to how the level of welfare, education and civic engagement of the middle class influences the nature of the political system and the degree of trust in the authorities. The article analyses the main sociological approaches to studying the middle class and revealing its function as a mediator between the state and society, contributing to the maintenance of civil rights and public dialogue. Particular attention is paid to the situation in Kazakhstan, where the formation and transformation of the middle class are influenced by the processes of modernisation, digitalisation and democratisation. The paper shows that the dynamics of the middle class are closely linked to changes in political sentiment, the rise or decline of populist tendencies, and the stability of democratic mechanisms as a whole. The conclusions emphasise that the development of the middle class is not only an economic but also a socio-cultural factor that determines the quality of political life and the prospects for democratic development in Kazakhstan.

Keywords: middle class, democracy, social structure, civic engagement, political culture, populism, modernisation.

***И. А. Калиев¹, А. А. Шайхимов²**

^{1,2}Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000000223313726>

²ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5780-6638>

*e-mail: kaliev7719@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘКІМДЕР ИНСТИТУТЫ МЕН ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУДЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Мақалада Қазақстан Республикасында әкімдер институтының және жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің қалыптасуы мен даму үдерісі талданады. Жергілікті биліктің трансформациясы 1990-жылдардан бастап 2023 жылы әкімдерді тікелей сайлау тәжірибесінің енгізілуіне дейінгі кезеңді қамтиды. Автор заңнаманың эволюциясын, азаматтардың басқару үдерісіне қатысу нысандарын, өкілеттіктерді ұсыну мен заңдастыру тетіктерін саралайды. Әсіресе, әкімдерді тағайындаудан сайлау арқылы іріктеу жүйесіне көшуге баса назар аударылады: пилоттық және кең көлемді сайлау науқандары, олардың қорытындылары мен қоғамдық пікірдің реакциясы қарастырылады. Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару формалды құрылымдардан негұрлым жетілген және демократиялық басқару үлгісіне өтіп жатқаны, бұл үдерістің институционалдық қолдауды, кадрлық жаңаруды, саяси мәдениетті арттыру мен аумақтардың қаржылық дербестігін қажет ететіні туралы қорытынды жасалады.

2021–2023 жылдары ауылдық округтер мен аудандар әкімдерінің тікелей сайлауын енгізуге, олардың саяси нәтижелері мен қоғамдық қабылдауына ерекше назар аударылды. Авторлар Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару кадрлық әлеуетті одан әрі дамытуды, азаматтардың саяси мәдениетін және өңірлердің қаржы-экономикалық дербестігін арттыруды көздейтін институционалдық нығайту және демократияландыру кезеңіне жария басқарудың тиімді жүйесінің негізі ретінде кіреді деген қорытындыға келеді.

Кілтті сөздер: жергілікті өзін-өзі басқару, әкімдер, сайлау, демократия, орталықсыздандыру, Қазақстан, қоғамдық билік, саяси реформа.

Кіріспе

Жергілікті өзін-өзі басқару – қоғам мен мемлекеттегі билікті жүзеге асырудың негізгі қағидаттарының бірі. Билікті бөлу қағидатымен қатар, ол қазіргі құқықтық және демократиялық мемлекетті басқару жүйесінің негізін анықтайды. Бұл жүйе оның негіздерінің өзара келісімділігімен, құрамдас элементтерінің өзара әрекеттестігімен және гомеостаздық қасиеттерімен сипатталады, яғни субъектілерінің нақты қызметі арқылы жүйе ретінде әрекет етеді [1]. Қазіргі құқықтық мемлекетте жергілікті өзін-өзі басқару елдің конституциялық құрылысының негіздерінің бірі және халықтың өзіне тиесілі билікті жүзеге асыруының нысаны болып табылады. Азаматтың жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге қатысу құқығы мен жергілікті өзін-өзі басқарудың мемлекеттік органдардан дербестігі – демократиялық қоғамның қажетті белгілері [2]. Жергілікті өзін-өзі басқару – бұл белгілі бір аумақта тұратын азаматтардың жергілікті мәні бар мәселелерді өз жауапкершілігімен және дербес шешу құқығын заңды түрде бекіту ғана емес, сонымен қатар халық билігін жергілікті деңгейде жүзеге асырудың бір жолы, тұрғындардың өз аумағындағы істерді басқаруға тікелей қатысуына негізделген жария билік ұйымдастырудың ерекше формасы.

Қазақстан Республикасындағы әкімдер институты мен жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің эволюциясы – мемлекеттің саяси трансформациясы мен демократиялануының негізгі көрсеткіштерінің бірі. Ғаламдық сын-қатерлер мен халықтың басқаруға қатысуға деген ішкі әлеуметтік сұранысы жағдайында билікті орталықсыздандыру, жергілікті органдардың есептілігі мен заңдылығын арттыру мәселелері ерекше өзектілікке ие болуда. Бұл тақырып әсіресе 2021 жылы басталып, 2023–2025 жылдарға дейін барлық аумақтық басқару деңгейлерін қамтыған әкімдерді тікелей сайлау институтын енгізуге бағытталған соңғы саяси реформалар аясында маңызды бола түсуде. Аталған үдерістерді талдау реформалардың тиімділігін бағалауға, шынайы жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастыру жолындағы институционалдық және әлеуметтік кедергілерді анықтауға, сондай-ақ оны одан әрі нығайту бағыттарын ұсынуға мүмкіндік береді. Осылайша, бұл зерттеу тек өзекті ғылыми және практикалық міндеттерді шешуге ғана емес, сонымен қатар жергілікті деңгейде тұрақты демократиялық жария билік моделін қалыптастыруға қатысты ұсынымдар әзірлеуге де септігін тигізеді.

Материалдар мен әдістер

Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару және билікті орталықсыздандыру мәселелері отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Бұл бағытта Н. Мамыров, Г. Котова, Т. Омарбеков, А. Чеботарев, Е. Жовтис, А. Сапарғалиев, Д. Орумбаев сынды ғалымдардың еңбектерін атап өтуге болады. Мысалы, қазақстандық зерттеуші А. Чеботарев «Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару: ерекшеліктері мен реформалау перспективалары» атты талдамалық баяндамасында жергілікті өзін-өзі басқару институттарының қалыптасуы мен жұмыс істеуінің қазіргі жай-күйін, әлемдік үрдістер мен ғылыми және практикалық жетістіктерді ескере отырып, кешенді түрде зерттеген. Б. С. Утибаев пен Г. Б. Утибаев өз еңбектерінде жергілікті өзін-өзі басқарудың дамуына теориялық тұрғыдан талдау жасап, мемлекеттік жергілікті басқару мен жергілікті өзін-өзі басқару арасындағы өкілеттіктердің бөліну мәселесін көтерген. Зерттеуде төменгі деңгейдегі билік органдарында нақты анықталған функциялар мен өкілеттіктердің болмауы маңызды проблемалардың бірі екені көрсетілген. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибені зерделеу негізінде әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуде жергілікті өзін-өзі басқару органдарын жеткілікті құқықтар мен өкілеттіктермен қамтамасыз ету қажеттігі анықталған.

Оған қоса, жергілікті өзін-өзі басқару мәселесі Қазақстандағы зерттеу орталықтарының (мысалы, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты) және халықаралық ұйымдардың, атап айтқанда, БҰҰ Даму бағдарламасы (ПРООН), ЕҚЫҰ және Дүниежүзілік банктің талдамалық материалдарында қарастырылған. Бұл еңбектерде құқықтық реттеу, институционалдық даму және азаматтардың жергілікті басқаруға қатысу мәселелері қамтылады. Сонымен қатар, 2021 жылы өткен алғашқы ауыл әкімдерінің сайлауы қоғамдық билік жүйесін демократияландыру тетігі ретінде терең талданады.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасындағы әкімдер институты мен жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің қалыптасуы мен трансформациясын жан-жақты талдауға мүмкіндік берген өзара толықтыратын әдістер кешені қолданылды. Тарихи-құқықтық әдіс 1990-жылдардан бастап қазіргі уақытқа дейін жергілікті билік органдарының қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық базаның эволюциясын зерделеуге мүмкіндік берді. Институционалдық тәсіл жергілікті атқарушы органдардың құрылымы, функциялары мен өкілеттіктерін, сондай-ақ олардың халықпен және өкілді билікпен өзара әрекеттесу тетіктерін талдау үшін пайдаланылды. Салыстырмалы әдіс әкімдерді тағайындаудан бастап тікелей сайлау тәжірибесіне дейінгі әртүрлі басқару модельдерін салыстыруға және реформалардың әр кезеңіндегі орталықсыздандыру

тәсілдерінің айырмашылықтарын бағалауға қолданылды. Саяси-социологиялық әдіс реформаларға қатысты қоғамдық пікірді, азаматтық белсенділік деңгейін, саяси партиялар мен өзін-өзі ұсынушылардың сайлау үдерісіне қатысуын және сайлаудағы бәсекелестік деңгейін зерттеуге мүмкіндік берді. Көрсетілген әдістерді кешенді түрде қолдану мақалада жасалған тұжырымдардың объективтілігіне, тереңдігіне және ғылыми негізділігіне кепілдік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Жергілікті өзін-өзі басқару – әлеуметтік басқарудың бір түрі болып табылады. Классикалық түсінік бойынша басқару – бұл басқарушы жүйенің басқарылатын жүйеге мақсатты түрде ықпал етуі. Ал өзін-өзі басқару жағдайында басқару субъектісі мен объектісі бір жүйеде тоғысады: қоғам өзін-өзі басқарады. Бұл жергілікті өзін-өзі басқару – сыртқы басқарушы күштің араласуынсыз, кем дегенде теория жүзінде, ішкі өзіндік реттеу жүйесі екенін білдіреді.

Осыдан екі маңызды қорытынды шығады. Біріншіден, жергілікті өзін-өзі басқару деңгейі қоғамдағы демократиялану деңгейімен тікелей байланысты. Саяси мәдениет, азаматтық белсенділік пен мемлекеттік институттардың ашықтығы неғұрлым жоғары болса, өзін-өзі басқару формалары мен тетіктері де соғұрлым дамыған болады. Демек, жергілікті өзін-өзі басқару институтының қалыптасуы мен нығаюы ұзақ тарихи уақытты қажет етеді, себебі ол тұрақты әлеуметтік тәжірибелердің, құқықтық дәстүрлер мен азаматтық құзыреттіліктің қалыптасуын талап етеді. Халықаралық және отандық тәжірибе көрсетіп отырғандай, бұл үдеріс бірнеше ұрпақты қамтиды және мемлекет, азаматтық қоғам мен білім беру институттарының жүйелі қолдауын қажет етеді.

Екіншіден, жергілікті өзін-өзі басқаруды адам қауымдастықтарының әмбебап қасиеті және ұжымдық өзін-өзі ұйымдастырудың бір формасы ретінде қарастыра отырып, оның автономияға ұмтылатынын ерекше атап өту керек. Өзін-өзі басқару қағидаты – жергілікті деңгейде сыртқы араласусыз жұмыс істейтін толыққанды басқару жүйесінің болуын көздейді. Қазіргі мемлекет жағдайында бұл орталық биліктің жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құзыретіне араласуын шектеу қажеттігін білдіреді.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды мемлекеттің жария билігінің төменгі деңгейі ретінде қарастырған орынды. Өз өкілеттіктерін жүзеге асыру барысында жергілікті өзін-өзі басқару заңмен белгіленген шектерден аспауы тиіс және оның қызметі мемлекеттік билікке қайшы келмеуі қажет [3].

Азаматтың жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысу құқығы классикалық, яғни негізгі адам және азамат құқықтары мен бостандықтарына жатпаса да, оның конституциялық маңызы сөзсіз. Мысалы, Қазақстан Республикасы Конституциясының 33-бабында: «Қазақстан Республикасының азаматтары

мемлекетті басқаруға тікелей және өкілдері арқылы қатысуға, жеке өзі жүгінуге, сондай-ақ жеке және ұжымдық өтініштермен мемлекеттік органдарға және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жүгінуге құқылы. Республика азаматтарының мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайлануға және сайлауға, сондай-ақ республикалық референдумға қатысуға құқығы бар» делінген [4].

Азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқару құқығы – халықтың жергілікті деңгейде басқаруға белсенді қатысуының кең мүмкіндіктерін қамтиды. Бұл құқық тек заң жүзінде бекітілген қатысу тетіктерін ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмір деңгейінде демократия қағидаттарының нақты жүзеге асырылуын да білдіреді. Бұл құқықты іске асырудың негізгі нысандарына – жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайлау процесіне сайлаушы немесе кандидат ретінде қатысу, қоғамдық тыңдауларға, жиналыстарға, консультацияларға қатысу, ұсыныстар мен петициялар жолдау, сондай-ақ жергілікті аумақты дамыту мақсатында коммуналдық қызметке тұру мүмкіндігін жатқызуға болады.

Алайда, бұл құқықты тиімді жүзеге асыру тиісті жағдайлар жасалмайынша мүмкін емес. Осы орайда ерекше маңызға ие бірқатар факторлар бар:

- қауымдастық деңгейінде шешуді талап ететін жергілікті проблемалардың болуы және оларды шешу үшін жергілікті ресурстарды, бастамаларды және білімді пайдалану қажеттілігі;

- халықтың әлеуметтік тұрғыдан пісіп-жетілгендігі мен белсенділігі, яғни азаматтардың жергілікті мәселелерді шешуге дербес әрі жауапкершілікпен қатысуға дайындық пен қабілеттілігі.

- жергілікті өзін-өзі басқару қағидатын іске асыру үшін институционалдық және рәсімдік кепілдіктерді қамтамасыз ететін Конституцияны, жергілікті өзін-өзі басқару туралы заңдарды, заңға тәуелді актілер мен өзге де құқықтық құралдарды қамтитын дамыған нормативтік-құқықтық база;

- жергілікті билік органдарының тұрақты қызметін қамтамасыз етуге, коммуналдық бағдарламаларды қаржыландыруға және қоғамдық қызметтер көрсетуге мүмкіндік беретін аумақтың қаржылық-экономикалық әлеуеті;

- өкілеттіктер қақтығысын болдырмау және мемлекеттік басқарудың тұтастығын қамтамасыз ету мақсатында басқарудың әртүрлі деңгейлері (жергілікті, өңірлік және орталық) мүдделерін келісу;

- мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасындағы өкілеттіктердің нақты шектелуі, бұл функциялардың қайталануын болдырмайды және жергілікті маңызы бар мәселелерге сырттан араласуға жол бермейді;

- жергілікті органдардың кәсіби, құзыретті және ынталы мамандардан тұратын кадрлық әлеуеті, олар аумақты дамыту міндеттерін тиімді шеше алуы тиіс;

- халықтың жинақы қоныстануы, инфрақұрылымның болуы және азаматтар мен өзін-өзі басқару органдары арасындағы тығыз өзара іс-қимылға ықпал ететін тұрақты әлеуметтік байланыстар сияқты географиялық және аумақтық ерекшеліктер.

1995 жылы қолданыстағы Қазақстан Республикасы Конституциясының қабылдануымен жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі конституциялық-құқықтық мәртебеге ие болды. 2019 жылға қарай жергілікті өзін-өзі басқарудың мынадай екі негізгі элементке негізделген моделі қалыптасты:

Біріншіден, өңірлік және жергілікті өкілді (мәслихаттар) және атқарушы (әкімдіктер) билік органдарының мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқару функциялары мен өкілеттіктерін біріктіруі.

Екіншіден, жергілікті қоғамдастықтың мүшелері ретінде азаматтардың жергілікті маңызы бар өзекті мәселелерді тікелей немесе сайланған органдар арқылы шешуге қатысуы. Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқарудың құқықтық негізі – Қазақстан Республикасының Конституциясы мен 2001 жылғы 23 қаңтардағы «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [5].

Қазақстанда әкімдерді сайлау элементтері 2001 жылдан бастап біртіндеп енгізіле бастады, алайда бұл процестің нормативтік негіздері 1998 жылы қаланған. Сол жылы Конституцияға бірқатар өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп, әртүрлі деңгейдегі әкімдердің (аудандар, облыстық маңызы бар қалалар, кенттер, ауылдар және ауылдық округтер) өкілеттіктерін беру тәртібін өзгерту мүмкіндігі қарастырылды. Жаңа редакцияға сәйкес, әкімдерді тағайындау немесе сайлау тәртібі Қазақстан Республикасы Президентінің актілерімен белгіленуі тиіс болды.

Бұл норма кейінгі конституциялық реформалардан кейін де, оның ішінде 2007 жылғы 21 мамырда қабылданған түзетулерден кейін де сақталды. Конституциялық норманың мұндай тұжырымдалуы жергілікті өзін-өзі басқару саласындағы саясатты іске асыруда айтарлықтай икемділікті қамтамасыз ететіні маңызды. Бұл мемлекетке жергілікті атқарушы органдар басшыларын тағайындау немесе сайлау модельдерін Негізгі Заңның негізгі қағидаттарын бұзбай өзгертуге мүмкіндік береді. Осылайша, бүкіл мемлекеттік басқару жүйесінің тұрақтылығы мен басқарылымдылығын сақтай отырып, жергілікті жерлерде неғұрлым демократиялық басқару формаларына кезең-кезеңімен көшу мүмкіндігі қамтамасыз етіледі.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2001 жылғы 23 маусымдағы №633 Жарлығымен бекітілген ауылдық (селолық) округтердің, ауылдардың (село), кенттердің әкімдерін сайлау қағидаларына сәйкес, алғаш рет төменгі деңгейдегі әкімдерді жанама дауыс беру жолымен – тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктерде сайлаушылар алқасы арқылы екі жыл мерзімге сайлау қарастырылды [6]. Сайлаушылар ретінде 18 жасқа толған, осы ауылдық (селолық) округте, ауылда (селода), кентте тұрақты тұратын және белсенді сайлау құқығына ие азаматтар бола алатын. Сайлаушыларды сайлау үшін тиісті аумақта азаматтардың тұрғылықты жері бойынша жиналыстары (сходтары) өткізілуі тиіс еді.

Кент, ауыл және селолық округ әкімдерін сайлау 2001 жылғы 20 қазанда жекелеген әкімшілік-аумақтық бірліктерде эксперимент ретінде өткізілді [7].

Келесі жылдарда да бұл лауазымды тұлғаларды сайлау тәжірибесін енгізу үрдісі байқалды. 2004–2006 жылдары Қазақстан Республикасы Президентінің облыс әкімдерінің ұсынуы бойынша аудандық және облыстық маңызы бар қалалар әкімдерін мәслихаттар арқылы сайлауын, ал кент, ауыл, село және ауылдық округ әкімдерін – халықтың немесе сайлаушылардың қатысуымен сайлауын қарастыратын бірқатар жарлықтары шықты [8]. Осы жарлықтарға сәйкес 2006 жылы жекелеген әкімшілік-аумақтық бірліктерде орта буын әкімдерін сайлау өткізілді. Алайда, сайлау өткізілмеген аудандар мен қалаларда тағайындалған әкімдер өз өкілеттіктерін сақтап қалды. Ал төменгі деңгейдегі әкімдерді сайлау мемлекеттік басқаруды одан әрі орталықсыздандыру және жергілікті өзін-өзі басқаруды енгізу мәселелері жөніндегі заңдар қабылданғанға дейін кейінге қалдырылды [9].

2007 жылдан бастап Қазақстанда билік вертикалін күшейту және әкімдерді тағайындау тәжірибесіне оралу үрдісі қайта байқалды. Бұл үрдіс тек өңір басшыларына ғана емес, сондай-ақ төмен тұрған аумақтық басқару деңгейлерінің өкілдеріне де әсер етті. Атап айтқанда, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың және қалалар құрамындағы аудандардың әкімдерін тиісті облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың әкімдері тағайындай бастады, бұл ретте міндетті түрде сол аудандар мен қалалардың мәслихаттарымен келісім алу қажет болды.

Сонымен қатар, қолданыстағы Конституцияға сәйкес, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың әкімдері Қазақстан Республикасының Президенті тарапынан тиісті мәслихаттардың келісімімен тағайындалды. Мұндай тәртіп мәслихаттарды жергілікті өзін-өзі басқару органдары ретінде тану шеңберінде бекітіліп, жергілікті өкілді биліктің атқарушы органдар басшыларын тағайындау процесіне қатысу элементін формалды түрде қамтамасыз етті. Алайда, шын мәнінде, басқару жүйесі

орталықтандырылған күйінде қалды, ал негізгі кадрлық шешімдер жоғарғы билік деңгейлерінің құзырында болды.

2012 жылғы 28 қарашада Қазақстан Республикасы Президенті «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасын» бекітті [10].

Жоспарланған реформаларға сәйкес, аудандық маңызы бар қалаларда, ауылдық (селолық) округтерде және құрамына кірмейтін ауылдарда (селоларда) әкімдерді сайлау енгізілді. Бұл сайлаулар баламалы негізде аудандық және қалалық мәслихаттар тарапынан тиісті аудан (қала) әкімдерінің ұсынысы бойынша өткізілді. Аталған төменгі аумақтардағы әкімдерді қызметінен босату тек аудан немесе қала әкімінің шешімімен жүзеге асырылды.

Сайланған әкімдер өз бойында атқарушы билік функцияларымен қатар, ішінара өкілді билік міндеттерін де біріктірді, өйткені аталған елді мекендерде (ауылдарда, селоларда және аудандық маңызы бар қалаларда) жергілікті өзін-өзі басқарудың жеке органдары құрылған жоқ. Осылайша, сайланған әкімге әкімшілік басқару қызметтерімен қатар жергілікті тұрғындардың мүдделерін білдіру міндеті де жүктелді.

Бұл тәсіл жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту жөніндегі мемлекеттік тұжырымдамада көрініс тапты, онда ең алдымен халық тығыз орналасқан және әлеуметтік тұрғыдан біріккен төменгі әкімшілік-аумақтық бірліктерде орнықты өзін-өзі басқару құрылымдарын қалыптастыруға баса назар аударылды. Әкімдерді сайлау кезінде сайлаушылар алқасы ретінде тиісті аудандық және қалалық мәслихат депутаттары қатысты. Сайланған әкімдердің өкілеттік мерзімі төрт жылды құрады.

Осылайша, ұсынылған модель жергілікті өзін-өзі басқаруды «төменнен жоғарыға қарай» дамытуға бағытталған болды, яғни нақты жергілікті қауымдастықтардың сұраныстары мен қатысуына сүйене отырып, мемлекеттік билік жүйесімен институционалдық байланысты сақтай отырып жүзеге асырылды.

2021 жылғы 25 мамырда Мемлекет басшысы «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Конституциялық заңға қол қойды. Бұл заңмен аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін тікелей сайлау тәртібі енгізілді. Заңға сәйкес, кандидаттарды саяси партиялар ұсына алады, сондай-ақ өзін-өзі ұсыну немесе жоғары тұрған әкімдердің ұсынуы арқылы да сайлауға қатысуға болады. Аталған санаттағы әкімдер төрт жыл мерзімге сайланады және қатарынан екі мерзімнен артық сайлануға құқығы жоқ.

Мемлекеттік кеңесші Е. Т. Кариннің айтуынша, екі жыл ішінде, 2023 жылғы тамыз айының ортасына дейін, ауылдық елді мекендер мен аудандық маңызы бар қалалардың 1668 әкімі сайланды. Олардың 75 %-ын саяси партиялар ұсынған, ал қалған 25 %-ы өзін-өзі ұсынған кандидаттар болған. Сайланған әкімдердің 57,4 %-ы бұған дейін бұл лауазымды атқармаған, бұл жергілікті басқару жүйесінде елеулі жаңарудың орын алғанын көрсетеді [11].

2023 жылғы 5 қарашада Қазақстанда пилоттық режимде облыстық маңызы бар қалалар мен аудандар әкімдерінің сайлауы өтті. Қазақстан тәуелсіздігі тарихында алғаш рет азаматтар 42 аудан мен 3 қаланың әкімін тікелей сайлау құқығына ие болды. Бұл сайлау – саяси жаңғырудың маңызды кезеңі болып табылады және мемлекеттің демократиялық институттарды кеңейтуге, жергілікті басқару процестеріне халықтың қатысуын арттыруға деген ұмтылысын көрсетеді. Мұндай деңгейдегі сайлаулардың өткізілуі – саяси реформалар тұжырымдамасында көзделген барлық деңгейдегі жергілікті билік органдарының әкімдерін тікелей сайлауға кезең-кезеңімен көшу бағытының жүзеге асырылып жатқанын айғақтайды.

Компанияның пилоттық сипатына қарамастан, өткен сайлау азаматтардың жоғары белсенділігін көрсетті. Жалпыұлттық сайлаушылардың қатысу деңгейі 62,8 %-ды құрады, бұл пилоттық формат үшін айтарлықтай көрсеткіш болып табылады. Салыстырар болсақ, 2023 жылғы наурызда өткен Мәжіліс пен мәслихат депутаттарын сайлау кезінде бұл көрсеткіш 54,2 % болған еді. Бұл азаматтардың жергілікті деңгейде басқаруға қатысуға деген қызығушылығының артып келе жатқанын, сондай-ақ саяси жауапкершілік пен ашықтықты күшейтуге бағытталған реформаларға деген сенімнің жоғары екенін көрсетеді.

Қорытынды

Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі қалыптасу жолында ұзақ әрі бірізді эволюциялық даму кезеңдерінен өтті. Азаматтардың жергілікті деңгейдегі істерге формалды және шектеулі қатысуынан бастап, тікелей ерік білдіру құқығын қамтамасыз ететін толыққанды, институционалдық тұрғыда ресімделген жүйеге айналды. Жергілікті өзін-өзі басқару мемлекеттік басқарудың қосалқы элементі болудан шығып, азаматтардың күнделікті өміріне тікелей әсер ететін мәселелерді шешуге қатысуын қамтамасыз ететін маңызды демократиялық институтқа айналды.

Сонымен қатар, Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқарудың одан әрі дамуы кешенді көзқарасты талап етеді. Бұл – нормативтік-құқықтық базаны жетілдіруден бастап, азаматтық құзыреттерді дамыту және кадрлық

құрамды кәсібилендіруге дейінгі барлық деңгейде институционалдық қолдауды қамтиды. Аймақтардың қаржылық тұрақтылығы, жергілікті билік органдарының дербестігін кеңейту, сондай-ақ халықпен кері байланыс пен есептілік тетіктерін нығайту ерекше мәнге ие.

Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі тек жергілікті деңгейдегі билікті ұйымдастыру нысаны ғана емес, сонымен бірге азаматтық қоғам мен жалпы саяси жүйенің кемелденуінің көрінісі болып табылады. Бұл жүйені нығайту мен дамыту – елдің демократиялану жолындағы, әлеуметтік жауапкершілікті арттырудағы және аумақтық орнықты дамуды қамтамасыз етудегі басты алғышарттардың бірі.

Осылайша, Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару қазіргі заманғы демократиялық басқару моделінің ажырамас бөлігі болып табылады және халық билігін іске асырудың маңызды тетігі ретінде көрініс табады. Ол формалды қатысу элементтерінен бастап, қоғамдағы саяси кемелділіктің артуын білдіретін тікелей сайлау арқылы жүзеге асатын толыққанды институционалдық жүйеге дейінгі жолдан өтті. Конституцияда бекітілген және бірқатар заңнамалық әрі басқарушылық актілер арқылы дамытылған бұл институт бүгінде қоғамдық билік құрылымындағы дербестігі мен маңыздылығы артып келе жатқан жүйе болып табылады.

Түрлі деңгейдегі әкімдерді тікелей сайлау жүйесіне көшу, азаматтық белсенділіктің артуы, жергілікті даму мәселелеріне деген қызығушылық пен бәсекелестіктің өсуі елдегі саяси жүйенің біртіндеп, бірақ тұрақты түрде демократиялануын көрсетеді.

Сонымен қатар, жергілікті өзін-өзі басқару институтының тиімділігі мен тұрақтылығы тікелей түрде құқықтық базаны нығайту, жергілікті органдардың қаржылық және кадрлық дербестігін қамтамасыз ету, азаматтық құзыреттілікті кеңейту және толыққанды саяси мәдениетті қалыптастыру бағытындағы одан әрі жасалатын қадамдарға байланысты.

Тек осындай жағдайларда ғана жергілікті өзін-өзі басқару мемлекеттік басқару жүйесіндегі өз рөлін толық атқарып, азаматтардың ел басқаруына шынайы қатысуының құралы бола алады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Морозова, О. Г.** Единство государственной власти: историко-теоретический и правовой аспект. Автореф. дисс... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону. – 2003. – С. 22.
- 2 **Эбзеев, Б. С.** Права и обязанности человека и гражданина как отражение диалектики индивидуального и коллективного начал в организации социума // Личность и власть (конституционные вопросы). – Ростов-на-Дону. – 1995. – С. 118–120.
- 3 **Чичерин, Б. Н.** О народном представительстве. – М., 1866. – 553 с.
- 4 Конституция Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&pos=310;-38#pos=310;-38. Дата обращения 17.06.2025
- 5 Аналитический доклад на тему: «Местное самоуправление в Казахстане: особенности и перспективы реформирования». – Астана : НАО «Казахстанский институт общественного развития». – 2023. – С. 75.
- 6 Указ Президента РК от 23 июня 2001 г. «О выборах акимов аульных (сельских) округов, аулов (сел), поселков» //Собрание актов Президента и Правительства РК. – 2001. – №21. – С. 259.
- 7 Постановление Центральной избирательной комиссии РК от 18 сентября 2001 г. «О назначении в порядке эксперимента выборов акимов аульных (сельских) округов, аулов (сел), поселков» // Текущий архив Центральной избирательной комиссии РК.
- 8 Указы Президента РК от 6 декабря 2004 г. №1484 «О проведении выборов акимов аульных (сельских) округов, аулов (сел), поселков Республики Казахстан» и № 1485 «О проведении эксперимента выборов акимов отдельных районов Республики Казахстан» //САПП РК. – 2004. – №48. – Ст.595; Указ Президента РК от 6 июня 2006 г. №130 «О проведении выборов акимов районов, городов областного значения Республики Казахстан» // САПП РК. – 2006. – №22. – С. 212.
- 9 Указ Президента РК от 8 июля 2005 г. №1613 «О внесении изменения в Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2004 года №1484» // САПП РК. – 2005. – №30. – С. 37.
- 10 Указ Президента РК от 28 ноября 2012 г. №438 «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан» // Казахстанская правда. – 2012. – 29 ноября.
- 11 **Кудрет, П.** Как в Казахстане проходят выборы сельских акимов, рассказал Ерлан Карин // «Informburo.kz», 15.08.2023 г. [Электронный

ресурс]. – <https://informburo.kz/novosti/kak-vkazaxstane-proxodyat-vybory-selskixakimov-rasskazal-erlan-karin>. Дата обращения 19.06.2025

12 Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на четвертом заседании Национального курултая. [Электронный ресурс]. – <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-chetvertom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-142359>. Дата обращения 19.06.2025

REFERENES

- 1 **Morozova, O. G.** Edinstvo gosudarstvennoj vlasti: istoriko-teoreticheskij i pravovoj aspekt. [The unity of State power: historical, theoretical and legal aspects] Avtoref. diss... kand. jurid. nauk. – Rostov-na-Donu. – 2003. – P. 22.
- 2 **E'bzeev, B. S.** Prava i obyazannosti cheloveka i grazhdanina kak otrazhenie dialektiki individual'nogo i kollektivnogo nachal v organizacii sociuma [The rights and duties of man and citizen as a reflection of the dialectic of individual and collective principles in the organization of society] // Lichnost' i vlast' (konstitucionny'e voprosy'). – Rostov-na-Donu. – 1995. – P. 118–120.
- 3 **Chicherin, B. N.** O narodnom predstavitel'stve [About the People's Representation]. – M., 1866. – 553 p.
- 4 Konstituciya Respubliki Kazaxstan [The Constitution of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&pos=310;-38#pos=310;-38. (Access date 17.06.2025).
- 5 Analiticheskij doklad na temu: «Mestnoe samoupravlenie v Kazaxstane: osobennosti i perspektivy reformirovaniya» [Analytical report on the topic: «Local self-government in Kazakhstan: features and prospects of reform»]. – Astana : NAO «Kazaxstanskij institut obshhestvennogo razvitiya». – 2023. – P. 75.
- 6 Ukaz Prezidenta RK ot 23 iyunya 2001 g. «O vy'borax akimov aul'ny'x (sel'skix) okrugov, aulov (sel), poselkov» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated June 23, 2001 «On the elections of akims of aul (rural) districts, villages (villages), towns»] //Sobranie aktov Prezidenta i Pravitel'stva RK. – 2001. – №21. – P. 259.
- 7 Postanovlenie Central'noj izbiratel'noj komissii RK ot 18 sentyabrya 2001 g. «O naznachenii v poryadke e'ksperimenta vy'borov akimov aul'ny'x (sel'skix) okrugov, aulov (sel), poselkov» [Resolution of the Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan dated September 18, 2001 «On the appointment of experimental elections of akims of aul (rural) districts, villages (villages), towns»] [Text] // Tekushhij arxiv Central'noj izbiratel'noj komissii RK.

8 Ukazy` Prezidenta RK ot 6 dekabrya 2004 g. №1484 «O provedenii vy`borov akimov aul`ny`x (sel`skix) okrugov, aulov (sel), poselkov Respubliki Kazaxstan» i № 1485 «O provedenii e`ksperimenta vy`borov akimov ot del`ny`x rajonov Respubliki Kazaxstan» //SAPP RK. – 2004. – №48. – St.595; Ukaz Prezidenta RK ot 6 iyunya 2006 g. №130 «O provedenii vy`borov akimov rajonov, gorodov oblastnogo znacheniya Respubliki Kazaxstan» [Decrees of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 6, 2004 No. 1484 «On holding elections of akims of aul (rural) districts, villages (villages), towns of the Republic of Kazakhstan» and No. 1485 «On holding experimental elections of akims of certain districts of the Republic of Kazakhstan» // SAPP RK. – 2004. – No. 48. – Article 595; Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated June 6, 2006 No. 130 «On holding elections of akims of districts, cities of regional significance of the Republic of Kazakhstan»] // SAPP RK. – 2006. – №22. – P. 212.

9 Ukaz Prezidenta RK ot 8 iyulya 2005 g. №1613 «O vnesenii izmeneniya v Ukaz Prezidenta Respubliki Kazaxstan ot 6 dekabrya 2004 goda №1484» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated July 8, 2005 No. 1613 «On Amendments to Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 6, 2004 No. 1484»] // SAPP RK. – 2005. – № 30. – P. 37.

10 Ukaz Prezidenta RK ot 28 noyabrya 2012 g. № 438 «Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya mestnogo samoupravleniya v Respublike Kazaxstan» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated November 28, 2012 No. 438 «On approval of the Concept of Development of Local Self-government in the Republic of Kazakhstan»] // Kazaxstanskaya pravda. – 2012, 29 noyabrya.

11 **Kudret, P.** Kak v Kazaxstane proxodyat vy`bory` sel`skix akimov, rasskazal Erlan Karin [Yerlan Karin told how the elections of rural akims are held in Kazakhstan] [Text] // «Informburo.kz», 15.08.2023 g. [Electronic resource]. – <https://informburo.kz/novosti/kak-vkazaxstane-proxodyat-vybory-selskixakimov-rasskazal-erlan-karin>. Data obrashheniya 19.06.2025

12 Vy`stuplenie Glavy` gosudarstva Kasy`m-Zhomarta Tokaeva na chetvertom zasedanii Nacional`nogo kurultaya [Speech by President Kassym-Jomart Tokayev at the fourth session of the National Kurultai] [Electronic resource]. – <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-chetvertom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-142359>. Data obrashheniya 19.06.2025

03.09.25 ж. баспаға түсті.

12.11.25 ж. түзетулерімен түсті.

04.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*И. А. Калиев¹, А. А. Шайхимов²

^{1,2}Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 03.09.25.

Поступило с исправлениями 12.11.25.

Принято в печать 17.12.25.

ЭВОЛЮЦИЯ ИНСТИТУТА АКИМОВ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Статья посвящена всестороннему анализу становления и развития института акимов и системы местного самоуправления в Республике Казахстан в контексте политических и административных реформ. Рассматриваются правовые, институциональные и социально-политические аспекты эволюции местной власти с начала 1990-х годов, когда закладывались основы государственной независимости и формировались первые модели управления территориями. Особое внимание уделено процессу постепенной трансформации статуса акимов – от представителей исполнительной вертикали, назначаемых из центра, к политическим лидерам, легитимность которых формируется через механизмы прямого волеизъявления граждан. В статье подробно анализируются ключевые этапы реформ: совершенствование законодательства, развитие процедур подотчетности и участия населения, внедрение элементов местного самоуправления и повышение прозрачности управленческих решений. Отдельный акцент сделан на внедрении прямых выборов акимов сельских округов и районов в 2021–2023 годах, их политических результатах и общественном восприятии. В заключение авторы приходят к выводу, что местное самоуправление в Казахстане вступает в фазу институционального укрепления и демократизации, предполагающую дальнейшее развитие кадрового потенциала, повышение политической культуры граждан и финансово-экономической самостоятельности регионов как основы эффективной системы публичного управления.

Ключевые слова: местное самоуправление, акимы, выборы, демократия, децентрализация, Казахстан, публичная власть, политическая реформа.

*I. A. Kaliyev¹, A. A. Shaykhimov²

^{1,2}Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 03.09.25.

Received in revised form 12.11.25.

Accepted for publication 04.12.25.

EVOLUTION OF THE INSTITUTE OF AKIMS AND LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article is devoted to a comprehensive analysis of the formation and development of the institute of akims and the system of local self-government in the Republic of Kazakhstan in the context of political and administrative reforms. The article examines the legal, institutional, and socio-political aspects of the evolution of local government since the early 1990s, when the foundations of state independence were laid and the first models of territorial governance were formed. Special attention is paid to the process of gradual transformation of the status of akims – from representatives of the executive vertical, appointed from the center, to political leaders, whose legitimacy is formed through the mechanisms of direct expression of the will of citizens. The article analyzes in detail the key stages of reforms: improving legislation, developing procedures for accountability and public participation, introducing elements of local government and increasing transparency of management decisions. A special emphasis is placed on the introduction of direct elections of mayors of rural districts and districts in 2021–2023, their political results and public perception. In conclusion, the authors conclude that local self-government in Kazakhstan is entering a phase of institutional strengthening and democratization, involving the further development of human resources, increasing the political culture of citizens and the financial and economic independence of regions as the basis for an effective public administration system.

Keywords: local government, akims, elections, democracy, decentralization, Kazakhstan, public power, political reform.

SRSTI 11.25.91

<https://doi.org/10.48081/ZFHZ2323>

*A. T. Serikbayeva

Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1198-8937>

*e-mail: a.serikbaeva@mail.ru

THE CURRENT STATE OF ITALY'S COOPERATION WITH CENTRAL ASIAN COUNTRIES IN THE FIELD OF POLITICS AND SECURITY

This article attempts to analyse Italy's political cooperation with Central Asian countries in the context of the transformation of the modern international relations system. The study is based on systematic, historical-chronological and comparative approaches, which made it possible to examine the evolution of bilateral and multilateral interactions and identify the main directions and trends in cooperation. One of the important points of the article is the study of Italy's role in ensuring regional security, its participation in multilateral initiatives and its desire to build a stable system of interaction in the Eurasian space. The paper emphasises that Italian policy in the region is based on the principles of multilateralism, diplomatic dialogue and a comprehensive approach to security issues, including economic, humanitarian and environmental aspects. Italy's strategic partnerships with Kazakhstan and Uzbekistan, which play a leading role in the development of political and economic ties, are highlighted. Italy's participation in initiatives to stabilise the situation in Afghanistan and combat transnational threats, including terrorism, drug trafficking and illegal migration, is considered separately. The conclusion is that there is still significant potential for expanding cooperation, especially in the areas of cybersecurity, environmental sustainability and humanitarian development. Italy considers Central Asia to be a strategically important region, and strengthening ties with it contributes to the implementation of the pan-European 'pivot to the East' and increased stability in Eurasia.

Keywords: Italy, Central Asia, European Union, international relations, regional cooperation, regional security.

Introduction

Modern global political processes, including globalization and regionalization, define and shape new directions of cooperation between states. In the context of this trend, interaction between Italy and the countries of Central Asia is of particular interest. Despite the geographical distance between the regions, this vector of cooperation demonstrates steady intensification, especially over the past decade.

The relevance of this research topic is determined by a combination of significant political, economic, and geostrategic factors. In the context of the transformation of the world order and the formation of a polycentric system of international relations, the importance of regions that were previously on the periphery of global processes is significantly increasing. Central Asia, located at the crossroads of Europe and Asia, is gradually transforming into a space of interaction and competition among leading global and regional actors. In this context, the analysis of Italy's policy – one of the largest economies of the European Union - in the Central Asian region is of particular interest, as it allows for the identification of new trends in the development of international relations and the assessment of prospects for expanding the European presence in this geopolitical space.

Central Asia occupies a strategically significant position on the Eurasian continent, serving as a link between Europe and Asia and constituting an important element of the «One Belt, One Road» initiative. Italy, which became the first G7 country to sign a Memorandum of Understanding with China within the framework of this initiative, demonstrates increasing interest in the development of transport routes passing through Central Asia. This opens new opportunities for strengthening trade and economic cooperation. The study of this aspect of Italian foreign policy contributes to a deeper understanding of the prospects for the formation of transport and logistics connections between Europe and Asia.

Modern political relations between Italy and the countries of Central Asia are characterized by a high level of dynamism, the presence of strategic partnerships with key states of the region, and a constant expansion of areas of interaction. The development of political dialogue serves as a foundation for the intensification of economic and cultural-humanitarian cooperation, creating favorable conditions for the implementation of joint projects and initiatives.

The issue of regional security in Central Asia has acquired particular importance in recent decades due to the persistent instability in neighboring regions, primarily in Afghanistan, as well as the growing transnational threats. Italy, as a member of NATO, the European Union, and one of the leading G7 countries, demonstrates an increased interest in regional security issues and seeks to contribute to strengthening stability and sustainable development in Central Asia.

The intensification of Italy's foreign policy activities in the region reflects Rome's aspiration to strengthen its position in a geopolitically and geoeconomically significant space. Italy strives to diversify its foreign policy and foreign economic relations, paying increasing attention to the Asian direction, which corresponds to the general trend of the European «turn to the East.» The analysis of this process makes it possible to identify new priorities of Italian diplomacy in the context of the transformation of the modern system of international relations.

Materials and Methods

The methodological basis of the study relies on the application of systemic, historical-chronological, and comparative approaches. The systemic approach makes it possible to consider the interaction between Italy and the countries of Central Asia as an integral set of interrelated elements functioning within the context of the modern system of international relations. The use of the historical-chronological approach provides an opportunity to trace the dynamics and stages of the evolution of bilateral relations in their temporal sequence. The application of the comparative approach facilitates the identification of both general patterns and specific features of Italy's policy toward individual states of the region.

In the process of analyzing bilateral cooperation, the authors rely on contemporary academic concepts developed by foreign schools engaged in the study of international relations and diplomatic history. These theories represent a set of conceptual generalizations and interpretations that shape the discursive field within the framework of the academic understanding of world politics.

The methodological framework of the study includes classical theories of international relations, particularly the key principles of neorealism. According to this approach, a state's power is determined not only by its military potential but also by the effectiveness of its system of governance, the level of social and cultural-humanitarian development, and the country's image as a reliable partner in the international arena [1]. The consideration of these theoretical perspectives constitutes an important part of the research conducted.

The analysis of the stated topic is primarily based on the method of systems analysis in combination with other approaches and methods of political science research. The comprehensive use of these instruments, along with the study of political processes, facts, and events, allows for the most complete and multifaceted understanding of the essence and characteristics of the issue under consideration.

Outcomes and discussion

Political Cooperation between Italy and the Countries of Central Asia

The modern system of political interaction between Italy and the states of Central Asia is characterized by its multi-level and comprehensive nature, encompassing a wide range of bilateral and multilateral cooperation areas. A central

role in the political dialogue is played by contacts at the highest and high levels, which contribute to strengthening mutual understanding and developing strategic decisions [2]. In recent years, several significant visits have taken place, resulting in progress in the development of political and economic ties. For instance, in 2022, President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev paid an official visit to Italy, which led to the signing of agreements in the fields of economy, education, and culture. In the same year, Italian Prime Minister Mario Draghi visited Uzbekistan, giving additional impetus to the development of bilateral relations.

Regular contacts at the level of foreign ministers serve as an important mechanism for coordinating positions on pressing international and regional issues. In 2023, Italian Minister of Foreign Affairs Antonio Tajani held a series of meetings with his counterparts from Central Asian countries on the sidelines of the UN General Assembly, thereby reaffirming the growing significance of the region in Italy's foreign policy strategy. An important role is played by intergovernmental commissions on economic cooperation, which operate with Kazakhstan, Uzbekistan, and Turkmenistan. These structures serve not only as platforms for discussing trade and economic issues but also as venues for exchanging political initiatives.

Interparliamentary contacts make a significant contribution to strengthening the political dialogue. Friendship and cooperation groups established between the parliaments of Italy and the countries of the region facilitate the exchange of experience in the legislative sphere and promote the development of parliamentary diplomacy. Diplomatic representations are also actively functioning: Italian embassies are open in all five Central Asian states, while the regional countries maintain their missions in Rome, ensuring continuous information exchange and coordination of positions on key issues.

A notable innovation has been the establishment of the multilateral format «Italy – Central Asia,» the first meeting of which was held in Rome in 2022. This mechanism makes it possible to discuss not only bilateral matters but also common regional issues, including security and sustainable development. Alongside this, regular consultations on countering new threats – such as terrorism, transnational crime, and cybersecurity – are gaining increasing importance [3].

Italy's political relations with individual countries of the region vary in terms of intensity and specificity. The most developed and institutionalized cooperation has been established with Kazakhstan, with which relations are characterized as a strategic partnership. This status was formalized by the 2015 Declaration on Strategic Partnership, renewed in 2022, confirming the long-term and stable nature of the interaction. Kazakhstan remains Italy's key partner in the region: in 2023, trade turnover between the two countries reached 15 billion USD, accounting for

about one-fifth of Kazakhstan's total trade with the European Union. The energy company Eni plays a leading role in cooperation, participating in the development of major oil fields, including Kashagan.

Relations between Italy and Uzbekistan have also acquired a strategic character. Following the start of large-scale reforms in Uzbekistan in 2016, bilateral interaction has intensified markedly. In 2019, a Declaration on Comprehensive Strategic Partnership was signed, opening a new stage in relations between the two states. Italy supports Uzbekistan's reforms, assisting in the modernization of public administration, the judicial system, and the strengthening of legal institutions. Cooperation in the field of security is of particular importance, given Uzbekistan's geographical proximity to Afghanistan. In 2023, mutual trade exceeded 600 million USD [4].

Cooperation with Turkmenistan is developing more modestly, which is explained by the country's neutral status and the specific nature of its political system. Nevertheless, positive dynamics can be observed: in recent years, there have been official visits and high-level negotiations, including the visit of Turkmen Foreign Minister Rashid Meredov to Rome in 2022. The key area remains the energy sector, where Eni is involved in the development of offshore fields in the Caspian Sea.

With Tajikistan, Italy maintains stable but less intensive cooperation. The main focus is on regional security issues, counterterrorism efforts, and the strengthening of border control. Similar priorities can be observed in relations with Kyrgyzstan, which Italy views as the most democratic state in the region. Rome provides Bishkek with technical and financial assistance aimed at developing civil society institutions and supporting small businesses [5].

Thus, the political dialogue between Italy and the countries of Central Asia is currently distinguished by high dynamism and broad scope. Italy has established official diplomatic relations with all five countries of the region, which demonstrates the significance of Central Asia in the country's foreign policy strategy [6]. The most significant areas remain the strategic partnerships with Kazakhstan and Uzbekistan, which include active political engagement, economic and energy cooperation, as well as coordination on issues of international security. The establishment of new mechanisms of interaction, such as the «Italy–Central Asia» format, demonstrates the transition of relations to a qualitatively new level and reflects Rome's aspiration to strengthen its position in a region that is gaining increasing importance in the system of Eurasian international relations.

Italy's Approach to Regional Security in Central Asia

Italy's approach to ensuring regional security in Central Asia is shaped by the general principles of the country's foreign policy, its participation in international

organizations, and its specific interests in the region. Conceptually, Italian policy rests on several key principles. First, security is viewed comprehensively - not only in military and political terms but also through economic, humanitarian, and environmental dimensions. Second, Italy prioritizes diplomatic and economic instruments, emphasizing preventive measures and partnership-based formats of cooperation. Third, a fundamental element of Italy's approach remains multilateralism and reliance on the mechanisms of the United Nations, the OSCE, and the European Union.

Italy's interest in regional security in Central Asia is determined by several factors. Chief among them is the region's proximity to zones of instability, particularly Afghanistan, which gives rise to risks of terrorism, extremism, drug trafficking, and illegal migration. In addition, Central Asia plays a vital role in ensuring Europe's energy security, including that of Italy, and constitutes a key transport hub within the «One Belt, One Road» initiative. Maintaining stability in the region is directly linked to safeguarding Rome's economic interests and the energy flows directed toward Europe.

The main areas of Italy's security-related activity include combating terrorism and extremism, countering drug trafficking and organized crime, cooperation in border control and migration policy, and supporting the stabilization of Afghanistan. Italy actively participates in technical assistance programs, organizes training for law enforcement and security personnel of regional countries, and promotes information exchange and the adoption of modern counterterrorism methods. Particular attention is paid to preventing radicalization, supporting educational initiatives, and fostering a culture of tolerance in multiethnic societies.

Cooperation in combating drug trafficking and transnational crime occupies an important place in Italy's regional strategy. Possessing significant experience in countering the mafia and the illegal drug trade, Italy shares practical expertise with the countries of Central Asia. Within the framework of joint programs, training sessions are conducted, equipment is supplied to border and anti-narcotics services, and advisory assistance is provided on financial intelligence and the prevention of money laundering [7].

Italy also actively contributes to strengthening border control, especially in countries bordering Afghanistan. The introduction of biometric technologies, automated control systems, and communication tools plays an important role in improving the efficiency of migration management and combating human trafficking. Italian specialists share their experience in migration regulation and the integration of foreign citizens, drawing on Italy's own practice in migration policy [8].

A special place in Italy's security policy is occupied by the Afghan dimension. Between 2001 and 2021, Italy was one of the largest participants in NATO missions in Afghanistan, deploying up to 4,000 military personnel and investing more than 870 million euros in reconstruction and humanitarian projects. After the withdrawal of troops, Italy continues to participate in international efforts to prevent a humanitarian crisis, allocating significant funds to assist the population and to prevent the country from becoming a hub of international terrorism [9].

Despite Italy's active position, its activities in Central Asia face a number of constraints. Among them are limited financial and institutional resources, the geographical distance of the region, and competition from Russia and China, which have traditionally held stronger positions there. Nevertheless, Rome seeks to maintain a stable presence by using flexible forms of engagement and coordination through international structures.

The prospects for Italy's participation in ensuring Central Asia's security are linked to expanding cooperation in new areas – cybersecurity, environmental sustainability, water resource management, and countering hybrid threats. Italy intends to develop partnerships with the countries of the region based on multilateralism and mutual benefit, thereby strengthening Central Asia's resilience to contemporary challenges [10].

Thus, Italy's policy in the field of regional security in Central Asia reflects Rome's commitment to a preventive, cooperative, and long-term approach. Through participation in programs aimed at combating terrorism, drug trafficking, and migration challenges, as well as by supporting Afghan stabilization, Italy demonstrates its adherence to the principles of sustainable development and collective security. Despite existing constraints, the potential for expanding cooperation remains, and Central Asia continues to be viewed by Italy as a strategically important element of its foreign policy strategy in Eurasia.

Conclusions

The analysis of the current state of political relations has revealed that the main instruments of political interaction include regular high-level and top-level contacts, as well as the operation of joint commissions on economic cooperation and specialized working groups. The priority areas of such cooperation involve issues of regional security, counterterrorism and anti-extremism efforts, control over drug trafficking, and the strengthening of collaboration within international organizations. A significant achievement in this area has been the establishment of strategic partnerships with Kazakhstan and Uzbekistan, which has elevated bilateral relations to a qualitatively new level.

The study of Italy's role in regional security issues has shown that the country's approach is characterized by a comprehensive perception of the problem

and an emphasis on the predominant use of diplomatic and economic mechanisms rather than military-political means. Italy attaches particular importance to multilateral formats of cooperation, actively supporting the efforts of international structures such as the United Nations, the OSCE, and other organizations aimed at stabilizing the situation in the region. A key direction of its activity is related to participation in initiatives for stabilizing Afghanistan, which has gained additional significance following the events of 2021.

Thus, Italy's policy in ensuring regional security in Central Asia demonstrates its commitment to a preventive approach and the development of multilateral cooperation against the backdrop of growing global challenges. Active participation in programs to combat terrorism, control drug trafficking and illegal migration, as well as support for stabilization processes in Afghanistan, attests to Italy's adherence to the principles of sustainable regional development. Despite existing constraints – such as limited resources, geographical distance, and geopolitical factors – there remains considerable potential for expanding cooperation, particularly in the fields of cybersecurity, environmental sustainability, and humanitarian development. Central Asia continues to occupy a strategically important place in Italy's foreign policy strategy as a key bridge between East and West.

REFERENCES

- 1 **Konychev, V. N.** O neorealizme Kenneta Uoltsa [On Kenneth Waltz's Neorealism]. – Polis. Politicheskie issledovaniya [Polis. Political Studies]. 2004. No. 2. – P. 146–155. – <https://doi.org/10.17976/jpps/2004.02.14>
- 2 NATO Defense College Foundation. Italy and Central Asia 1+5: Development and Perspectives. 2023. <https://www.natofoundation.org/food/italy-and-central-asia-15-development-and-perspectives/>
- 3 Oficial'nyy vizit prezidenta Kazakhstana K.-Zh. Tokaeva v Italiyu [Official Visit of President of Kazakhstan K.-Zh. Tokayev to Italy] // Kazakhstanskaya pravda [Kazakhstanskaya Pravda]. 2022. 15 November.
- 4 Vizit prem'er-ministra Italii M. Dragi v Uzbekistan [Visit of Italian Prime Minister M. Draghi to Uzbekistan] // Narodnoe slovo [Narodnoe Slovo]. – 2022, 25 September.
- 5 Deklaratsiya o vsestoronnem strategicheskom partnerstve mezhdu Respublikoy Uzbekistan i Ital'yanskoy Respublikoy [Declaration on Comprehensive Strategic Partnership between the Republic of Uzbekistan and the Italian Republic] // Byulleten' mezhdunarodnykh dogovorov [Bulletin of International Treaties]. – 2019. – No. 12.

6 **Дадабаева З. А.** Международное сотрудничество стран Центральной Азии: история и современность. – Алматы : Дайк-Пресс, 2019.

7 Sovmestnyy ital'yansko-uzbekistskiy proekt po preduprezhdeniyu radikalizatsii molodezhi [Joint Italian-Uzbek Project on Preventing Youth Radicalisation] // Profilaktika ekstremizma [Prevention of Extremism]. 2022. No. 6.

8 Sotrudnichestvo Italii so stranami Tsentral'noy Azii v sfere upravleniya granitsami [Italy's Cooperation with Central Asian Countries in the Field of Border Management] // Pogranichnaya bezopasnost' [Border Security]. – 2022. – No. 8.

9 Programmy vosstanovleniya i razvitiya Afganistana s uchastiem Italii [Programmes for the Reconstruction and Development of Afghanistan with the Participation of Italy] // Mezhdunarodnaya pomoshch' razvitiyu [International Development Assistance]. – 2022. – No. 2.

10 Sotrudnichestvo Italii so stranami Tsentral'noy Azii v protivodeystvii novym vyzovam i ugrozam [Italy's Cooperation with Central Asian Countries in Countering New Challenges and Threats] // Sovremennye ugrozy bezopasnosti [Contemporary Security Threats]. – 2023. – No. 3.

Received 28.10.25.

Received in revised form 28.10.25.

Accepted for publication 17.12.25.

**А. Т. Серикбаева*

Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

28.10.25 ж. баспаға түсті.

28.10.25 ж. түзетулерімен түсті.

17.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ИТАЛИЯНЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІМЕН САЯСАТ ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ҮНТҮМАҚТАСТЫҒЫ

Мақалада Италияның Орталық Азия елдерімен саяси ынтымақтастығын қазіргі халықаралық қатынастар жүйесінің трансформациясы контекстінде талдауға әрекет жасалған. Жүргізілген зерттеу жүйелік, тарихи-хронологиялық және салыстырмалы тәсілдерге негізделген, бұл екіжақты және көпжақты өзара әрекеттестіктің эволюциясын қарауға, ынтымақтастықтың негізгі бағыттары мен тенденцияларын анықтауға мүмкіндік берді. Мақаланың маңызды аспектілерінің бірі – Италияның аймақтық

қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі ролін, көпжақты бастамаларға қатысуын және Еуразия кеңістігінде тұрақты өзара әрекет жүйесін құруға ұмтылысын зерттеу. Жұмыста аймақтағы италяндық саясат көпжақтылық принциптері, дипломатиялық диалог және қауіпсіздік мәселелеріне кешенді көзқарас (экономикалық, гуманитарлық және экологиялық аспектілерді қоса алғанда) негізінде жүргізілетініне назар аударылады. Италияның Қазақстан мен Өзбекстанмен стратегиялық серіктестіктері ерекшеленіп көрсетілген, олар саяси және экономикалық байланыстардың дамуына жетекші рөл атқарады. Сонымен қатар, Италияның Ауғанстандағы жағдайды тұрақтандыру және трансұлттық қауіп-қатерлерге, соның ішінде терроризм, есірткі контрабандасы және заңсыз миграциямен күреске қатысуы жеке қарастырылған. Зерттеу нәтижесінде ынтымақтастықты кеңейту әлеуеті, әсіресе киберқауіпсіздік, экологиялық тұрақтылық және гуманитарлық даму салаларында, жоғары деңгейде сақталғаны анықталды. Орталық Азия Италия үшін стратегиялық маңызды аймақ ретінде қарастырылады, оның байланыстарын нығайту бүкілЕуропалық «Шығысқа бет бұру» стратегиясын іске асыруға және Еуразиядағы тұрақтылықты арттыруға ықпал етеді.

Кілтті сөздер: Италия, Орталық Азия, Еуропалық Одақ, халықаралық қатынастар, аймақтық ынтымақтастық, аймақтық қауіпсіздік.

*А. Т. Серикбаева

Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 28.10.25.

Поступило с исправлениями 28.10.25.

Принято в печать 17.12.25.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА ИТАЛИИ СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В СФЕРЕ ПОЛИТИКИ И БЕЗОПАСНОСТИ

В данной статье предпринята попытка проанализировать политическое сотрудничество Италии со странами Центральной Азии в контексте трансформации современной системы международных отношений. Проведенное исследование основано на системном,

историко-хронологическом и сравнительном подходах, что позволило рассмотреть эволюцию двусторонних и многосторонних взаимодействий, определить основные направления и тенденции сотрудничества. Одним из важных моментов статьи является изучение роли Италии в обеспечении региональной безопасности, её участием в многосторонних инициативах и стремлению к построению стабильной системы взаимодействия в Евразийском пространстве. В работе подчеркивается, что итальянская политика в регионе базируется на принципах многосторонности, дипломатического диалога и комплексного подхода к вопросам безопасности, включающего экономические, гуманитарные и экологические аспекты. Выделены стратегические партнёрства Италии с Казахстаном и Узбекистаном, играющие ведущую роль в развитии политических и экономических связей. Отдельно рассматривается участие Италии в инициативах по стабилизации ситуации в Афганистане и борьбе с транснациональными угрозами, включая терроризм, наркотрафик и нелегальную миграцию. Сделан вывод о сохранении значительного потенциала для расширения сотрудничества, особенно в сферах кибербезопасности, экологической устойчивости и гуманитарного развития. Центральная Азия рассматривается Италией как стратегически важный регион, укрепление связей с которым способствует реализации общеевропейского «поворота на Восток» и повышению стабильности в Евразии.

Ключевые слова: Италия, Центральная Азия, Европейский союз, международные отношения, региональное сотрудничество, региональная безопасность.

<https://doi.org/10.48081/PRNS3093>

***Р. Х. Усманов¹, Б. В. Поломарчук²**

¹Астраханский государственный университет им. В. Н. Татищева, Российская Федерация, г. Астрахань;

²Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2502-7667>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3301-5965>

*e-mail: usmanr@mail.ru

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И НАРОДНАЯ ДИПЛОМАТИЯ: УРОКИ САМЮЭЛЯ ХАНТИНГТОНА

Статья посвящена исследованию идей Самюэля Хантингтона о национальной идентичности и их применению к анализу феномена народной дипломатии в контексте современного Казахстана. Авторы обращаются к ключевым положениям монографии «Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности», в которой Хантингтон рассматривает взаимосвязь культурного ядра нации, общественного единства и внешнеполитического поведения государства. Особое внимание уделено сопоставлению американского и казахстанского опыта народной дипломатии, включая роль диаспор, соотечественников, институтов гражданского общества и государственных структур. В работе анализируется деятельность Ассамблеи народа Казахстана, Послов дружбы и фонда «Отандастар» как инструментов формирования международного имиджа страны. Авторы приходят к выводу, что народная дипломатия Казахстана развивается на основе модели «единства в многообразии» и сочетает государственные и общественные формы взаимодействия. В статье предложено создание Центра народной дипломатии Казахстана как институциональной платформы для систематизации опыта, научно-аналитического сопровождения и подготовки кадров в данной сфере. Отмечается, что эффективная народная дипломатия невозможна без укрепления национальной идентичности, служащей ценностным основанием для международного диалога и продвижения казахстанской модели мира и согласия.

Ключевые слова: Самюэль Хантингтон, национальная идентичность, народная дипломатия, мягкая сила, Ассамблея народа Казахстана, соотечественники, международный имидж.

Введение

В условиях глобализации и интенсификации международных коммуникаций проблема национальной идентичности приобретает особую значимость. Современные государства стремятся укреплять своё культурное ядро, одновременно развивая внешние формы взаимодействия с миром. Концепция народной дипломатии, зародившаяся в США в середине XX века, эволюционировала от инструмента государственной пропаганды до механизма общественного диалога между народами. В этой связи идеи Самюэля Хантингтона о соотношении культуры, политики и идентичности представляют собой ценную теоретическую основу для анализа современных дипломатических практик. Его подход позволяет рассмотреть народную дипломатию как элемент не только внешней, но и внутренней политики государства, отражающий его ценности, идеалы и модели общественного единства. Для Казахстана, демонстрирующего устойчивую модель межэтнического согласия и гражданского патриотизма, осмысление опыта Хантингтона открывает новые горизонты в развитии гуманитарной и общественной дипломатии, направленной на укрепление международного авторитета страны.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составили сравнительный и институциональный подходы, позволяющие проанализировать сходства и различия между американской и казахстанской моделями народной дипломатии. В работе использованы труды С. Хантингтона, Дж. Ная [1], Э. Галлиона [2], а также отечественных исследователей, изучающих специфику публичной и народной дипломатии в постсоветском пространстве. Основными источниками послужили монография С. Хантингтона «Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности» и аналитические материалы по деятельности Ассамблеи народа Казахстана, Послов дружбы и фонда «Отандастар» [3]. Применение контент-анализа позволило выявить ключевые концепты национальной идентичности и их отражение в дипломатических стратегиях. Сравнительный метод обеспечил возможность сопоставления американского и казахстанского опыта, а системный подход позволил предложить институциональные рекомендации для совершенствования народной дипломатии Казахстана.

Результаты и обсуждение

Особое значение для понимания феномена «народной дипломатии», на наш взгляд, имеет анализ Самюэля Хантингтона в монография «Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности» роли диаспор и транснациональных сообществ в главе «Диаспоры, зарубежные правительства и американская политика» [4]. Эти структуры становятся не только культурными посредниками, но и реальными участниками международных отношений. Эти идеи позволяют рассмотреть параллели и с современным Казахстаном, где вопросы национальной идентичности, международного имиджа и роли граждан в дипломатии становятся стратегически важными.

Понятие «народной дипломатии» (англ. public diplomacy) возникло в середине XX века в США и первоначально обозначало совокупность инструментов внешнего воздействия на общественное мнение за рубежом. Его теоретические основы были заложены в 1960-е годы американским исследователем Эдмундом Галлионом, который «народную дипломатию» определял как процесс, посредством которого субъекты международных отношений достигают внешнеполитических целей, оказывая воздействие на иностранную общественность [5, с. 142].

В период «холодной войны» термин тесно связывался с концепцией мягкой силы (soft power), развитой в 1990-е годы политологом Джозефом Наем. Мягкая сила рассматривалась как способность государства добиваться желаемых результатов через привлекательность своей культуры, ценностей и идеалов, а не через давление или военную мощь [6]. И здесь народная дипломатия стала главным инструментом реализации этой идеи.

Во второй половине XX – начале XXI века народная дипломатия претерпела качественные изменения. Если раньше она ассоциировалась в основном с государственными структурами и пропагандистскими механизмами, то сегодня её ядро сместилось в сторону гражданских, сетевых и культурных форм взаимодействия. В современном понимании это уже диалог народов, обществ и культур, направленный на развитие доверия, взаимопонимания и сотрудничества.

В данном случае затрагивается один из важных аспектов современной публичной дипломатии, о которых упоминают ряд ученых [7]. Надо отметить, что в нашем политическом лексиконе в этом аспекте можно встретить два вида дипломатии, как например, «публичная дипломатия» и «общественная дипломатия». Дело в том, что слово «общественная» переводится на другие языки как «социальная», «гражданская», «народная» [8, с. 129]. Между тем гражданская (народная) дипломатия, о которой мы имеем ввиду представляет собой неофициальную деятельность физических и юридических лиц,

НПО, различных институтов и движений, которые напрямую не зависят от правительства, но тем не менее могут способствовать улучшению межгосударственных отношений и налаживанию сотрудничества между народами. Следовательно, под общественной или народной дипломатией мы подразумеваем дипломатию на уровне неправительственных организаций, экспертного сообщества, в то время как публичная дипломатия включает в себя более широкий круг деятельности. [9].

В постсоветском пространстве интерес к народной дипломатии возрос в начале 2000-х годов, когда, например, страны Центральной Азии стали осознавать её потенциал для формирования международного имиджа и продвижения национальных ценностей.

Для Казахстана понятие народной дипломатии особенно значимо, поскольку тесно связано с казахстанской моделью мира и согласия, с деятельностью Ассамблеи народа Казахстана (АНК), а также с реализацией политики укрепления межэтнического и межкультурного диалога. На практике элементы народной дипломатии реализуются через образовательные обмены, культурные мероприятия, работу Послов дружбы АНК и взаимодействие с зарубежными соотечественниками.

По мнению Хантингтона, «диаспоры суть транснациональные этнические или культурные сообщества, члены которых отождествляют себя с родиной, которая может и не быть государственным образованием. Диаспоры отличаются и от национальных меньшинств и этнических групп... Этническая группа представляет собой национальную или культурную общность в пределах конкретного государства. Диаспора же, как говорилось, есть этническая либо культурная общность, существующая вне государственных границ» [10, с. 432].

Стоит отметить, что в научной и политической практике Казахстана термин «диаспора» официально не используется. В отличие от западных подходов, казахстанское законодательство и научное сообщество оперируют понятием «соотечественники, проживающие за рубежом». Такой выбор, на наш взгляд, отражает концепцию единого культурного пространства, в котором этнические и гражданские связи рассматриваются как часть единой национальной идентичности, независимо от места проживания. Именно через призму сохранения связей с соотечественниками и вовлечение их в процессы культурного и общественного взаимодействия Казахстан реализует элементы народной дипломатии.

Монография Самюэля Хантингтона позволяет рассмотреть этот процесс в более широком контексте. Хантингтон анализирует, как национальная идентичность определяет внешнеполитическое поведение, а диаспоры

становятся участниками международного общения и инструментом «мягкой силы». Его идеи позволяют сопоставить американский и казахстанский опыт, выявить общие закономерности и выработать рекомендации по совершенствованию народной дипломатии Казахстана.

Хантингтон рассматривает кризис американской идентичности как следствие утраты культурного ядра нации, т.е. ценностей, объединяющих общество. В условиях глобализации и миграции, считает он, сохранение национального самосознания становится не только внутренним, но и внешнеполитическим вызовом.

Для США вопрос народной дипломатии связан с более широкой дилеммой: «Как мы можем продвигать наши ценности за рубежом, не утратив собственного культурного ядра?». С.Хантингтон предупреждает, что чрезмерное «открытие миру» (т.н. космополитический подход) может привести к размыванию американской идентичности. Поэтому он призывает искать баланс между продвижением демократических ценностей вовне и сохранением культурного и гражданского единства внутри страны.

Особое внимание автор уделяет роли диаспор и транснациональных сообществ, которые действуют как агенты народной дипломатии. Они поддерживают связь с исторической родиной, способствуют продвижению её интересов и формируют позитивный образ в других странах. Хантингтон отмечает, что диаспоры могут усиливать влияние государства за рубежом, но одновременно и размывать его идентичность, если их деятельность не подкреплена единым ценностным ориентиром.

Ключевая идея Хантингтона состоит в том, что народная дипломатия эффективна лишь тогда, когда внешняя открытость сочетается с внутренним единством, а национальная идентичность служит смысловой опорой внешней коммуникации.

Казахстан, как и США, является многонациональным обществом, активно интегрированным в международное пространство. Однако наша модель идентичности изначально основана не на культурной гомогенности, а на идее единства в многообразии, на принципах межэтнического согласия и гражданского патриотизма.

В отличие от американского опыта, где диаспоры действуют автономно, Казахстан делает ставку на институциональное взаимодействие с соотечественниками за рубежом. Эта работа ведётся через фонд «Отандастар», МИД, Ассамблею народа Казахстана и другие структуры. Таким образом, Казахстан выстраивает собственную модель народной дипломатии, в которой главную роль играют гражданские связи, культурные проекты и образовательные программы.

Однако общие вызовы у нас схожи. Во-первых, это необходимость укрепления внутренней идентичности в условиях глобализации. Во-вторых, это развитие внешних коммуникаций, основанных на ценностях казахстанского общества. И наконец, поиск новых форм участия граждан в международных инициативах. В таблице 1 представлен сравнительный анализ «народной дипломатии» США и Казахстана.

Таблица 1 – Сравнительный анализ «народной дипломатии» США и Казахстана

Параметр	США (по Хантингтону)	Казахстан (современный контекст)
Ключевой вызов	Ослабление культурного ядра под влиянием мультикультурализма и миграции	Сохранение единства в условиях полиэтничности и открытости
Источник народной дипломатии	Диаспоры (например, еврейская, индийская, мексиканская)	Соотечественники за рубежом, программы «Болашақ», фонд «Отандастар», АНК
Роль государства	Ограниченная, диаспоры действуют самостоятельно	Сильная институциональная поддержка и координация
Основная цель	Продвижение американских ценностей	Формирование позитивного образа Казахстана как миролюбивого государства
Риск	Потеря национальной идентичности	Избыточная формализация и слабое вовлечение гражданского общества

Таким образом, если в США народная дипломатия развивается «снизу вверх», через активность этнических сообществ, то в Казахстане она формируется «сверху вниз», опираясь на государственные институты и программы. В будущем важным направлением станет синергия этих подходов, где инициативы граждан будут поддержаны, но не подменены официальными структурами.

Современные механизмы народной дипломатии в Казахстане включают в себя программы поддержки соотечественников за рубежом, деятельность культурных центров и казахстанских домов, различные образовательные и молодёжные инициативы, а также проекты общественной дипломатии через АНК, НПО и университеты. Эти направления формируют устойчивые связи между страной и её сообществами за границей, создавая позитивный международный образ Казахстана.

Однако, в контексте замечаний Хантингтона для США, эффективность народной дипломатии напрямую зависит от внутреннего чувства национального единства и уверенности в собственных ценностях. Без них внешние

коммуникации становятся формальными, а культурное влияние – довольно поверхностным.

В качестве рекомендаций по совершенствованию реализации «народной дипломатии» Казахстана можно предложить следующие рекомендации на разных уровнях.

1. Концептуальный уровень

– разработать Национальную концепцию народной дипломатии Республики Казахстан, объединяющую направления культурной, образовательной и гуманитарной политики;

– определить ключевые ценности, транслируемые вовне. Например, мир, согласие, социальная справедливость, открытость и взаимное уважение. Данные ценности отражают сущность «казахстанской модели мира и согласия».

2. Институциональный уровень. Создание Центра народной дипломатии Казахстана

На сегодняшний день под эгидой Ассамблеи народа Казахстана (АНК) успешно функционирует Институт народной дипломатии АНК – Корпус послов дружбы, учреждённый в 2018 году. Послы дружбы – это авторитетные общественные и государственные деятели, представляющие Казахстан за рубежом и способствующие продвижению идеи межэтнического согласия и мира, формируя позитивный международный образ страны. Их деятельность охватывает широкий спектр задач: культурно-гуманитарное сотрудничество, организация выставок и фестивалей, содействие экономическим и молодежным инициативам.

Однако потенциал этого направления может быть значительно усилен за счёт создания Центра народной дипломатии Казахстана, который стал бы системным координатором, исследовательской и обучающей платформой в данной сфере.

Преимущества:

– систематизация опыта АНК и Послов дружбы. Сегодня деятельность Послов дружбы АНК носит во многом персонализированный и событийный характер. Центр позволил бы институционализировать накопленный опыт, создать единую базу данных проектов, связей и партнёрств, формируя устойчивую платформу международных коммуникаций;

– поддержка новых форм народной дипломатии. Мир стремительно меняется, и традиционные формы культурных связей дополняются цифровыми форматами (онлайн-диалогами, социальными сетями, виртуальными культурными хабами и др.). Центр мог бы курировать развитие таких

инициатив, соединяя потенциал «Послов дружбы» и молодёжных посланников Казахстана;

– аналитическая и экспертная функция. Центр обеспечивал бы научно-исследовательское сопровождение народной дипломатии: мониторинг международного имиджа страны, анализ эффективности проектов, подготовку рекомендаций для МИД, АНК и НПО. Это усилило бы связь между академической средой и практикой дипломатии;

– формирование кадров народной дипломатии. Центр мог бы стать учебно-образовательной площадкой, где проводились бы тренинги, школы и мастер-классы для общественных посланников, представителей НПО, студентов и активистов, вовлечённых в международные коммуникации. Это помогло бы расширить корпус «народных дипломатов» за счёт молодёжи и экспертов из разных регионов Казахстана;

– координация действий и инициатив. Центр обеспечил бы синергию между различными акторами (Послами дружбы, зарубежными соотечественниками, университетами, фондами, культурными центрами). Его деятельность могла бы быть направлена на развитие единого коммуникационного бренда, например «Kazakhstan Connect», интегрированной системы народной дипломатии.

Ожидаемые результаты

– повышение узнаваемости и доверия к «казахстанской модели мира и согласия» за рубежом;

– рост вовлечённости граждан и соотечественников в международные инициативы;

– повышение эффективности взаимодействия между АНК, МИД, МИОР, НПО и зарубежными партнёрами;

– расширение присутствия Казахстана в сфере культурной и гуманитарной дипломатии на глобальном уровне.

3. Гражданский уровень

– поддерживать инициативы казахстанцев, проживающих за рубежом, как «народных послов» страны – художников, ученых, бизнесменов, студентов и др.;

– стимулировать участие молодежи в международных обменах, культурных форумах, волонтерских программах;

– развивать межгражданские проекты – People-to-People Diplomacy, основанные на взаимопонимании и доверии между обществами.

4. Коммуникационный уровень

– создать мультимедийные проекты и информационные кампании, рассказывающие о деятельности Послов дружбы и успешных казахстанцах за рубежом;

– активно использовать социальные сети, платформы видеоконтента и онлайн-площадки для продвижения современных форм народной дипломатии;
 – разработать систему цифрового мониторинга и анализа восприятия Казахстана в международных медиа.

Выводы

Самюэль Хантингтон справедливо подчёркивал: «Нация, потерявшая чувство своей идентичности, теряет способность быть услышанной миром». Эта мысль напрямую применима к Казахстану. Эффективная народная дипломатия невозможна без сильной внутренней идентичности, основанной на согласии, уважении и стремлении к развитию. Казахстан, демонстрируя устойчивую модель межэтнического согласия, уже сегодня реализует элементы народной дипломатии через деятельность АНК и Послов дружбы.

Создание Центра народной дипломатии Казахстана стало бы логическим шагом в институциональном укреплении этой работы. Он позволил бы объединить лучшие практики, повысить научно-аналитическую и образовательную составляющую, а также создать пространство для формирования нового поколения народных дипломатов, способных говорить с миром языком доверия, уважения и культуры.

Таким образом, народная дипломатия Казахстана – это мост от внутреннего единства к международному признанию. Её развитие невозможно без системного центра, который объединит науку, общество и государство в продвижении казахстанской модели мира и согласия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Най, Д.** Гибкая сила. Как добиться успеха в мировой политике. – М.: Тренд, 2006. – 397 с.
- 2 **Saxon, W.** Edmund Asbury Gullion, 85, Wide-Ranging Career Envoy. The New York Times, 31.03.1998. [Электронный ресурс]. – <https://www.nytimes.com/1998/03/31/world/edmund-asbury-gullion-85-wide-ranging-career-envoy.html> (Accessed 20.09.2025).
- 3 Официальный сайт Фонда Отандастар. [Электронный ресурс]. – <https://oq.gov.kz/ru>. (Дата обращения 20.09.2025).
- 4 **Хантингтон, С.** Кто мы? : Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004.
- 5 **Векслер, А. Ф.** «Исторические отцы PR»: первые практические опыты «публичной дипломатии» // Коммуникации. Медиа. Дизайн. – Том 2. – № 1. – 2017. – С. 142.

6 **Наумов, А. О.** Концепция «мягкой силы» Джозефа Ная в зарубежном научном дискурсе: интерпретация и критика // Государственное управление. Электронный вестник. – Выпуск № 89. – Декабрь 2021 г.

7 Публичная дипломатия. Теория и практика / Е. А. Антюхова [и др.]; под ред. М. М. Лебедевой; Московский государственный институт международных отношений (университет) МИД России. – М.: Аспект Пресс, 2017. – 270 с.

8 **Зонова, Т. В.** Современная модель дипломатии: истоки становления и перспективы развития. – М., 2003. – С. 129.

9 **Шамигуя, И. Ш.** Понятие «публичной дипломатия» в теории международных отношений // Актуальные проблемы современных международных отношений. – 2017. – С. 136–142.

10 Хантингтон, С. Кто мы? : Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – С. 432.

REFERENCES

- 1 **Naj, D.** Gibkaya sila. Kak dobit'sya uspeha v mirovoj politike [Flexible Power: How to Succeed in Global Politics]. – М.: Trend, 2006. – 397 p.
- 2 **Saxon, W.** Edmund Asbury Gullion, 85, Wide-Ranging Career Envoy. – The New York Times, 31.03.1998. [Electronic resource]. – <https://www.nytimes.com/1998/03/31/world/edmund-asbury-gullion-85-wide-ranging-career-envoy.html> (Accessed 20.09.2025)
- 3 Oficial'ny'j sajt Fonda Otandastar [Official site Fonda Otandastar]. – <https://oq.gov.kz/ru>. (Accessed 20.09.2025).
- 4 **Xantington, S.** Кто мы? : Vy'zovy' amerikanskoj nacional'noj identichnosti [Who are we? Challenges to American National Identity] / S. Xantington; Per. s angl. A. Bashkirova. – М.: ООО «Izdatel'stvo АСТ»: ООО «Tranzitkniga», 2004.
- 5 **Veksler, A. F.** «Istoricheskie otcy PR»: pervy'e prakticheskie opy'ty «publichnoj diplomatii» [«Historical fathers of PR»: the first practical experiences of «public diplomacy»] [Text] // Kommunikacii. Media. Dizajn. – Vol. 2. – № 1. – 2017. – P. 142.
- 6 **Naumov, A. O.** Konceptiya «myagkoj sily» Dzhozefa Naya v zarubezhnom nauchnom diskurse: interpretaciya i kritika [Joseph Nye's Concept of «soft power» in Foreign Scientific Discourse: Interpretation and Criticism] // Gosudarstvennoe upravlenie. E'lektronny'j vestnik. – Vy'pusk № 89. – Dekabr' 2021 g.

7 Publichnaya diplomatiya. Teoriya i praktika [Public diplomacy. Theory and practice] / E. A. Antyuxova [i dr.]; pod red. M. M. Lebedevoj; Moskovskij gosudarstvenny'j institut mezhdunarodny'x otnoshenij (universitet) MID Rossii. – M. : Aspekt Press, 2017. – 270 p.

8 **Zonova, T. V.** Sovremennaya model' diplomatii: istoki stanovleniya i perspektivy` razvitiya. [The modern model of diplomacy: the origins of its formation and development prospects] – M., 2003. – P. 129

9 **Shamiguva, I. Sh.** Ponyatie «publichnoj diplomatiya» v teorii mezhdunarodny'x otnoshenij [The concept of «public diplomacy» in the theory of international relations] // Aktual'ny'e problemy` sovremenny'x mezhdunarodny'x otnoshenij. – 2017. – P. 136–142.

10 Xantington, S. Kto my`? : Vy`zovy` amerikanskoj nacional'noj identichnosti [Who are we? Challenges to American National Identity] / S. Xantington; Per. s angl. A. Bashkirova. – M. : OOO «Izdatel'stvo ACT»: OOO «Tranzitkniga», 2004. – P. 432.

*P. X. Usmanov¹, B. V. Polomarchuk²

¹В. Н. Татищев атындағы Астрахан мемлекеттік университеті, Ресей Федерациясы, Астрахан қ.

²Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

28.10.25 ж. баспаға түсті.

28.10.25 ж. түзетулерімен түсті.

15.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ЖӘНЕ ХАЛЫҚТЫҚ ДИПЛОМАТИЯ: САМУЭЛЬ ХАНТИНГТОННЫҢ САБАҚТАРЫ

Мақала Самуэль Хантингтонның ұлттық бірегейлік туралы идеяларын зерттеуге және оларды қазіргі Қазақстан контекстіндегі халықтық дипломатия құбылысын талдауға қолдануға арналған. Авторлар « Біз кіміз? Хантингтон ұлттың мәдени ядросының, қоғамдық бірліктің және мемлекеттің сыртқы саяси мінез-құлқының өзара байланысын қарастыратын Американдық ұлттық бірегейліктің қиындықтары». Диаспоралардың, отандастардың, азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттік құрылымдардың рөлін қоса алғанда, халықтық дипломатияның американдық және қазақстандық тәжірибесін салыстыруға ерекше назар аударылды. Жұмыста Қазақстан халқы Ассамблеясының, Достық елшілерінің

және «Отандастар» қорының елдің халықаралық имиджін қалыптастыру құралы ретіндегі қызметі талданады. Авторлар Қазақстанның халықтық дипломатиясы «әртүрліліктегі бірлік» моделі негізінде дамиды және өзара іс-қимылдың мемлекеттік және қоғамдық нысандарын біріктіреді деген қорытындыға келеді. Мақалада осы саладағы тәжірибені жүйелеу, ғылыми-талдамалық сүйемелдеу және кадрларды даярлау үшін институционалдық платформа ретінде Қазақстан халық дипломатиясы орталығын құру ұсынылды. Халықаралық диалог пен бейбітшілік пен келісімнің қазақстандық моделін ілгерілету үшін құндылық негізі ретінде қызмет ететін Ұлттық бірегейлікті нығайтусыз тиімді халықтық дипломатия мүмкін еместігі атап өтілді.

Кілтті сөздер: Самуэль Хантингтон, ұлттық бірегейлік, халықтық дипломатия, жұмсақ күш, Қазақстан халқы Ассамблеясы, отандастар, халықаралық имидж.

*R. H. Usmanov¹, B. V. Polomarchuk²

¹Astrakhan State University named after V. N. Tatishchev, Russian Federation, Astrakhan;

²L. N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, Astana.

Received 28.10.25.

Received in revised form 28.10.25.

Accepted for publication 15.12.25.

NATIONAL IDENTITY AND PEOPLE'S DIPLOMACY: LESSONS FROM SAMUEL HUNTINGTON

The article is devoted to the study of Samuel Huntington's ideas about national identity and their application to the analysis of the phenomenon of people's diplomacy in the context of modern Kazakhstan. The authors refer to the key provisions of the monograph «Who are we? Challenges to American National Identity», in which Huntington examines the relationship between the cultural core of the nation, social unity and the foreign policy behavior of the state. Special attention is paid to comparing the American and Kazakh experience of public diplomacy, including the role of diasporas, compatriots, civil society institutions and government structures. The paper analyzes the activities of the Assembly of the People of Kazakhstan, Friendship Ambassadors and the Otandastar Foundation as

tools for shaping the country's international image. The authors conclude that Kazakhstan's public diplomacy is developing on the basis of the «unity in diversity» model and combines state and public forms of interaction. The article proposes the creation of the Center for Public Diplomacy of Kazakhstan as an institutional platform for the systematization of experience, scientific and analytical support and training in this field. It is noted that effective public diplomacy is impossible without strengthening national identity, which serves as a valuable basis for international dialogue and promotion of the Kazakh model of peace and harmony.

Keywords: Samuel Huntington, national identity, public diplomacy, soft power, Assembly of the People of Kazakhstan, compatriots, international image.

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

SRSTI 04.21.81

<https://doi.org/10.48081/MPSB1292>

***E. N. Sagatkarim**

Karaganda University named after academician E. A. Buketov, Republic of Kazakhstan, Karaganda.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8381-1226>

*e-mail: ysagatkarim@icloud.com

COMPUTER GAMING ADDICTION OF KAZAKHSTAN'S URBAN YOUTH

The article examines the degree of involvement of the city's youth in dependence on computer games, the attitude of youth to computer games and the main causes and consequences of involvement in the game, as well as the main risks of its occurrence. The growing interest in online games among Kazakhstani youth is closely related to the availability of the Internet and digital devices, as well as difficulties in effectively organizing leisure activities. Some young people prefer virtual communication and achievements in the game world because it is difficult for them to connect with the real social environment.

The article uses data on qualitative methods, including interviews and the observation method, in order to study the dependence and risk of young people on computer games.

The empirical data obtained in the course of the study make it possible to determine the types of addiction to computer games and ways to prevent it. In addition, the work uses scientific works by foreign scientists and socio-statistical research on the topic. The conclusions presented in the article can contribute to the development of preventive measures aimed at reducing the level of gaming addiction among young people. Based on the accumulated experimental research, ways to solve the problem of the risk of youth involvement in computer games are proposed.

Keywords: computer games, urban youth, dependence on computer games, youth interest, gaming risk.

Introduction

Addiction to games can appear at any age in the life of every person, but adolescents and young people are very prone to this addiction. Among young people, addiction to computer games directly affects not only young people, but also the happiness and well-being of their parents and friends. Every time young people are passionate about games, they lose time and space, which leads to the cessation of the formation of social and personal abilities due to non-stop sitting at a computer or devices playing games. The fact that young people play games leads not only to time, but also to disorders of the nervous system, communication abilities, too much expenditure of funds. Parents and young people will not have enough of their own strength in solving this problem. To do this, it is necessary to resort to special specialists and undergo treatment for several months or years. However, one of the biggest problems is that young people do not recognize their addiction to games. This in turn does not allow their treatment to progress.

Every year, people's interest in these games increases, and their number increases. As a result, we see how video games penetrate into different, and sometimes the most unexpected, aspects of the existence of our society. Through sociology, we can consider video games as a product of a society that reflects and reflects the social changes that we observe in our current lives. With it, we can see that video games themselves make social changes, promote our socialization and allow us to connect with the environment. Along with the internet, video games are seen as the most important social change in the working generation. The field of people on video games is considered in sociology by a special section «video game sociology». Video game sociology studies the impact of network and computer games on individuals and their communities in a cultural and social context. He studies the impact of video games, including the expression of cultural norms, social interaction, the formation of identity, and the dynamics of power [1].

Psychiatrists, educators, psychologists and other specialists consider the game addiction as a huge national and international problem of the XXI century and believe that cruel computer games lead to the emergence of a tendency to aggression, conflicts and disputes. Experts compare the passion for network-computer games with addiction to drugs and alcohol and emphasize their personality [2]. On gender differences in the formation of game addiction, Grebennikova N. V. identified the presence of a tendency to game addiction in boys. He believes that the risk group includes 58% of boys and 42% of girls [3]. Today, in modern foreign scientific practice, there are many empirical studies on the impact of video games on the performance of children and adolescents [4]. The most important empirical data were obtained between 2006 and 2016 and are related to the study of the academic

performance of more than 13.5 thousand American high school students. The results showed that the average game can be useful [5].

The results support the hypothesis that video games act as a positive factor that improves mental health and emotional background in general, which is especially considered in relation to adolescents with socialization problems [6]. However, not all forms of online games and being in an online environment are useful. Students who regularly study online are at risk of declining performance. Scientists believe that the reason for this, for example, reading the Facebook feed, does not require special knowledge and does not contribute to the development of the brain [7].

In such countries as England, South Korea, China, Vietnam, programs have been developed at the state level to treat and prevent gaming addiction. In particular, the South Korean Constitutional Court in 2014 banned adolescents under the age of 16 from accessing video game hosting at night and established a measure of imprisonment for two years or a fine of 10 thousand US Dollars [4].

At the World Health Organization (WHO) since 2020, game addiction has been officially recognized as a disease and considered as a mental personality disorder. This reflects the global and relevant problem of gaming in modern socio-cultural reality [9]. In Section 10 of the International Classification of diseases (ICD), gaming (gambling addiction) is the name of a disease with the code F63.0. In Section 11 of the ICD, which came into force on January 1, 2022, game disorders were among the «disorders caused by addictive behavior» included in the diagnostic group. In the modern world, there is a global concern about the impact of problematic gaming activities, especially in online games [10].

Materials and methods

According to the law of the Republic of Kazakhstan «on State Youth Policy», the category of youth includes citizens of Kazakhstan aged 14 to 35 years [11]. However, the traditional sociological approach defines this age group in a slightly different way. In Sociological science, young people are considered as a group of the population aged 18-35 years, because in many current regulatory documents, persons under the age of 18 are recognized as having the status of a «child».

Youth is an inhomogeneous group not only in terms of age, but also in terms of social structure. Within this category, there are clear differences due to the different social statuses and roles. For example, working youth and educational youth can be considered as separate social groups. The social behavior, value orientations and lifestyle of each group also have significant features.

In order to study the dependence and risk of young people on computer games, qualitative methods were used. From qualitative methods, control and interview methods were selected, as they allow you to fully reveal the topic. The interview was taken from the participants of the video game club in the city. In addition,

during interviews with video game players, external control was carried out over the organization and other players of computer and console clubs.

Results and discussion

The growth and spread of the popularity of video games at the global level has led to an increase in interest not only among young people, but also among adults. In Kazakhstan, especially in large cities, gaming clubs are widely distributed. Gaming clubs include clubs based on computer, internet, «Playstation» and «Xbox» platforms. Gaming clubs will be provided with the latest technological equipment in order to meet the basic gaming needs of the city's youth. And the reasons why people go to these clubs include [12]:

The first reason is «the right place».

Each industry has its own specific places. For example, a gym for physical exercise or entertainment for children is becoming the «right place» because it is accessible and convenient for customers by properly organizing gaming clubs for people for computer or console games.

The second reason is socialization.

The main driver of the attendance of participants in computer clubs can be called the reason for their socialization here. Participants of these clubs can find the same environment as themselves and enter the society of players. Gaming clubs are sometimes compared to bars, because people come here with friends, can spend time together, buying food and drinks, and are a convenient place to gather friends.

The third reason is technical equipment.

Each comfortable playground must be equipped with the latest technological equipment. For some active enthusiasts, it is becoming increasingly important that the gaming club is provided with good and strong devices. This is because esports games and competitions are often held in these clubs, and well-equipped clubs often have a significant impact on improving the effectiveness of the player in online battles.

The fourth reason is the comfort of the situation.

For those who are passionate about games, it is not always convenient to play at home, because they have a mother, wife, children, neighbors and other annoying problems and obstacles. In computer games, first of all, emotions, freedom of expression are important. Obstacles that inhibit emotions do not allow you to fully enjoy the games. Although gaming clubs have a noisy environment and a large number of people, most of them are focused on games. In clubs, people can find their own environment and spend time with them involved in a special game.

The fifth reason is the «Shering economy».

Many people deliberately refuse a powerful computer at home-they have a laptop or any standard equipment that can do office work, but they do not deliberately arrange a separate playground for themselves. Because 2-3 hours a week for playing

computer games will be inaccessible to expensive computers. In addition, it may be useless to place special computer equipment indoors: there is not enough space in the apartment or to install a computer; there is not always time to regularly clean and clean the computer. Instead, on the contrary, when the need arises, he comes to the Computer Club and plays with his friends.

Reason six – sports interest.

In computer clubs, you can organize competitions by forming local gaming teams. Together with him, e-sports competitions are being held in recent years due to the popularity of computer games. Participants of the game clubs come to prepare for these competitions, thanks to the availability of all the necessary equipment. Computer games can be compared to football. The same football can be watched on TV, but people continue to play football for fans – go to training, collect teams, participate in amateur competitions. In computer clubs, the same thing – people come for the «atmosphere» of those who share their life principles.

The interview was conducted in Almaty in February-April 2024 (Duration – 60 calendar days). During the interview with the players, the respondents were divided into two main categories. The first is an interview from computer clubs, the second is an interview from Playstation clubs.

In addition to conducting an interview method, a control method was used for the purpose of individual study of the reasons why young people visit gaming clubs, the organization of gaming clubs, and the specifics of the location area.

Computer clubs have become an integral part of gaming culture. It is a place of power that attracts sophisticated amateurs and professionals, distracts and enjoys the gameplay to the fullest.

The vast majority of interview participants are among those who work. All those present at the interview are made up of men. Because during the interview, respondents from the female community refused to answer the question. In addition, it was very difficult to find girls among the players. Therefore, male players from among the active and frequent participants in the gaming club were taken as the main source of interviews.

The attraction of teenagers and young people to video games in Almaty is due to the spread of video game devices that came from Western countries in an illegal or «pirated» way since independence. The variety and popularity of game genres has led to an annual increase in young people interested in the game. Along with the guys, the girls followed in the video games.

Currently, the number of gaming clubs and halls opened only in Almaty, based on the use of 2GIS, is 293. Their constant opening or re-closing often occurs in the context. However, the presence of hundreds of clubs operating only in Almaty indicates the high demand of people for video games.

According to the answers received from the interview, the most played games among the players are network games that involve a large number of players (online multiplayer games). Among them are the most popular in computer clubs «Counter-Strike» and «DOTA». The main reason for the increase in interest in these games is:

1. Introduction to these games (threshold entry) is easy;
2. Familiar to many players from childhood;
3. Games that you can play with friends;
4. Clarity of playing mechanics;
5. Presence of competitive азарт in the game;
6. The fact that the vast majority of club participants sit at these games, in turn, affects the choice of these games by new visitors;
7. E-sports competitions on these games and the popularity of streaming on social networks among teenagers and young people, have an impact on increasing their passion for these games;
8. There is a virtual market within these games, within this market you can upgrade, modify, impress the characters and tools in the game.

If we look at the amount of money that players spend on the games «Counter-Strike» and «DOTA» at the global level, for example, the video game «Counter-Strike» alone brought in пайд 980 million in profit in 2023, according to analysts. In the international arena, the number of people involved in these games is millions of players, and e-sports competitions are held every year, where the winning background is brought to a large sum. Therefore, there is no surprise in the selection of these games in the community of players in gaming clubs.

The involvement of respondents in games began in childhood, and the interest of some in the game began to unfold in recent years. No matter when they were schoolchildren or students, the involvement of respondents in the Games was influenced by their comrades or environment next to them.

However, among the players there are also players who come personally and sit alone. At the average level, more than 4-5 people can sit in one game line, and more than 10 people can sit in it than during control. Sometimes the number of participants increases during the competition within the clubs. This forms the «atmosphere» that builds the community of players in these gaming halls. In the course of the game, especially when the emotional state is out, the players will have too much use of slang words related to their aggressive actions, inability to control themselves, cultural and ethical disorders. This leads to a violation of their mental nervous system (many players, due to their inability to control themselves, beat the devices next to them, according to the staff of the department, and sometimes they can hit and break the monitor).

Interview respondents spend an average of at least 2-3 hours on games several times a week and during visits. In the process of asking additional administrators on the average time spent by players, they suggested that participants be singled out based on the time calendar. Because in the morning and afternoon, and in some cases before 7-8 in the evening, visitors often do not sit for a long time and their number is small. The vast majority begin to arrive by nightfall. The reasons why they arrive on this time:

- Working employees only get out of working hours;
- Students and pupils are also suitable for the convenience of organizing a meeting with friends after leaving school or at night.

The main danger of nighttime players being drawn into the game is the increased pressure in the game hall. The respondents of the board's activities and interviews also noted that the vast majority of visitors to gaming clubs come in order to feel азарт. Since most of the players are young people, and the main games are games that attract online competition азарт, each participant is emotionally transferred to the game азарт during the game.

Many players seek the «euphoric» joy and excitement of the interest and meaning of life while playing games. The game can be viewed as a kind of «Stitch». The fact is that during the observation of one of the sessions of the game «DOTA», the defeated players showed a high level of stress and emotional outburst. That is, from blaming each other after a defeat to a breakdown in the mood. Some went out with a cigarette in order to relieve their internal pressure, or to get some fresh air outside (the air pressure in the game halls is very high, so many players often go outside).

This can have a detrimental effect on daily participants in азарт competitions, both psychologically and socially. Getting used to the effects of competition, young people risk re-experiencing these feelings over time as if they are addicted to ludomans or drug addicts. However, he is also wrong to say that he is a threat inherent in every player. Because for some players, it happens, on the contrary, as a means of suppressing stress from school, college or household chores. A person can use their inner dissatisfaction, anger or moods in such a way as to have a positive effect in the course of online games.

Another big risk that players are attracted to network games is the incessant spending of funds. It will be more correct to consider spending on the game from two points of view. Money to pay for sessions in the first live gaming clubs. Its price depends on the region of location and «prestige» of the clubs. That is, prices will be higher in well-equipped, central regions, especially in gaming clubs located on high floors. In addition, there is a difference in the amount of money spent on computer and Playstation clubs. If a person spends from 300 tenge to 1000 or

more on computer clubs individually, the total amount of money in Playstation clubs will be different from the union of two or more people. However, based on observation, sessions lasting at least 1 hour in these clubs start at 1,000 tenge. That is, the amount of spending can not be less than the amount spent on computer clubs, even for several people. And for the second type – funds spent on in-game virtual goods and additional services of the game (account development, obtaining a premium account).

Currently, organized in-game online stores are developing every year. At the same time, players began to spend money not only on buying games, but also on conditionally free games, especially online. That is why one of the criteria for the risk of players being drawn into passionate games within the theme is the amount of money spent on games and its severity towards the player.

It is noted that the majority of addicted young people play at home alone or in private when they come to gaming clubs. They spend money to provide gaming devices that are better and equipped with the latest technology to stay in the game in a private home. The amount of money they spend is related to the level of their interest in these games and the low level of meaning of their personal life. That is, if a person is too far away from the environment, to such an extent he begins to get closer to the virtual world, actively spending money on games in order to get the attention that the people next to him did not get from online players, and get the joy that he did not get from real life. Returning to this feeling as the situation gets more and more complicated like addiction to drugs or gambling addiction, game addicts continue to spend money and accumulate loans or debts, regardless of their financial well-being. Therefore, the high amount of money spent on the game is one of the risks of attracting to games. No matter what kind of gaming club or hall, you can notice the lack or low light inside. In computer clubs and gaming halls, lighting is often kept at a dark enough level to create a certain atmosphere and enhance the gaming experience.

As a threat of involvement in games, we can take the very first problems – the problem of funds. To play games, you need devices: a computer, a tray, a monitor, a laptop, computer accessories. In addition, money is spent on the games themselves. For example, from network games, you need virtual currency to get the necessary items and items that change the appearance of your character. It can be obtained from in-game wins or purchased directly online. The funds of teenagers and young people will not be enough to receive this currency. So they spend a lot of money buying credit cards or expensive things from their parents, in most cases without their permission. Parents may not notice this at first, or ignore it, believing that the amount of money is too much to worry about. However, the amount of spending will not stop and will continue to increase over time.

In the second place, it interferes with the formation as a person. From the age of 7, young people stop developing socially due to too much interest in the game or become less complex. With the growth and development of games in a special environment, computer games are not able to accumulate life experiences in reality. This, in turn, leads to the fact that young people do not know how to interact with people, do not understand how to perform social actions inherent in every person in the mainstream society.

As a third problem – time and disorders of the nervous system. In terms of time, the amount of time that young people spend in games can be heterogeneous. While some spend 3-4 hours a day, some may sit for more than 10 hours daily. The main thing here is what part of your personal time is spent on games. For example, the fact that students and students spend time in games may not have a strong impact on their learning processes. Because they can have a lot of free time. However, the inability and disorganization of their time to spend time on computer games, important activities and activities that affect the personal growth of leisure time, remain separate due to time. The passion for games should not prevent every young person from spending time in their personal life in the social, psychological, cultural and educational sphere, but, on the contrary, become its complement. This is because computer games can form the intellectual or reactionary abilities of young people, depending on the specifics of the game.

However, among Kazakhstani youth, the most frequent games are network mass games. This includes such games as «Dota», «Counter-Strike», which we noted above. The main point to note here is that the emotional output from these games is similar to betting on football or azart games. In these games, the hormones endorphin, cortisol, are released as players race. The loss of each game leads to nervous system disorders when people lose the azart games. And the nervous breakdowns of young people and adolescents, their still full-fledged formation as a person and disorders of the nervous system from an early age lead to mental shocks in the future.

Conclusion

Practical work on the risk of young people arising from gaming addiction and accumulated theoretical analysis and statistical information on playing games reveal the importance of the problem of the risk of involvement in gaming among young people.

In the course of the study, statistical sources and empirical work based on interview methods were carried out. From their collected materials, it is possible to prove the relevance of a comprehensive consideration of the risks of youth involvement in games. Because today, video games, especially popular computer games in Kazakhstan, can be seen not only in the speeches of a significant part of

young people, but also in their high interest in these games. Every young person, regardless of gender, knows such games as «Counter-Strike» or «DOTA» and sometimes played it at one time. The popularity of these games and the interest of many young people in the game does not always mean harm. Because each person has a high chance of finding the right game, thanks to the variety of game genres, each time the choice of his inner world. But too much involvement in the game leads to the formation of young people as a person, disorders of the nervous system, social and communication disorders. That is why it is important for young people to be able to control themselves in playing games, to be responsible.

REFERENCES

- 1 **Cullen, A. L. L., Rainforest, S.B., Ian, R., Kat, B., Ryan, R. A., William, D.** Game studies, futurity, and necessity (or the game studies regarded as still to come) // *Critical Studies in Media Communication*. – 2022. – Vol. 39. – №. 3. – С. 201–210.
- 2 **Лозгачева, О. В., Ткацкая, М. И.** Программа профилактики игровой зависимости подростков в условиях современного образования // *Актуальные проблемы психологии личности*. – 2020. – С. 106–113.
- 3 **Гребенникова, Н. В.** Характерологические особенности старших подростков, склонных к компьютерно-игровой зависимости // *Научные труды Московского гуманитарного университета*. – 2017. – №. 3. – С. 4.
- 4 **Солдатова, Г. У., Теславская, О. И.** Видеоигры, академическая успеваемость и внимание: опыт и итоги зарубежных эмпирических исследований детей и подростков // *Современная зарубежная психология*. – 2017. – Т. 6. – № 4. – С. 21–28.
- 5 **Bowers, A. J., Berland, M.** Does recreational computer use affect high school achievement? // *Educational Technology Research and Development*. – 2013. – Т. 61. – С. 51–69.
- 6 **Kovess-Masfety, V.** Is time spent playing video games associated with mental health, cognitive and social skills in young children? // *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*. – 2016. – Т. 51. – №. 3. – С. 349–357.
- 7 **Posso, A.** Internet usage and educational outcomes among 15-year old Australian students // *International Journal of Communication*. – 2016. – Т. 10. – С. 3851–3876
- 9 ВОЗ официально признала игровую зависимость болезнью // *Психологическая газета*. [Электронды ресурс]. – <https://psy.su/feed/7472/>
- 10 **Международная классификация болезней МКБ-10: Класс V - Психические расстройства и расстройства поведения // МКБ10 [официальный сайт].** [Электронды ресурс]. – <https://mkb-10.com/>

11 Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года № 285-V «О государственной молодежной политике» (с изменениями по состоянию на 26.12.2022 г.) [Электронды ресурс]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285>

12 Топ-6 причин, почему люди идут в компьютерный клуб в 2022 году. [Электронды ресурс]. – <https://vc.ru/id1190706/561153-top-6-prichin-pochemu-lyudi-idut-v-kompyuternyi-klub-v-2022-godu?ysclid=m9v39e2xnp732575085>

REFERENCES

- 1 **Cullen, A. L. L., Rainforest, S.B., Ian, R., Kat, B., Ryan, R. A., William, D.** Game studies, futurity, and necessity (or the game studies regarded as still to come) // *Critical Studies in Media Communication*. – 2022. – Vol. 39. – №. 3. – P. 201–210
- 2 **Lozgacheva, O. V., Tkaczka, M. I.** Programma profilaktiki igrovoy zavisimosti podrostkov v usloviyax sovremennogo obrazovaniya [A program for the prevention of adolescent gambling addiction in modern education]. // *Aktual'ny'e problemy' psixologii lichnosti*. – 2020. – P. 106–113.
- 3 **Grebennikova, N. V.** Charakterologicheskie osobennosti starshix podrostkov, sklonny'x k komp'yuterno-igrovoy zavisimosti [Characterological features of older adolescents prone to computer gaming addiction]. // *Nauchny'e trudy' Moskovskogo gumanitarnogo universiteta*. – 2017. – №. 3. – P. 4.
- 4 **Soldatova, G. U., Teslavskaya, O. I.** Videoigrы', akademicheskaya uspevaemost' i vnimanie: opy't i itogi zarubezhny'x e'mpiricheskix issledovaniy detej i podrostkov [Video games, academic performance and attention: the experience and results of foreign empirical studies of children and adolescents]. // *Sovremennaya zarubezhnaya psixologiya*. – 2017. – Vol. 6. – № 4. – P. 21–28.
- 5 **Bowers, A. J., Berland, M.** Does recreational computer use affect high school achievement? // *Educational Technology Research and Development*. – 2013. – Vol. 61. – P. 51–69.
- 6 **Kovess-Masfety, V.** Is time spent playing video games associated with mental health, cognitive and social skills in young children? // *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*. – 2016. – Vol. 51. – №. 3. – P. 349–357.
- 7 **Posso, A.** Internet usage and educational outcomes among 15-year old Australian students // *International Journal of Communication*. – 2016. – Vol. 10. – P. 3851–3876.
- 9 ВОЗ official'no priznala igrovuyu zavisimost' boleznyu [WHO has officially recognized gambling addiction as a disease]. // *Psixologicheskaya gazeta*. [Electronic resource]. – <https://psy.su/feed/7472/>

10 Mezhdunarodnaya klassifikaciya boleznej MKB-10: Klass V - Psichicheskie rasstrojstva i rasstrojstva povedeniya [International Classification of Diseases ICD-10: Class V - Mental disorders and behavioral disorders]. // MKB10 [oficial'nyj sajt]. [Electronic resource]. – <https://mkb-10.com/>

11 Zakon Respubliki Kazaxstan ot 9 fevralya 2015 goda № 285-V «O gosudarstvennoj molodezhnoj politike» (s izmeneniyami po sostoyaniyu na 26.12.2022 g.) [The Law of the Republic of Kazakhstan dated February 9, 2015 No. 285-V «On State Youth Policy» (as amended on December 26, 2022)]. [Electronic resource]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285>

12 Top-6 prichin, pochemu lyudi idut v komp'yuternyj klub v 2022 godu [Top 6 reasons why people go to a computer club in 2022.]. [Electronic resource]. – <https://vc.ru/id1190706/561153-top-6-prichin-pochemu-lyudi-idut-v-kompyuternyi-klub-v-2022-godu?ysclid=m9v39e2xnp732575085>

Received 12.05.25.

Received in revised form 12.05.25.

Accepted for publication 17.12.25.

*Е. Н. Сағатқарим

Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
12.05.25 ж. баспаға түсті.
12.05.25 ж. түзетулерімен түсті.
17.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚАЛА ЖАСТАРЫНЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАРҒА ТӘУЕЛДІЛІГІ

Мақалада қала жастары арасындағы компьютерлік ойындарға тәуелділігінің тартылу деңгейі, жастардың компьютерлік ойындарға қатысты көзқарастары және ойынға тартылуының негізгі себептері мен салдары, сондай-ақ оның негізгі тудыру қауіптері қарастырылады. Қазақстандық жастардың арасында онлайн ойындарға деген қызығушылықтың артуы – интернет пен цифрлық құрылғылардың қолжетімділігімен, сондай-ақ бос уақытты тиімді ұйымдастырудағы қиындықтармен тығыз байланысты. Кейбір жастар шынайы әлеуметтік ортамен байланыс орнатуда қиындық көргендіктен, виртуалды кеңістіктегі қарым-қатынасты және ойын әлеміндегі жетістіктерді артық көреді.

Мақалада жастардың компьютерлік ойындарға тәуелділігі мен қауіпін зерттеу мақсатында сапалық әдістер, оның ішінде сұхбат және бақылау әдісі бойынша мәліметтер қолданылды.

Зерттеу барысында алынған эмпирикалық деректер компьютерлік ойындарға тәуелділіктің түрлері мен оны алдын алу жолдарын анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, жұмыста шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері мен тақырыпқа қатысты әлеуметтік-статистикалық зерттеулер пайдаланылған. Мақалада ұсынылған тұжырымдар жастардың ойындарға тәуелділік деңгейін төмендетуге бағытталған алдын алу шараларын әзірлеуге үлес қоса алады. Жинақталған тәжірибелік зерттеулер негізінде жастардың компьютерлік ойындарға тартылу қауіпінің шешу жолдары ұсынылады.

Кілтті сөздер: компьютерлік ойындар, қала жастары, компьютерлік ойындарға тәуелділік, жастардың қызығушылығы, құмар ойын қауіпі.

*Е. Н. Сағатқарим

Қарағанды университетінің академика Е. А. Букетова,
Республика Қазақстан, г. Қарағанды.
Поступило в редакцию 12.05.25.
Поступило с исправлениями 12.05.25.
Принято в печать 17.12.25.

КОМПЬЮТЕРНАЯ ИГРОВАЯ ЗАВИСИМОСТЬ КАЗАХСТАНСКОЙ ГОРОДСКОЙ МОЛОДЕЖИ

В статье рассматриваются степень вовлеченности молодежи города в зависимость от компьютерных игр, отношение молодежи к компьютерным играм и основные причины и последствия вовлеченности в игру, а также основные риски ее возникновения. Растущий интерес к онлайн играм среди казахстанской молодежи тесно связан с доступностью интернета и цифровых устройств, а также с трудностями в эффективной организации досуга. Некоторые молодые люди предпочитают общение в виртуальном пространстве и достижения в игровом мире, потому что им трудно установить связь с реальной социальной средой.

В статье использованы данные по качественным методам, включая интервью и метод наблюдения с целью изучения зависимости и риска молодежи от компьютерных игр.

Эмпирические данные, полученные в ходе исследования, позволяют определить виды зависимости от компьютерных игр и способы ее профилактики. Кроме того, в работе использованы научные труды зарубежных ученых и социально-статистические исследования по теме. Выводы, представленные в статье, могут способствовать разработке профилактических мер, направленных на снижение уровня игровой зависимости у молодежи. На основе накопленных экспериментальных исследований предложены пути решения проблемы риска вовлечения молодежи в компьютерные игры.

Ключевые слова: компьютерные игры, городская молодежь, зависимость от компьютерных игр, молодежный интерес, риск азартных игр.

МРНТИ 04.51.67

<https://doi.org/10.48081/FNYQ7707>

***С. А. Узакова¹, А. А. Камиева²**

^{1,2}Международный академический университет, Республика Казахстан, г. Уральск.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9385-2891>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0144-9494>

*e-mail: Salima1966@mail.ru

СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ КАК СИСТЕМА: СРАВНИТЕЛЬНО-СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СПЕЦИАЛИСТОВ КАЗАХСТАНА И РОССИИ

Данная статья посвящена анализу базовых ценностей, касающихся вопросов семьи и семейных ценностей. Авторами раскрываются социальные теории, трактующие понятие семейных ценностей, представлены концепции, которые эволюционировали вместе с обществом и развивались от понимания и формирования вопросов семьи. Выделяют базовые и предметно-ориентированные ценности, где первые являются культурными универсалиями и выполняют интегративную функцию и роль унификации сознания и социальных установок членов общества. По мнению авторов модернизация семьи и изменение семейных ценностей, их феминизация и либерализация, изменение установок на репродукцию и сексуальное поведение интерпретируются как часть и проявление модернизации всего общества. Формируясь в обществе как социокультурной среде, ценности прочно встраиваются в структуру личности, транслируются межпоколенчески и влияют на уровень семейного благосостояния и благополучие всего общества. Авторами проведен социологический опрос, который позволил проанализировать срез общественного мнения, доминирующего среди населения обеих стран и выявить главные дискурсы, которые являются ключевыми для специалистов обеих стран. В рамках ценностных конструктов авторы обращают внимание на семейные ценности, которые складываются под воздействием общественных представлений о семье и универсальных человеческих ценностей. Достижение благополучия семьи невозможно без единого восприятия семейных

ценностей всеми ее участниками, так как эти ценности формируют нормы, образ жизни и правила взаимодействия как в обществе, так и в семейной среде.

Ключевые слова: семья, семейные ценности, анализ, система, нормы, модель, благосостояние, функции.

Введение

Социальное, экономическое, политическое, культурное поле государств постсоветского блока, в том числе России и Казахстана сегодня трансформируются, так как меняются устоявшиеся на протяжении многих лет ценности, традиции, установки, идеология, жизненные стили и семейные формы. Распад прежней социально-экономической и политической системы и, казалось бы, спонтанное формирование новых смысловых и ценностных кодов на самом деле имеет свою логику.

Важными для понимания благосостояния семьи являются труды, затрагивающие ценностную проблематику. В социологии категория «ценность» исследовались представителями большинства ключевых социологических парадигм и направлений. Э.Дюркгейм рассматривал роль ценностей в жизнедеятельности общества сквозь призму социальной солидарности. Одним из первых проблематику ценностей в социологию ввел М. Вебер, который утверждал, что тот, кто руководствуется своими убеждениями о важности того или иного явления действует ценностно-рационально. Ценности являются не только мотивами и регуляторами поступков человека, но и служат фундаментальными нормами любых видов действий [1, с. 34]. В дальнейшем концепции ценности разрабатывались в рамках феноменологической социологии (У. Томас, Ф. Знанецкий), бихевиоризма (Ч. Моррис), теории социального действия (К. Клакхон), структурного функционализма (Т. Парсонс).

Нормы и ценности Э. Дюркгейм рассматривал с позиции их роли в сохранении социальной системы, в том числе института семьи. Разрушение семейных ценностей ведет к аномии, автор отмечал негативные тенденции трансформации семьи начала XX века, в том числе нуклеаризацию семьи. Э. Дюркгейм выделял ценности в сфере экономики, нравственности, религии, эстетики, а также метафизические ценности. Люди получают уже устоявшиеся ценности и должны приспосабливаться к ним. Принятие или интериоризация общественных ценностей отдельным индивидом становится механизмом, регулирующим поведение человека в обществе. Интериоризированные ценности превращаются в индивидуальные и коллективные факторы действия людей [2]. С этой теоретической позиции

ценность семьи как формы взаимодействия людей и семейные ценности как социальные формулы существуют, в некотором смысле, вне самого человека.

Т. Парсонс и П. Сорокин, заявили о необходимости поставить социальные ценности во главу угла теорий о структуре и организации современного общества. В рамках структурного функционализма Т.Парсонс [3] рассматривал ценности как важную часть социальной системы, обеспечивающую функционирование, сохранение и воспроизводство социальных образцов системы. П.Сорокин усматривал причины кризиса любого общества в кризисе и поломке базовых ценностей, к которым, несомненно, относятся и семейные ценности.

В. Ядов в рамках своего исследовательского проекта в 1968 году выявил «ядро» ценностей советского общества (мир, семья, работа, здоровье, жизнь полная удовольствий), менее существенными оказались мудрость, красота, любовь, свобода, творчество [4, с. 3].

В 70-годы XX века популярность обрели исследования М.Рокича, где из 36 позиций терминальных и инструментальных ценностей респонденты выбрали мир на земле, семью, свободу (безопасность жизни и собственности в теориях благосостояния), а среди инструментальных – честность, высокие притязания, ответственность [5, с. 9–10]. Далее цикл американских исследований подтвердил гипотезу о том, что по мере удовлетворения базовых материалистических ценностей (экономическая и физическая безопасность) население все более акцентирует удовлетворение постматериалистических элементов благосостояния (например, самоактуализация, достигнутый уровень образования).

В социологии выделяют также ценности современного и традиционного общества. Исследователь Н.Лапин [6, с. 210–219], опираясь на данные постперестроечных исследований, предложил модель базовых ценностей, которая в большей или меньшей степени отражает выраженность традиционных, либеральных и общечеловеческих ценностей в зависимости от географии страны постсоветского пространства.

Таблица 1 – Модель базовых ценностей

ценности	традиционные	общечеловеческие	либеральные
терминальные	Традиция Семья	Порядок Благополучие работа	Жизнь индивида свобода
инструментальные	Жертвенность своевольность	Общительность Нравственность властность	Независимость инициативность

Существуют различные типологии ценностей: терминальные и инструментальные, где первые это смыслы, идеалы, важнейшие приоритеты, а вторые служат средством по отношению к первым. Выделяют базовые и предметно-ориентированные ценности, где первые являются культурными универсалиями и выполняют интегративную функцию и роль унификации сознания и социальных установок членов общества. Предметно-ориентированные ценности рассредоточены по основным сферам деятельности граждан. Ценности могут быть классифицированы относительно ключевых потребностей (витальные, смысложизненные, потребности социализации).

Таким образом, ценности – это совокупность целей и средств их достижения, они выполняют важную роль ключевых, фундаментальных норм, влияющих на общее благосостояние общества, семьи, индивидов. Ценности выполняют функцию интеграции индивида в социум, помогают осуществить выбор социально одобряемого жизненного стиля. При этом семья и в России, и в Казахстане традиционно и стабильно занимает первые места в рейтинге терминальных ценностей [7]. Изменению подвержены периферийные ценности и неключевые нормативные позиции. Б.Докторов [8, с. 4–18] и А.Андреев [9, с.73–81] в сравнительных международных исследованиях пришли к выводу о либерализации структуры базовых ценностей, что выражено в приближении свободы к ядру базовых ценностей.

Внутри ценностных конструктов нас интересуют семейные ценности, которые формируются под влиянием культивируемой в обществе совокупности представлений о семье и общечеловеческих ценностей. Благосостояние семьи не могут быть достигнуты без единого понимания семейных ценностей всеми членами общества, поскольку ценности определяют нормы, поведение и правила взаимодействия людей в обществе и в семье. Семья является для индивида важнейшей (базовой) ценностью и удовлетворяет определенные потребности как отдельно взятой личности, так и в целом общества. Семейные ценности выступают регулятором социальных транзакций [10, с. 6]. На наш взгляд семейные ценности всегда являются индикатором благосостояния объективно существующей социальной среды, социума в целом.

По своему научному значению семейные ценности являются общим полем интересов для всех членов семьи, влияющим на выбор семейных целей, способов организации жизнедеятельности и взаимодействия, и включают в себя дом, доверие, взаимопомощь, связь с родом, удовлетворение потребностей в общественных благах и пр. Такие явления как нуклеаризация семьи и изменение семейных функций являются показателями нормативных

семейных ценностей на шкале традиционности – современности. Согласно данным исследователя А. Митрикаса [11] характерными чертами трансформации семейных ценностей в последние два–три десятилетия стали индивидуализация и рационализация.

В поле ценностей семейных взаимосвязей традиционно выделяются три группы семейных ценностей, связанных с супружеством (ценность брака, отношений взаимопонимания и поддержки, ценность различных гендерных ролей), родительство (ценность детей, многодетности или малодетности), родством (наличие родственников, помощь рода) [12]. Однако, по нашему мнению, следует выделять также 2 группы ценностей – функциональные и ценности внутрисемейных взаимосвязей.

По выполняемым семьей социальным функциям семейные ценности делятся на: репродуктивные (родительство, ценность детей, многодетности или малодетности), социализационные (авторитет родителей, эмпатия, чувство семейной принадлежности, значимости каждого члена, взаимопонимание, прощение, послушание, образованность, честность воспитанность, аккуратность, самостоятельность); интимные (сексуальная удовлетворенность, гендерная идентичность, продолжение рода); коммуникативные (личностная самоидентификация, взаимопонимание, доверие, взаимоподдержка, наличие друзей, доброжелательность, честность), витальные (жизнь, здоровье, питание, экология семьи, забота); социально-экономические (материальный, финансовый достаток; потребление общественных и семейных благ, услуг; хозяйственная взаимопомощь; бытовой комфорт; комфорт жилища, стабильная интересная работа, успех).

Среди классических классификаций семейных ценностей, содержащихся в фамилистике, есть новые и интересные классификации. Например, С. Акутина рассматривает семью в контексте национальной культуры и выделяет «четыре группы: культурно – национальная и кровная самооценочность семьи; природно – географические основы воспитания духовно-нравственных ценностей в семье; общественно–государственные основы семьи и семейного воспитания; высшие, то есть абсолютные духовно–нравственные ценности семьи» [13, с. 9–15].

Опираясь на классические модели классификации семейных ценностей, предложенные А. Антоновым, В. Ильиным, М. Мацковским с учетом этнической самобытности казахстанских семей, поле ценностей семейных взаимосвязей нами выделяются: этнорелигиозные (национальные, религиозные, социокультурные традиции, ритуалы, память предков, уважение к своему народу, роду, семье, их истории и пр.); эмоционально-этические ценности (благо, добро/зло, любовь, радость, гордыня/смирение);

ролевые ценности внутрисемейных связей, отношений (долг, супружество, взаимоуважение, солидарность, сотрудничество, ответственность).

Формируясь в обществе как социокультурной среде, ценности прочно встраиваются в структуру личности, транслируются межпоколенчески и влияют на уровень семейного благосостояния и благополучие всего общества. Как следствие и казахстанская семья, ее организация и распределение ролей внутри вновь претерпевает изменения. Еще недавно в Казахстане семья со своим консерватизмом, культом и авторитетом родителей, старших членов семьи была единственно правильной и наблюдаемой формой на протяжении эпох – символом благосостояния и моральной устойчивости общества. Казахстанская семья издавна отличалась стремлением к супружеской верности, заботой о детях, родителях и старших членах семьи, уважением к предкам, уходом за их могилами, любовью к родителям, согласием и доверием к членам семьи, гармонией отношений поколений, уважением прав ребенка и старших, ответственностью за других членов семьи, помощью слабым членам семьи, гармонией родительского и материнского влияния в воспитании детей, общностью духовных интересов членов семьи, здоровым образом жизни, культом труда, бережным отношением к его продуктам, соблюдением народных обычаев, охраной традиций, гостеприимством, семейной открытостью [14]. Эти ценности, безусловно, следует сохранить и в условиях постмодернизма и его реалий. Сложившаяся в предшествующий исторический период система духовно-нравственных ценностей в настоящее время находится под большим давлением глобализационных процессов.

Сегодня мы наблюдаем изменение базовых семейных ценностных ориентаций, связанных с продолжением рода, воспроизводством потомства, поскольку воспроизводство сегодня может происходить вообще в отсутствие сексуальной активности. Во многом трансформация семейных ценностей связана с изменением гендерных норм. Э. Гидденс в рамках западной пропаганды этих изменений называет это «освобождением» сексуальности [15, с.36], хотя между различными странами существуют значительные расхождения в субкультурах, и определенные группы отстраняются от перемен или пытаются активно сопротивляться им.

Меняются социальные дискурсы материнства, обостряется конфликт, связанный с материнством как социальной ролью. Л. Кэмпбел утверждает, что, сталкиваясь с проблемой двойной нагрузки работы и материнства, все больше и больше женщин начинают выбирать бездетность, в результате существенно снижается социальная значимость и ценность материнства. Этому способствует и появление специфических технологических решений фертильности.

Материалы и методы

Методы и материалы исследования подтверждается использованием взаимодополняемых теоретических положений, основанных на базе социологических и социально–экономических теорий, соотносением результатов теоретических и эмпирических исследований с данными работ отечественных, казахстанских и зарубежных авторов по семейной проблематике; корректным использованием методологии сбора и анализа эмпирической базы; подтверждением валидности результатов через триангуляцию данных, полученных различными методами; а также использованием комплексности при обосновании результатов исследования.

Инструментом проведения социологического исследования для диагностики общественного мнения в отношении семейных отношений в регионе является специально разработанная анкета.

Анкетный опрос проводится в форме опроса специально обученными исследователями, имеющими достаточный опыт проведения опросов населения и прошедшими инструктаж.

Результаты и обсуждение

По мнению социолога, одного из авторов Национального доклада «Казахстанские семьи – 2022» О. Николаевой трансформация семейных ценностей в Казахстане происходит под влиянием целого ряда факторов. Среди них не только внутренние, но и внешние, что в условиях глобализации вполне объяснимо. «У нынешнего поколения больше возможностей для самореализации, нежели у предыдущего, молодежь желает сначала получить образование, найти работу и стать экономически независимыми прежде, чем вступить в брак» [16].

Хотя в целом для казахстанцев присущи нуклеарные семьи, где большая часть молодежи живет с родителями. Это традиционная тенденция в основном наблюдается в селах и отдаленных от центра районов, а городская молодежь стремится жить отдельно. Такая тенденция не в последнюю очередь связана с моделями семейного благосостояния, когда родительская семья и сама молодая супружеская пара оказываются либо в состоянии, либо не в состоянии обеспечить молодым мужу и жене отдельное от родительской семьи хозяйство.

И, конечно, еще один мощный источник – возрождение местных этнических традиций, поиск глубоких исторических корней для конструирования оболочки, объединяющей некогда кочевническую стилистику бытия. Пожалуй, основным моментом, позволяющим понять, в каком направлении идет формирование системы семейных ценностей, выступает наличие таких предпосылок как терпимость и понимание

гражданами иных стилей и форм жизни, семейных ролей, социокультурных установок и готовность жить в достаточно сложной полистилистической среде и взаимодействовать с представителями и социальными проявлениями различных традиций в нормальном режиме социальной жизни для достижения всеобщего благосостояния.

Конструктивизм П. Бергера и Т. Лукмана, М. Фуко, Э. Гидденса стал основой качественного дискурсного подхода в контексте одновременного конструирования новых или алгоритмичным возрождением старых семейных ценностей, норм и традиций, образа благосостояния семьи, гендерных ролей. Это позволило сформировать методологическую и методическую основу для экспертной оценки социальных ценностей брачности, установок относительно гендерных ролей и представлений о различных формах семейного благосостояния.

В ходе авторского социологического исследования качественными методами были отобраны эксперты – информанты из числа профессионалов, которые сами являются активными проводниками эталонов и ценностей – педагоги и социальные работники, которые профессионально заняты социализацией и социальным развитием общества. Всего опрошено 24 человека из 12 – в Казахстане (г. Уральск), 12 – российские эксперты (г. Саратов). Четверо информантов занимают руководящие должности (руководителями социально значимых центров), остальные – рядовые специалисты в области работы с семьей, педагоги старших классов. Сравнительный анализ основан на дебатах о семье и семейных ценностях в России и Казахстане. Стремление понять, на каком поле строятся представления экспертов о семье и браке (традиционном или современном), привело к исследованию, представленному в данной работе. Это, безусловно, отражается в профессиональной деятельности семейных людей и транслируется в общество в силу их профессии [17, с. 971].

Выбор данных профессиональных групп обусловлен тем то, что в сложной ситуации действительно оказываются те, кто осуществляет социальное воспитание молодежи. Они одновременно должны осуществлять социальную поддержку, а также заниматься социальным развитием семьи, предлагая определенные модели ценностей, формы и способы реализации человеком своего социального потенциала. Эти специалисты формируют стереотипы социально приемлемого и одобряемого поведения, представления о координатах нормы и патологии, благополучия и неблагополучия. Более того, именно эти две сферы деятельности предполагают широкое воздействие на аудиторию в процессе социализации, а также воспитания и обучения, и одновременно в ходе предоставления социально-психологических услуг.

Таким образом, на наш взгляд, мы получаем не просто срез общественного мнения о доминирующих взглядах на семью, но и широкое представление о том, какие дискурсы транслируются ключевыми профессионалами социально-педагогической сферы.

Сформированные вопросы в исследовании позволили провести сравнительный анализ нормативных установок социальных работников и педагогов в обеих странах и уточнить насколько современные институты социальной защиты и образования с их системой профессиональных ценностей встроены в логику полистилистической модели развития общества, которая требует готовности жить в достаточно сложной гетерогенной среде для достижения общественного благосостояния и удовлетворения потребностей людей в свободе выбора, одновременно в мире, солидарности и согласии.

Важно было уточнить, какое влияние сегодня оказывает фундаментализм (применительно к Казахстану исламский фундаментализм), в том числе теократический и националистический на мировоззрение специалистов этих сфер. Конкретизации требовали также установки и социальные дистанции специалистов системы социальной работы и учителей по отношению к межнациональным, межконфессиональным, асимметричным по возрасту семьям, одновременно к семьям без официальной регистрации брака, материально слабо обеспеченным семьям. Возникает вопрос – насколько приемлемы новый социально-экономический порядок и новые семейные формы? И какие социальные дистанции по отношению к национальной и религиозной гетерогенности, каково восприятие вариативности клиентов брачно-семейных форм в России и Республике Казахстан?

Анализ предполагает выявление динамики семейных ценностей и эталона доминирующего конструкта семьи и строится в рамках нескольких векторов, направленных на выявление отношения к вариативности форм семьи и брака. В нашем исследовании интересовали межэтнические и межконфессиональные браки, а также нетипичные браки по типу оформления отношений, в том числе асимметричные по возрасту браки. Во всех этих направлениях анализа латентно нами выявлено влияние официального дискурса социальной политики на формирование ценностных установок о семье среди специалистов социально-педагогической сферы и одновременно пытались определить склонность к традиционализму или либеральности при рассуждении о семье и семейных формах.

Вопросы, связанные с динамикой семейных ценностей и в Казахстане, так и в России были восприняты однозначно и единодушно. Абсолютно все информанты полагали, что семейные ценности существенно изменились

и изменяются в основном в результате внешних трансформаций макросоциальных перемен [18, с.414]. Однако россияне более пессимистичны в своих оценках по сути перемен и считают их негативным фактором по снижению благосостояния населения в связи с кризисом и утратой межпоколенческих связей, одновременно негативным влиянием СМИ и большим засильем компьютерных игр. «Социальные ценности изменились не в лучшую сторону. Взгляд на семью стал иным, в наше время семьи как таковой нет, каждый из членов семьи старается жить, как бы обособленно, и ориентирован на материальный и карьерный успех» (РФ, педагог)

Казахстанские информанты в основном строили свои рассуждения на поле глобальных социальных изменений, в логике прогресса и модернизации, а также в возрождении целостности и развития социума, хотя и в большой степени сожалели о том, что на первый план, как всегда, вышли материальные ценности, и тем самым потеснив нравственность.

«На первый план вышли материальные ценности, наступил дефицит нравственности» (РК, педагог)

«Нельзя воспитывать, так же как нас воспитывали родители, у нас сейчас другие времена, воспитание должно соответствовать времени». (РК, руководитель социальной службы).

«20 лет назад наши родители росли как сорная трава, сейчас все у детей расписано, родители стали больше обращать внимание на развитие детей, и воспринимают их как сосуд, в который надо вкладывать и вкладывать» (РК, директор социально-образовательного центра).

«Ценности изменились, положение женщины, во-первых, изменилось. Функции женщины и мужчины меняются». (РК, руководитель отдела медико-социальной службы)

Моделируя образ благосостояния семьи, российские информанты говорили, что это сочетание душевно–нравственной атмосферы в семье и материальных показателей. На наш взгляд, несколько неожиданным стало мнение многих российских информантов, связывающих понятие, неполная семья с такой категорией как – неполноценная, неблагополучная семья. «Неполноценная семья – это когда один родитель, полноценные, где мама папа и желательное двое детей» (РФ, педагог). В российском контексте понятия рифмуются и очевидным, и это стало неблагоприятным в логике социального конструирования реальности фактором семейного благосостояния.

Казахстанские информанты, рассуждая о социально успешных семьях, высказывались больше о семейном микроклимате, а также об обеспечении

материального благосостояния семьи больше внимание делегируют мужчине как главе семейства.

«Показателем успешной семьи является доверие. Полноценными нельзя считать семьи, где люди не уделяют внимания детям и друг другу, а есть семьи, где один родитель заменяет всех». (РК, руководитель социальной службы).

«Конечно, социальное благосостояние предполагает хороший материальный статус. Глава семейства должен поддерживать этот статус» (РК, педагог)

Выводы

Таким образом, хотя большинство информантов единодушно высказываются, что успешность семьи не снаружи, а внутри, все же среди казахстанских специалистов больше тех, кто полагает, что нельзя считать полноценными те семьи, где существует жесткая иерархия, патриархат и тирания, где люди не чувствуют себя под защитой семьи, где нет материального благополучия. Однако казахстанские информаторы часто подчеркивали роль мужчины в создании семейного благосостояния. «Если мужчина не работает – это социально неприемлемо» (РК, педагог). «Полноценная семья – это когда глава семьи может обеспечить хорошие условия для благополучной жизни» (РК, учитель). Благосостояние семьи они больше привязывали к социальному статусу главы семейства и его месту в социально-экономической системе. Российские эксперты были более озадачены внешними факторами – хорошее образование и отсутствие социальных патологий у членов семьи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Вебер, М.** Избранные произведения: Пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайдено; коммент. А. Ф. Филиппова. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–41

2 **Дюркгейм, Э.** Ценностные и «реальные» суждения /Э. Дюркгейм // Соц. исследования. – 1991. – № 2. – С. 106

3 **Парсонс, Т.** Система современных обществ. – М. : Аспект–Пресс, 1998. – С. 58

4 **Сорокин, П.** Преступление и кара, подвиг и награда. – Санкт–Петербург : Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1999. – С. 43

5 **Ядов, В. А.** Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. Отв. Ред. Ядов. – Л., 1979. – 264 с. – С.3.

6 **Rokeach, M.** The Nature of Human Values. The free Press. – N–Y. : London, 1973. – P. 9–10.

7 **Лапин, Н. И.** Базовые ценности, социальное самочувствие и доверие институтам власти //Модернизация экономики и общественное развитие: в 3 кн. /отв. ред. Е. Г. Ясин; Гос. ун–т – Высшая школа экономики. – М., 2007. – Кн. 2. – С. 210–219.

8 **Лапин Н. И.** Эволюция иерархии базовых ценностей россиян на рубеже столетий//Международные чтения по теории, истории и философии культуры № 21 /Под ред. Л. Морева. – ФКИЦ «Эйдос». – 2006. – С. 54–73.

9 **Докторов, Б. З.** Россия в европейском социокультурном пространстве// Социологический журнал. – 1994. – № 3. – С.4–18.

10 **Андреевкова А. В.** Материалистические/постматериалистические ценности в России// Социологические исследования. – 1994. – № 11. – С.73–81.

11 **Шеваева, О. А.** Семейные ценности как объект социально–философского анализа//Научный журнал Куб ГАУ. – 2014. – № 96 (02). – С. 6

12 **Митрикас, А.** Семья как ценность: состояние и перспективы изменений ценностного выбора в странах Европы //Социологические исследования. 2004. №5; //Демоскоп Weekly № 229–230. 1–22 января 2006. [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0229/analit01.php> (дата обращения: 7.12.2024)

13 **Абдурагимов, Х. А.** Структура и классификация ценностей. [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.jurnal.org/articles/2008/psih11.html> (дата обращения: 7.12.2024)

14 **Акутина, С. П.** К проблеме классификации семейных духовно–нравственных ценностей//Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – СПб., 2009. [Text] № 94. – С. 9–15.

15 **Аргынбаев, Х. А.** Семья и брак у казахов: автореф. дисс. д–ра ист. наук. – Алма-Ата, 1975. – С. 1–30.

16 **Гидденс, Э.** Трансформация интимности. – СПб. : Питер, 2004. – С. 36

17 Как изменились семейные ценности за последние 5 лет// Доступно по ссылке: [Электронный ресурс]. – https://www.inform.kz/ru/kak-izmenilis-семейные-ценности-у-казahstancev-za-poslednie-5-let_a4039144

18 **Узакова, С. А., Наберушкина, Э. К.** Construction of family values in the post–soviet space: an analysis of the views of experts on the family sphere// International Journal of Scientific & Engineering Research. – Volume 7. – Issue 12. – December, 2016. –P. 971.

19 **Узакова, С. А., Ивченков, С. Г., Симонович, Н. Е.** Модели и ценности современной семьи: анализ взглядов специалистов семейной сферы// Изв. Саратов. ун–та. Новая сер. Сер.Социология. Политология.2017. т.17. вып.4. – С. 414

REFERENCES

1 **Veber, M.** Izbrannye proizvedeniya [Selected Works] [Text]. – Per. s nem.; sost., obshch. red. i poslesl. YU. N. Davydova; predisl. P. P. Gajdenko; komment. A. F. Filippova. – M. : Progress, 1990.

2 **Dyurkgejm, E.** Cennostnye i «realnye» suzhdeniya [Value and «real» judgments]. E. Dyurkgejm – Soc. issledovaniya. – 1991. – № 2. –P. 106

3 **Parsons, T.** Sistema sovremennyh obshchestv [The system of modern societies]. – M. : Aspekt–Press, 1998. – P. 58

4 **Sorokin, P.** Prestuplenie i kara, podvig i nagrada [Crime and punishment, heroism and reward]. – Sankt–Peterburg : Izdatel’stvo Russkogo Hristianskogo gumanitarnogo instituta, 1999. – P. 43

5 **Yadov, V. A.** Samoregulyaciya i prognozirovanie socialnogo povedeniya lichnosti [Self–regulation and prediction of social behavior of individuals]. – Otv. Red. YAdov. L. – 1979. – P. 3.

6 **Rokeach, M.** The Nature of Human Values [The Nature of Human Values]. – The free Press. – N–Y. : London, 1973. – P.9–10.

7 **Lapin, N. I.** Bazovye cennosti, social’noe samochuvstvie i doverie institutam vlasti [Basic values, social well–being, and trust in government institutions]. – N. I. Lapin Modernizaciya ekonomiki i obshchestvennoe razvitie: v 3 kn. /otv. red. E.G. YAsin; Gos. un–t – Vysshaya shkola ekonomiki. – M., 2007. – Кн. 2. – P. 210–219.

8 **Lapin, N. I.** Evolyuciya ierarhii bazovyh cennostej rossiyan na rubezhe stoletij [The evolution of Russians’ basic values at the turn of the century]. – Mezhdunarodnye chteniya po teorii, istorii i filosofii kul’tury №21 /Pod red. L. Moreva. – Izdano pod egidoy YUNESKO. – 2006.

9 **Doktorov, B. Z.** Rossiya v evropejskom sociokul’turnom prostranstve Sociologicheskij zhurnal [Russia in the European sociocultural space]. – 1994. – № 3. – P.4–18.

10 **Andreenkova, A. V.** Materialisticheskie/postmaterialisticheskie cennosti v Rossii [Materialistic/post–materialistic values in Russia]. – Sociologicheskije issledovaniya. – 1994. – № 11. – P. 73–81.

11 **Shevaeva, O. A.** Semejnye cennosti kak ob»ekt social'no–filosofskogo analiza [Family values as an object of socio–philosophical analysis] [Text]. – Nauchnyj zhurnal Kub GAU. – 2014. – № 96 (02). – P. 6.

12 **Mitrikas, A.** Sem'ya kak cennost': sostoyanie i perspektivy izmenenij cennostnogo vybora v stranah Evropy Sociologicheskie issledovaniya [The family as a value: the state and prospects of changes in value choices in European countries]. – 2004. №5; //Demoskop Weekly № 229 –230.1–22 yanvarya2006. [Electronic resource]. – URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0229/analit01.php> (data obrashcheniya: 7.12.2024)

13 **Abduragimova, H. A.** Struktura i klassifikaciya cennostej [Structure and classification of values]. – [Electronic resource]. – URL: <http://www.jurnal.org/articles/2008/psih11.html> (data obrashcheniya: 7.12.2024)

14 **Akutina, S. P.** K probleme klassifikacii semejnyh duhovno–nравstvennyh cennostej [On the problem of classifying family spiritual and moral values]. – Izvestiya Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gercena. – SPb., 2009. – № 94. – P. 9–15.

15 **Argynbaev, H. A.** Sem'ya i brak u Kazahov: [Family and marriage among the kazakhs]. – avtoref. diss. d–ra ist. nauk. – Alma–Ata, 1975. –130 p.

16 **Giddens, E.** Transformaciya intimnosti [The Transformation of Intimacy] [Text]. – SPb. : Piter, 2004. – P. 36

17 Kak izmenilis' semejnye cennosti za poslednie 5 let [How family values have changed over the past 5 years]. – Dostupno po sssylke: [Electronic resource]. – https://www.inform.kz/ru/kak-izmenilis-semejnye-cennosti-u-kazahstancsev-za-poslednie-5-let_a4039144

18 **Uzakova, S. A., Naberushkina, E. K.** Construction of family values in the post–soviet space: an analysis of the views of experts on the family sphere// International Journal of Scientific & Engineering Research. – Volume 7. – Issue 12. – December, 2016. – P. 971

19 **Uzakova, S. A., Ivchenkov, S. G., Simonovich, N. E.** Modeli i cennosti sovremennoj sem'i: analiz vzglyadov specialistov semejnoj sfery [Models and values of the modern family: analysis of the views of family specialists] [Text]. – Izv. Sarat. un–ta. Novaya ser. Ser. Sociologiya. Politologiya. – 2017. – T.17. – Vyp. 4. – P. 414.

Поступило в редакцию 14.11.25.

Поступило с исправлениями 04.12.25.

Принято в печать 15.12.25.

*С. А. Узакова¹, А. А. Камиева²

^{1,2}Халықаралық академиялық университеті,

Қазақстан Республикасы, Орал қ.

14.11.25 ж. баспаға түсті.

04.12.25 ж. түзетулерімен түсті.

15.12.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ОТБАСЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ ЖҮЙЕ РЕТІНДЕ: ҚАЗАҚСТАН МЕН РЕСЕЙ МАМАНДАРЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ-ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУЫ

Бұл мақала отбасы мен отбасылық құндылықтарға қатысты негізгі құндылықтарды талдауға арналған. Авторлар отбасылық құндылықтар ұғымын түсіндіретін әлеуметтік теорияларды ашады, қоғаммен бірге дамыған және отбасы мәселелерін түсіну мен қалыптастырудан дамыған тұжырымдамаларды ұсынады. Біріншілері мәдени әмбебаптар болып табылатын және авторлардың пікірінше, қоғам мүшелерінің санасы мен әлеуметтік көзқарастарын біріздендірудің интегративті функциясы мен рөлін атқаратын негізгі және объектіге бағытталған құндылықтарды ажыратыңыз. отбасын модернизациялау және отбасылық құндылықтарды өзгерту, оларды феминизациялау және ерлерден қандыру, репродукция мен жыныстық мінез-құлық көзқарастарының өзгеруі бүкіл қоғамды модернизациялаудың бөлігі және көрінісі ретінде түсіндіріледі. Қоғамда әлеуметтік–мәдени орта ретінде қалыптасқан құндылықтар жеке тұлғаның құрылымына берік енеді, ұрпақтар арасында таратылады және отбасылық әл-ауқат деңгейіне және бүкіл қоғамның әл-ауқатына әсер етеді. Авторлар екі елдің тұрғындары арасында үстемдік ететін қоғамдық пікірдің бір бөлігін талдауға және негізгі дискурстарды анықтауға мүмкіндік беретін әлеуметтанулық зерттеу жүргізді, бұл екі елдің мамандары үшін де маңызды. Құнды конструкциялар шеңберінде авторлар отбасы туралы қоғамдық түсініктер мен әмбебап адами құндылықтардың әсерінен қалыптасатын отбасылық құндылықтарға назар аударады. Отбасының игілігіне қол жеткізу оның барлық қатысушыларының отбасылық құндылықтарды бірыңғай қабылдауынсыз мүмкін емес, өйткені бұл құндылықтар қоғамда да да, отбасылық ортада да нормаларды, өмір салтын және өзара іс-қимыл жасау қағидаларын қалыптастырады.

Кілтті сөздер: отбасы, отбасылық құндылықтар, талдау, жүйе, нормалар, модель, әл-ауқат, функциялар

*S. A. Uzakova¹, A. A. Kamieva²

^{1,2}International Academic University,

Republic of Kazakhstan, Uralsk.

Received 14.11.25.

Received in revised form 04.12.25.

Accepted for publication 15.12.25.

FAMILY VALUES AS A SYSTEM: A COMPARATIVE SOCIOLOGICAL ANALYSIS BY EXPERTS FROM KAZAKHSTAN AND RUSSIA

This article is devoted to the analysis of basic values related to family issues and family values. The authors reveal social theories that interpret the concept of family values and present concepts that have evolved along with society and developed from the understanding and formation of family issues. They distinguish between basic and subject-oriented values, where the former are cultural universals and perform an integrative function and role in unifying the consciousness and social attitudes of members of society. According to the authors, the modernization of the family and the change in family values, their feminization and liberalization, changes in attitudes towards reproduction and sexual behavior are interpreted as part of and a manifestation of the modernization of society as a whole. Formed in society as a sociocultural environment, values are firmly embedded in the structure of the personality, transmitted between generations, and influence the level of family well-being and the well-being of society as a whole. The authors conducted a sociological study that allowed them to analyze the prevailing public opinion among the populations of both countries and identify the main discourses that are key for specialists in both countries. Within the framework of value constructs, the authors draw attention to family values, which are shaped by social perceptions of the family and universal human values. Achieving family well-being is impossible without a shared perception of family values by all its members, as these values form norms, lifestyles, and rules of interaction both in society and in the family environment.

Keywords: family, family values, analysis, system, norms, model, well-being, functions.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Әбілпейіс Бауыржан Нұрланұлы, магистрант, «Философия» мамандығы, Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: abilpeisbaurzhan@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-3044-4129>

Әлмұханов Серік Хабдылкәкімұлы, философия ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: sikola@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

Болатбекова Назгуль Жоламановна, докторант, «Философия» мамандығы, Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010008, Қазақстан Республикасы, e-mail: nazgul.zholamanovna@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-6595-2296>

Ветренко Инна Александровна, саяси ғылымдарының докторы, Әлеуметтік технологиялар кафедрасының меңгерушісі, Ресей Федерациясының Президенті жанындағы РХШЖМҚА Солтүстік-Батыс басқару институты, Санкт-Петербург қ., 199178, Ресей Федерациясы, e-mail: Vetrenko-IA@ranepa.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5212-4580>

Еркінұлы Талғат, PhD, «Философия» кафедрасының меңгерушісі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы, e-mail: erkinuly.t@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-5875-6913>

Жаябаева Рамиля Геннадьевна, аға оқытушы, Философия және әлеуметтік ғылымдар кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Gulya-sgt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-12424279>

Калиев Ильдар Абужанович, саяси ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kaliyev7719@mail.ru, <https://orcid.org/0000000223313726>

Камиева Алмагүл Ақболатқызы, PhD, Халықаралық академиялық университеттің доценті, Орал қ., 090005, Қазақстан Республикасы, e-mail: almagul_07@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0144-9494>

Колмаков Александр Владимирович, Қазақ Ұлттық Медицина Университеті. С. Д. Асфендияров, лектор, МА, Алматы қ., Қазақстан

Республикасы, e-mail: raspalina@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1120-8009>

Қайрханов Жантас Русланұлы, магистрант, Философия және әлеуметтік ғылымдар кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kayrkhanov_zhantas@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0008-3284-014X>

Қоғабәева Әсел Маратқызы, докторант, мәдениеттану мамандығы, Философия және саясаттану факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050012, Қазақстан Республикасы, e-mail: kogabayevaassel@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-9451-712X>

Құрманалиева Айнұр Дүрбеленқызы, философия ғылымдарының докторы, профессор, Философия және саясаттану факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050012, Қазақстан Республикасы, e-mail: kurmanaliyeva.ainura@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5299-2695>

Лифанова Татьяна Юрьевна, Философия кафедрасының доценті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: lifanova.tatiana@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2269-1255>

Өмірбай Абзал Саятайұлы, аға оқытушы, философия докторы (PhD), «Философия» кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: kazak_abzal@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7183-6428>

Подольский Дмитрий Андреевич, Әлеуметтік ғылымдар факультетінің доценті, Ұлттық ғылыми-зерттеу университетінің Экономика жоғары мектебі (ЖЖМ), Мәскеу, Ресей Федерациясы, e-mail: bicus@bk.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1437-3927>

Поломарчук Борис Викторович, әлеуметтік ғылымдар магистрі, докторант, «Қазақстан халқы Ассамблеясы» кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: borisvictor@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3301-5965>

Сағаткәрім Еркебұлан Нұрболұлы, магистрант, Әлеуметтану білім беру бағдарламасы, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: ysagatkarim@icloud.com; <https://orcid.org/0009-0008-8381-1226>

Салимова Райгуль Сабыровна, PhD, аға оқытушы, «Философия және әлеуметтік ғылымдар» кафедрасы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан

Республикасы, e-mail: salimova_raigul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6747-4620>

Серикбаева Айжан Темирболатовна, PhD докторы, «Философия және әлеуметтік ғылымдар» кафедрасының қауымдастырылған профессор (доцент), Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.serikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-1198-8937>

Трубицкий Богдан Сергеевич, магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: bogdantrubitskiy1998@gmail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-6018-7669>

Тұрсынбаева Айгүл Өмірбекқызы, философия ғылымдарының кандидаты, профессор, Журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aigul_73kz@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1900-2685>

Тұрсынов Лочин Еркінұлы, философия ғылымдарының докторы (PhD), доцент, Самарқанд мемлекеттік шет тілдер институты, Самарқанд қ., 140129, Өзбекстан, e-mail: luchanno7777@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7145-9834>

Усманов Рафик Хамматович, саясаттану ғылымдарының докторы, Шығыстану және саяси ғылымдар кафедрасының профессоры, В. Н. Татищев атындағы Астрахан мемлекеттік университеті, Астрахан қ, 414056, Ресей Федерациясы, e-mail: usmanr@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2502-7667>

Ұзақова Салима Андромасқызы, «Әлеуметтану ғылымдары» мамандығы бойынша оқытушы–зерттеуші, Халықаралық академиялық университеті, Орал қ., 090005, Қазақстан Республикасы, e-mail: salima1966@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9385-2891>

Шайхимов Айтүган Абылаевич, магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: aga_redactor@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-5780-6638>

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абилпеис Бауыржан Нурланович, магистрант, специальность «Философия», факультет журналистики и социальных наук, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, г. Астана 010000, Республика Казахстан, e-mail: abilpeisbaurzhan@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-3044-4129>

Альмуханов Серик Хабдылькакимович, кандидат философских наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: sikola@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

Болатбекова Назгуль Жоламановна, докторант, специальность «Философия», Факультет журналистики и социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010008, Республика Казахстан, e-mail: nazgul.zholamanovna@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-6595-2296>

Ветренко Инна Александровна, доктор политических наук, профессор, заведующая кафедрой социальных технологий, Северо-Западный институт управления РАНХиГС при Президенте РФ, г. Санкт-Петербург, 199178, Российская Федерация, e-mail: Vetrenko-IA@ranepa.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5212-4580>

Еркинулы Талгат, PhD, заведующий кафедрой «Философии», Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан, e-mail: erkinuly.t@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-5875-6913>

Жаябаева Рамиля Геннадьевна, старший преподаватель, кафедра Философия и социальные науки, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: aguarius2020@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-12424279>

Кайрханов Жантас Русланулы, магистрант, кафедра Философия и социальные науки, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kayrkhanov_zhantas@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0008-3284-014X>

Калиев Ильдар Абужанович, кандидат политических наук, профессор, факультет «Гуманитарных и социальных наук», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: Kaliev7719@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2331-3726>

Камиева Алмагуль Акбулатовна, PhD, доцент, Международный академический университет, г. Уральск, 090005, Республика Казахстан, e-mail: almagul_07@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0144-9494>

Когабаева Асель Маратовна, докторант, специальность «Культурология», Факультет философии и политологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050012, Республика Казахстан, e-mail: kogabayevaassel@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-9451-712X>

Колмаков Александр Владимирович, Казахский Национальный Медицинский Университет им. С.Д. Асфендиярова, лектор, МА, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: raspalina@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1120-8009>

Курманалиева Айнура Дүрбелиновна, доктор философских наук, профессор, факультет философии и политологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050012, Республика Казахстан, e-mail: kurmanaliyeva.ainura@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5299-2695>

Лифанова Татьяна Юрьевна, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, доцент кафедры философии, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: lifanova.tatiana@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2269-1255>

Өмірбай Абзал Саятайұлы, PhD, старший преподаватель, кафедра «Философии», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: kazak_abzal@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7183-6428>

Подольский Дмитрий Андреевич, доцент факультета социальных наук, ФГАОУ ВО «Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики» (ФГАОУ ВО «НИУ ВШЭ»), г. Москва, Российская Федерация, e-mail: bicus@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1437-3927>

Поломарчук Борис Викторович, магистр социальных наук, докторант, кафедра «Ассамблея народа Казахстана», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: borisvictor@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3301-5965>

Сагаткарим Еркебулан Нурболович, магистрант, образовательная программа Социология, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, e-mail: ysagatkarim@icloud.com; <https://orcid.org/0009-0008-8381-1226>

Салимова Райгуль Сабыровна, PhD, старший преподаватель, кафедра «Философия и социальные науки», Факультет гуманитарных и социальных наук

наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: salimova_raigul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6747-4620>

Серикбаева Айжан Темирболатовна, PhD, ассоциированный профессор (доцент) кафедры «Философия и социальные науки», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: a.serikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-1198-8937>

Трубицкий Богдан Сергеевич, магистрант, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: bogdantrubitskiy1998@gmail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-6018-7669>

Турсунов Лочин Эркинович, Доктор философии (PhD), доцент, Самаркандский государственный институт иностранных языков, г. Самарканд, 140129, Узбекистан, e-mail: luchanno7777@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7145-9834>

Турсынбаева Айгуль Омирбековна, кандидат философских наук, профессор, факультет журналистики и социальных наук, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, г. Астана 010000, Республика Казахстан, e-mail: aigul_73kz@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1900-2685>

Узакова Салима Андромасовна, преподаватель–исследователь по специальности «Социологические науки», Международный академический университет, г. Уральск, 090005, Республика Казахстан, e-mail: salima1966@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9385-2891>

Усманов Рафик Хамматович, доктор полит.наук, профессор кафедры востоковедения и политических наук, Астраханский государственный университет имени В. Н. Татищева, г. Астрахань, 414056, Российская Федерация, e-mail: usmanr@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2502-7667>

Шайхимов Айтуган Абылаевич, магистрант, факультет «Гуманитарных и социальных наук», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: aga_redactor@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-5780-6638>

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abilpeis Bauyrzhan Nurlanovich, Master's degree in «Philosophy», Faculty of Journalism and Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana 100000, Republic of Ka-zakhstan, e-mail: abilpeisbaurzhan@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-3044-4129>

Almukhanov Serik Khabdylkakimovich, Candidate of Philosophy, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: sikola@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7894-6443>

Bolatbekova Nazgul, PhD student in Philosophy, Faculty of Journalism and Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010008, Republic of Kazakhstan, e-mail: nazgul.zholamanovna@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0004-6595-2296>

Erkinuly Talgat, PhD, Head of the Department of Philosophy at M. Auezov, South-Kazakhstan Research University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan, e-mail: erkinuly.t@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-5875-6913>

Kairkhanov Zhantas Ruslanuly, Master's Department of Philosophy and Social Scienc-es, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kayr-khanov_zhantas@bk.ru, <https://orcid.org/0009-0008-3284-014X>

Kaliyev Ildar Abuzhanovich, Candidate of Political Sciences, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Kaliyev7719@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2331-3726>

Kamieva Almagul Akbulatovna, PhD, Associate Professor, International Academic Uni-versity, Uralsk, 090005, Republic of Kazakhstan, e-mail: almagul_07@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0144-9494>

Kogabayeva Assel, PhD Student in Cultural Studies, Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050012, Republic of Kazakhstan, e-mail: kogabayevaas-sel@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-9451-712X>

Kolmakov Alexander, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, lecturer, MA, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: raspalina@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-1120-8009>

Kurmanaliyeva Ainura, Doctor of Philosophy, Professor, Faculty of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050012, Republic of Kazakhstan, e-mail: kurmanali-yeva.ainura@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5299-2695>

Lifanova Tatiana, Al-Farabi Kazakh National University, Associate Professor of Philosophy, Almaty, Re-public of Kazakhstan, e-mail: lifanova.tatiyana@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2269-1255>

Omirbay Abzal Sayatayuly, PhD, Senior Lecturer of the Department of Philosophy at L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: ka-zak_abzal@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7183-6428>

Podolsky Dmitry Andreevich, Associate Professor, Faculty of Social Sciences, National Research University Higher School of Economics (HSE), Moscow, Russian Federation, e-mail: bicus@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1437-3927>

Polomarchuk Boris Viktorovich, Master of Social Sciences, Doctoral student of the Department «Assembly of the People of Kazakhstan», L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: borisvic-tor@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3301-5965>

Sagatkarim Yerkebulan Nurboluly, Master's student of the Educational Program – Sociology, Karaganda University named after academician E. A. Buketov, Karaganda, 100000, Republic Of Kazakhstan, e-mail: ysagatkarim@icloud.com; <https://orcid.org/0009-0008-8381-1226>

Salimova Raigul Sabyrovna, PhD, Senior Lecturer, Department of Philosophy and Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: salimova_raigul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6747-4620>

Serikbayeva Aizhan Temirbolatovna, PhD, associate professor at the Department of Philosophy and Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.serikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-1198-8937>

Shaikhimov Aitugan Abylaevich, Master's degree, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: aga_redactor@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0003-5780-6638>

Trubitskiy Bogdan Sergeevich, Undergraduate, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, The Republic of Kazakhstan, e-mail: bogdantrubitskiy1998@gmail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-6018-7669>

Tursunov Lochin Erkinovich, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand, 140129, Uzbekistan, e-mail: luchan-no7777@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7145-9834>

Tursynbayeva Aigul Omirbekovna, PhD, Professor, Faculty of Journalism and Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: aigul_73kz@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1900-2685>

Usmanov Rafik Khammatovich, Doctor of Political Sciences, PhD, Professor of the Department of Oriental Studies and Political Sciences, Astrakhan State University named after V. N. Tatischev, Astrakhan, 414056, Russian Federation, e-mail: us-manr@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2502-7667>

Uzakova Salima Andromasovna, Research lecturer in Sociological Sciences, International Academic University, Uralsk, 090005, Republic of Kazakhstan, e-mail: salima1966@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9385-2891>

Vetrenko Inna Alexandrovna, Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of Social Technologies, North-West Institute of Management, Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration (RANEPa) under the President of the Russian Federation, St. Petersburg, 199178, Russian Federation, e-mail: Vetrenko-IA@ranepa.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5212-4580>

Zhayabaeva Ramilya Gennadyevna, Senior Lecturer of the Department of Philosophy and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Gulya-sgt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-12424279>

**ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
«ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА.
ГУМАНИТАРНАЯ СЕРИЯ»**

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

***В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.**

***Количество соавторов одной статьи не более 5.**

***Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).**

***Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее их опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.**

***Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.**

***Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.**

***Статьи отправлять вместе с квитанцией об оплате. Стоимость публикации в журнале за страницу 1000 (одна тысяча) тенге, включая статьи магистрантов и докторантов в соавторстве с лицами с ученой степенью.**

***Оплата за статью не возвращается в случае, если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирование 1 раз.**

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом, статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирование 1 раз. За содержание статьи несет ответственность автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 01 февраля;
- второй квартал до 01 мая;
- третий квартал до 01 августа;
- четвертый квартал до 01 ноября.

Журнал «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

Первый номер выпускается до 30 марта текущего года,

Второй номер – до 30 июня;

Третий номер – до 30 сентября;

Четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайт: <https://vestnik-humznitar.tou.edu.kz/>. Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – только содержание статьи.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**. *Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список литературы (используемых источников) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) *Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **DOI** – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 **Фамилия, имя, отчество** (полностью) автора(-ов) – на казахском, русском и английском языках (*жирным шрифтом, по центру*);

4 **Ученая степень, ученое звание;**

5 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках; ORCID;

6 **E-mail;**

7 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (*не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий*);

8 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (*рекомендуемый объем аннотации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец*);

9 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (*формируются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.*). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (*см. образец*);

10 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение / Кіріспе / Introduction** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы и методы** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании (при наличии)** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

- **Выводы / Қорытынды / Conclusion** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников / Пайдаланған деректер тізімі / References** (*жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре*) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (*см. образец*).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. Объем *не менее 10 не более чем*

20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). В случае наличия в списке использованных источников работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированный (транслитерация латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом:

автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

11 **Иллюстрации, перечень рисунков** и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 **Математические формулы** должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
НАО «Торайғыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
 Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
 E-mail: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspі.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZZKX К6е 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева*, С. К. Ксембаева

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-1111-1111>²ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2222-2222>*e-mail: samal_antikeeva@mail.ru**ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ**

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса [1, с. 58].

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных [2, с. 48–69].

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель [8; 9].

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации [10].

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

- 1 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.
- 2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

- 3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.
- 4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.
- 5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.
- 6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.
- 7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.
- 8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.
- 9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.
- 10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

- 1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.
- 2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.
- 3 **Каропа, Г. Н.** Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitaniyu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.
- 4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.
- 5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.
- 6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

- 7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.
- 8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.
- 9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.
- 10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraiyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

С. К. Антикеева, С. К. Ксембаева*

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ КҮЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс

ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

S. K. Antikeeva*, S. K. Ksembaeva
Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
<p>Антикеева Самал Канатовна, «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: samal_antikeeva@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111-8-000-000-00-00</p>	<p>Антикеева Самал Канатовна, докторант по специальности «Педагогика и психология», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: samal_antikeeva@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111-8-000-000-00-00</p>	<p>Samal Kanatovna Antikeeva, doctoral student in «Pedagogy and psychology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: samal_antikeeva@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111-8-000-000-00-00</p>
<p>Ксембаева Сауле Камалиденовна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: saule_K@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222-8-000-000-00-00</p>	<p>Ксембаева Сауле Камалиденовна, кандидат педагогических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: saule_K@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222-8-000-000-00-00</p>	<p>Saule Ksembaeva, Candidate of pedagogic sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: saule_K@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222-8-000-000-00-00</p>

**ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
(«ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ»,
«НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА», «КРАЕВЕДЕНИЕ»)**

Редакционная коллегия журналов «Вестник Торайғыров университет», «Наука и техника Казахстана» и «Краеведение» в своей работе придерживается международных стандартов по этике научных публикаций и учитывает информационные сайты ведущих международных журналов.

Редакционная коллегия журнала, а также лица, участвующие в издательском процессе в целях обеспечения высокого качества научных публикаций, во избежание недобросовестной практики в публикационной деятельности (использование недостоверных сведений, изготовление данных, плагиат и др.), обеспечения общественного признания научных достижений обязаны соблюдать этические нормы и стандарты, принятые международным сообществом и предпринимать все разумные меры для предотвращения таких нарушений.

Редакционная коллегия ни в коем случае не поощряет неправомерное поведение (плагиат, манипуляция, фальсификация) и приложить все силы для предотвращения наступления подобных случаев. В случае, если редакционной коллегии станет известно о любых неправомерных действиях в отношении опубликованной статьи в журнале или в случае отрицательного результата экспертизы редколлегии статья отклоняется от публикации.

Редакционная коллегия не должна раскрывать информацию о принятых к опубликованию рукописей третьим лицам, не являющимся рецензентами, потенциальными рецензентами, членами редакционной коллегии, работниками типографии. Неопубликованные данные, полученные из рукописей, не должны использоваться в личных исследовательских целях без письменного разрешения автора.

Ответственность экспертов (рецензентов)

Рецензенты должны давать объективные суждения и указывать на соответствующие опубликованные работы, которые еще не цитируются. К рецензируемым статьям следует обращаться конфиденциально. Рецензенты будут выбраны таким образом, чтобы не было конфликта интересов в отношении исследования, авторов и / или спонсоров исследования.

Ответственность авторов

Ответственность за содержание работы несет автор. Авторы обязаны вносить исправления, пояснения, опровержения и извинения, если такие имеются.

Автор не должен представлять статью, идентичную ранее опубликованной в другом журнале. В частности, не принимаются переводы на английский либо немецкий язык статей, уже опубликованных на другом языке.

В случае обнаружения в рукописи статьи существенных ошибок автор должен сообщить об этом редактору раздела до момента подписи в печать оригинал-макета номера журнала. В противном случае автор должен за свой счет исправить все критические замечания.

Направляя статью в журнал, автор осознаёт указанную степень персональной ответственности, что отражается в письменном обращении в редакционную коллегия Журнала.

Теруге 17.12.2025 ж. жіберілді. Басуға 30.12.2025 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

940 Кб RAM

Шартты баспа табағы 3,6.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. Ж. Шоқубаева

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4490

Сдано в набор 17.12.2025 г. Подписано в печать 30.12.2025 г.

Электронное издание

940 Кб RAM

Усл.печ.л. 3,6. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Шоқубаева З. Ж.

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4490

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-humanitar.tou.edu.kz